

Oud Veenendaal

Maart 2003

- 18e jaargang, nummer 1
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Hennie Henzen
Ineke van Schuppen
Johan Slok

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
W. Brands, secretaris
Mr R. Ottens, penningmeester
D.J. Bouwhuis
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
H. Henzen
J.M.J. Pilon

Secretariaat:

Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal,
telefoon 0318 513650

Ledenadministratie:

Mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77,
3904 LE Veenendaal, telefoon 0318 513650

Werkgroepen en commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal,
telefoon 0318 528830

Postbank:

Nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud
Veenendaal

De contributie bedraagt € 13,62 per jaar.
Losse nummers van dit blad € 3,40.
Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met
het kalenderjaar.
Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór
het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Grafisch Bureau Steitner, Veenendaal
Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

- 2 Om te beginnen
De redactie
- 3 't Was wel degelijk anders
P. Will
- 5 Jaarverslag 2002
W. Brands
- 7 Veenendaal en de ramp van 1953
G.C. Groenleer
- 35 Het laatste woord
Het bestuur
- 38 Financieel verslag 2002
R. Ottens
- 40 Bijzonder belicht
H. Henzen

Het is vijftig jaar geleden dat in Zeeland, Zuid-Holland en west-Brabant het water door de dijken brak en een ramp veroorzaakte van een voor ons land ongekende omvang. De ramp had desastreuze gevolgen voor de gebieden die door het water werden geteisterd. Maar ook in de rest van Nederland waren de gevolgen merkbaar. De afgelopen weken is in de media en in historische geschriften uitgebreid op de ramp teruggeblikt. Wij doen dat in dit blad ook. Daarbij brengen we met name in beeld hoe de Veenendalers te maken kregen met de ramp.

DOOR DE REDACTIE

E.J. van Beek waarschuwde u in het vorige nummer van ons blad al: neem niet alles wat over de Veense geschiedschrijving wordt gepubliceerd voor waar aan. Helaas moeten we bekennen dat die waarschuwing soms ook van toepassing is op dit blad. In het vorige nummer stond een foto met een bijschrift waar volgens Peter Will wel wat op af te dingen is. En dat doet hij dan ook, in dit nummer. Oud Veenendaal is een vereniging met een bestuur. Een goed bestuur legt verantwoording af van zijn handel en wandel. Ook dat gebeurt in dit nummer. U vindt een overzicht van alle verenigingsactiviteiten

van het afgelopen jaar en een financieel jaarverslag. Verder vragen wij uw aandacht voor een nieuwe rubriek. We denken er veel kijkers mee te trekken, maar zonder uw medewerking zal het niet gaan. Zie pagina 40.

Ten slotte nog dit. De redactie ontvangt regelmatig artikelen van leden van de vereniging. Wij stellen die artikelen zeer op prijs. Heeft u ook een interessante bijdrage voor ons blad, laat het ons dan telefonisch weten. Gert Groenleer kunt u overdag (0318 538203) of 's avonds (0318 518204) bellen, Johan Slok 's avonds (0318 518764).

[illegible]

't Was wel degelijk anders

Met in het achterhoofd de waarschuwende woorden van E.J. van Beek in zijn artikel met de titel "t Was anders' in het decembernummer van 2002, trof mij het onderschrift bij de foto op pagina 108. Het onderschrift vermeldde: "Bevrijders in de Hoofdstraat per tank en met paard en wagen". Over dat onderschrift valt wel wat te zeggen.

DOOR PETER WILL

De foto, genomen ter hoogte van de fotozaak van Henk Lamme, toont een (rijdende) *brenccarrier*. Daarachter zien we inderdaad een paard en wagen. Maar daarop zitten geen bevrijders, maar (waarschijnlijk krijgsgevangen) Duitse of mogelijk Nederlandse SS-militairen.

Een *brenccarrier* is geen tank, maar een lichtgepantserd rupsvoertuig. De hooguit vijf, meestal maar vier man sterke bezetting van het voertuig had als bewapening twee brenguns en een Lee Enfield geweer. De chauffeur had een revolver om zichzelf te verdedigen of een stengun. In het geval van de getoonde foto zijn het vast gemonteerde wapen - let op de loop, die bij de linker (afgeschermd) koplamp uitsteekt - en het los gehanteerde wapen beide te zien. De bepantsering van de *brenccarrier* stelde niet veel voor en beschermde hooguit tegen rondvliegende granaatsplinters. Geweerkogels, speciaal gemaakt om te gebruiken tegen dit soort bepantsering, drongen er zonder meer doorheen, laat staan een anti-tankgranaat.

Het drijfwerk van de rupsen en de rupsen zelf was ook niet van bijzondere makelij. Een doeltreffend geworpen handgranaat kon al voldoende zijn om het voertuig te vernielen en buiten gevecht te stellen. Overigens kon de bemanning zich wel vanuit een vrij comfortabele positie teweeg stellen. De grootste voordelen van de *brenccarrier* waren de snelheid en de mogelijkheid om met geringe moeite hindernissen te nemen.

Snelvuurwapen

De brengun was een halfautomatisch handvuurwapen op een tweepoot, zoals te zien aan het boven op de carrier meegevoerde wapen. Halfautomatisch wil zeggen: men kon er afzonderlijke schoten mee afvuren zonder te herladen of er lange of korte vuurstoten mee afgeven. Het enigszins gebogen magazijn kon een twintigtal patronen bevatten. Het kaliber was 7,62 millimeter.

Van hetzelfde kaliber was het Lee Enfield repeteer-geweer. Dat laatste wil zeggen dat het wapen voor elk af te geven schot moest worden herladen uit een magazijn met acht patronen.

Een stengun was een heel eenvoudig snelvuurwapen. Het was eveneens halfautomatisch en bedoeld voor zelfverdediging en het vuurgevecht op korte afstand. Het kaliber was 9 millimeter, hetzelfde als de patronen voor een revolver. Dit wapen was zo primitief vervaardigd, dat het onvoorzichtig stoten ervoor kon zorgen dat het hele magazijn (twintig patronen) ongewild werd geleeegd. Er gebeurden dan ook veel ongelukken.

We zien op de foto achter de *brenccarrier* een paard en wagen met daarop mogelijk Duitsers.

Dit vervoermiddel behoorde zeer zeker niet tot hun gewone uitrusting. We mogen veeleer aannemen, dat ze paard en wagen hadden gevorderd of domweg geroofd. Het komt me dan ook buitengewoon coulant van de bevrijders voor, dat zij hun vervoermiddel mochten behouden.

Nogmaals de bewuste foto. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De foto werd genomen ter hoogte van de pastorie van dominee Kok en de fotozaak van Henk Lamme. Rechts daarvan zien we het toegangspoortje tot wat nu de Pniëlkerk heet. Daarnaast staat het huis van Slotboom, handelaar in zoetwaren, vervolgens het hek van de tuin voor het huis van de familie Van Schuppen (tegenwoordig ook wel Rijkooimpje genoemd). Het van een fraai dakrandje voorziene huis daarnaast werd bewoond door de weduwe Ohrtmann. Haar echtgenoot was eertijds horlogemaker. Ten slotte zien we het hoge pand van de firma Hootsen, aansluitend op het winkelpand van E. Janssen, de wapenhandelaar.

Het bovenhuis werd bewoond door Barend H. de Leeuw. Van hem circuleerde onder het personeel van de gemeentesecretarie met regelmaat een zinsnede uit een aan burgemeester en wethouders gerichte brief die luidde: "Vanaf de dag dat ... ter tafel kwam, wordt het recht verkracht en struikelt de

waarheid in de straten van Veenendaal". Op de plaats van de puntjes moet de naam van een Veenendaler worden ingevuld.

Jaarverslag 2002

Terugkijkend op het verenigingsjaar 2002 kunnen we vaststellen dat zich interessante ontwikkelingen hebben voorgedaan. Wij noemen het zoeken naar een bredere samenwerking met andere culturele instellingen in Veenendaal en daarbuiten en onze inspanningen om een eigen documentatiecentrum te realiseren.

DOOR WOUT BRANDS

Bijeenkomsten

Gedurende het afgelopen jaar zijn er vier bijeenkomsten gehouden in de Binnentuin van Verpleeghuis De Meent. Wij zijn de leiding van De Meent erkentelijk voor het gebruik van die prachtige en vernieuwde accommodatie.

De heer A.J. van Dijk, destijds lid van de Werkgroep Joods Veenendaal, heeft op 21 maart een lezing gehouden over "Beelden van het joodse leven in Veenendaal".

Ons verenigingslid de heer A.C. van Grootheest, kenner en liefhebber van oude kaarten, heeft ons op 13 juni laten zien hoe oude kaarten tot stand kwamen en wat ze ons vertellen over de geschiedenis in het algemeen en over de historie van Veenendaal in

het bijzonder.

De heer J. de Ruiter was tiener, toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Op 19 september schetste hij ons een aangrijpend beeld van die tijd, onder de titel "Een tiener voor, in en na de Tweede Wereldoorlog". Als laatste in de serie verzorgden de heren P. Will en J. Smits op 21 november een lezing over "Monumenten in Veenendaal". Een verslag hiervan vindt u elders in dit blad.

Verenigingsblad Oud Veenendaal

Er verschenen vier uitgaven van ons verenigingsblad. Behalve dat elke uitgave boeiende artikelen bevatte, zagen deze er bovendien erg mooi uit. Het zijn echte bewaarexemplaren.

De joodse begraafplaats aan de Parallelweg, 1967. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Ledenwerving / representaties

Wij presenteerden ons in februari tijdens de jaarlijkse instuif voor nieuwe inwoners. Ook op de 55+ Beurs ontbraken wij niet. Elf nieuwe leden werden ingeschreven. Leden melden zich ook spontaan aan, in een aantal gevallen dank zij uw tussenkomst. In totaal zijn er 37 nieuwe leden bijgekomen. Als gevolg van opzeggingen hadden we 8 leden minder dan het jaar daarvoor, zodat wij op 31 december 731 leden telde. Het bestuur heeft plannen gereed voor een aantal ledenwerf-acties, waarbij wij ernaar streven om het ledenaantal van 2001 te overtreffen.

Onze vereniging is vertegenwoordigd in onder meer de plaatselijke Monumentencommissie en het Comité Open Monumentendag Veenendaal.

Bestuursactiviteiten / samenwerking met andere instellingen

De heer J.M.J. Pilon bleek bereid om de bestuursvacature te vervullen die ontstond door het vertrek van mevrouw T. Valkenburg. Hij onderzoekt of er belangstelling is onder de schooljeugd voor een eigen jeugdafdeling van onze vereniging.

Wij spraken in onze bestuursvergadering van 14 mei met afvaardigingen van het Historisch Museum Het Kleine Veenloo en de Openbare Bibliotheek. Het doel van deze bespreking was om de wenselijkheid tot samenwerking na te gaan met betrekking tot een aantal gemeenschappelijke belangen, waaronder onze huisvesting. Daaruit is een breder samenwerkingsverband ontstaan, doordat de Stichting Muziekschool De Muzen en de Stichting Cursusproject Veenendaal maakt Veenendaal wijzer ook deelnemen.

J.G. Thoomes bij het zilveren jubileum van 'zijn' ULO, 1948.
(Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Landelijk is een toenemende belangstelling merkbaar voor de lokale historie. De provincie en het rijk treden hierin stimulerend op. Het bestuur heeft een enquête gehouden onder besturen van negen historische verenigingen in de regio, om te peilen of er belangstelling bestaat voor regionaal overleg. Het doel is elkaar bij te staan in het reilen en zeilen van onze verenigingen. De reactie was positief, zodat er inmiddels een eerste bijeenkomst is geweest op 6 maart 2003.

Werkgroepen

De werkgroepen zijn een belangrijke factor in het leven van een historische vereniging.

De werkgroep Dialect, Veldnamen, Straatnamen en Bijnamen, de werkgroep Genealogie en de werkgroep Industriële Geschiedenis hebben een actief jaar achter de rug, waarin veel is vergaderd, onderzocht en publicaties zijn voorbereid. Het bestuur is hen zeer dankbaar voor hun activiteiten.

Documentatiecentrum

Het is een langgekoesterde wens om over een eigen documentatiecentrum te beschikken. Wij zijn hoopvol gestemd over de mogelijkheden daartoe, vooral nu wij door de gemeente zijn uitgenodigd voor gesprekken over de invulling van het plan Centrum-oost. Inmiddels hebben wij een gedetailleerd programma van eisen bij de gemeente ingediend.

De collectie van de amateur-historicus Rik Valkenburg werd aan ons in bruikleen afgestaan. Ook een uitgebreide collectie foto's uit de verzameling van dr J.G. Thoomes is aan de collecties toegevoegd. Het behoeft geen betoog dat alleen door een goede en functionele huisvesting van ons documentatiecentrum deze collecties voor alle geïnteresseerden toegankelijk worden.

Veenendaal en de ramp van 1953

Op 1 februari 1953 trok een zware storm over Nederland. In het zuidwesten sloeg de zee 500 kilometer dijk weg. De gevolgen waren rampzalig. Er verdronken 1835 mensen en 200.000 dieren. Bijna 8 procent van het land kwam onder water te staan. Meer dan 47.000 huizen, scholen, kerken en boerderijen werden verwoest of ernstig beschadigd en meer dan 72.000 mensen moesten evacueren. Hulp kwam uit binnen- en buitenland. Veenendaal liet zich niet onbetuigd. Een terugblik.

DOOR GERT GROENLEER

Vanaf 4 uur 22 kwamen de eerste alarmberichten van de telex. Het was mis in Zwijndrecht, Dordrecht, Maassluis en Hoek van Holland, west-Brabant, Kruijningen en Vlissingen. "Ramp van water dreigt. Een polder tussen Maassluis en Hoek van Holland loopt reeds langzaam onder water. De boeren hebben het vee losgesneden." Om acht uur 's morgens sprak de radionieuwsdienst van "een noodtoestand in verscheidene plaatsen in het westen van het land". Het KNMI schreef de abnormaal hoge waterstanden toe aan het feit dat de storm gepaard ging met springtij. Nederland schrok wakker.

Eerste hulp

Was het een wonder dat Wolter Brands van de Middellaan in Veenendaal die zondagochtend niet naar de kerk ging? Met vrouw en kinderen luisterde hij gespannen naar de radio. Teus van Beek uit de Achterkerkstraat was wel onder de kerkgangsters. De jobstijding maakte de tongen los en kwam ook in de

Sinds 14 februari 1953 heeft Krabbendijke een Johan Willem Frisostraat. De jongens van het bataljon poseren voor het nieuwe bord met Gert van Barneveld in de cirkel. (C. Philipse e.a., *Gedenkboek van de watersnood in Oost-Zuid-Beveland*.)

dienst ter sprake. In de Julianakerk riep de predikant Gert van Barneveld op zich bij zijn onderdeel te voegen. Niemand wist nog hoe erg het was. De sergeant Gert van Barneveld, deel uitmakend van het bataljon Johan Willem Friso uit Oirschot, was een van de vele militairen die ingezet werden in het rampgebied. Op Zuid-Beveland heroverden hij en zijn strijdmakkers de Emmanuëlpolder op het water en hielden zo Krabbendijke droog. Naar het bataljon werd een straat genoemd.

Soldaten werden mensenredders en dijkwerkers, maar ook veel particulieren kwamen in actie. Ze wilden iets doen. Bij de gemeente Veenendaal meldden zich op 1 februari tachtig vrijwilligers "voor hulpverlening". Het merendeel kwam uit Stichts of Gelders Veenendaal en een enkeling uit Elst, Ederveen of Renswoude: jongens van zeventien en achttien jaar, de zevenendertigjarige schoenmaker W.J.M. Ebbers van Buurtlaan 91, de zevenentwintigjarige vertegenwoordiger J.H. ter Hoeven van Parallelweg 10, de negenentwintigjarige D.A. Gaasbeek-Septer van Fluiterstraat 45, de enige vrouw in het gezelschap. Sommigen hadden een auto, anderen een rijbewijs, weer anderen konden melken en er waren er ook die zich gewoon "beschikbaar" stelden. Ze zijn niet allemaal vertrokken.

Er gebeurde meer. Op initiatief van de Veenendaalse politie werden zondagavond zandzakken ingezameld. "Het was verbijsterend te zien waar ineens al die zakken vandaan kwamen", aldus het nieuwsblad *De Vallei*. Twee vrachtwagens brachten nog dezelfde avond tienduizend zakken naar Dordrecht. Ook bij Fijnaart, Klundert, Zevenbergen en Zevenbergschen Hoek maakten vrachtwagenchauffeurs uit Veenendaal zich verdienstelijk. De firma's Van Bennekom, Engelage,

De Haas, Henken, Van Kessel, Van de Lustgraaf, Van Ravenswaaij en Van Schoonhoven trokken samen op en vervoerden samen honderdduizenden zakken zand. Als uitvalsbasis diende Oudenbosch, waar de mannen de eerste nacht sliepen in het stro bij de paters en later strozakken en kussens kregen van de nonnen. *De Vallei* was vol lof over hen: "Het transport bestond uit jagen over dijken waar de wagens geen tien centimeter overbleef en vaak gedeeltelijk onder water stonden. Soms twintig kilometer ver. Een en ander vergde grote vaardigheid en inspanning van de chauffeurs."

En ook de brandweer rukte uit. Richard Devilee, Chris Kroes, Ties Kleijer en commandant Henk van Eden werkten vanaf 4 februari in het zwaar getroffen

's-Gravendeel. Met collega's uit Leersum, Rhenen, Scherpenzeel en Wijk bij Duurstede pompten ze volgens de *Veenendaalsche Courant* kelders leeg en volgens *De Vallei* een polder. "Het water in deze polder zakt daardoor zienderogen", schreef *De Vallei* op 6 februari. Volgens Ties Kleijer hebben ze dagenlang gepompt en zakte het water nauwelijks. De Veenendalers waren in de kost bij de familie Hartman.

Brandweerman Henk van Eden, omstreeks 1955. (Collectie Wim van Eden, Veenendaal.)

Een colonne Veenendaalse vrachtwagens op een dijk bij Zevenbergschen Hoek. Vooraan een wagen van de firma W. van Ravenswaaij. (*De Vallei*, 13 februari 1953.)

Geld en goed

In Veenendaal stonden op 2 februari dertig mensen spontaan hun auto af voor een inzameling van het Rode Kruis. Ze deden er nog een chauffeur bij ook. Binnen de kortste keren hadden de hulpverleners, op hun beurt geholpen door padvindsters en leerlingen van de HBS, "een geweldige hoeveelheid goederen" bij elkaar. "Heel Veenendaal helpt!" juichte de *Veenendaalsche Courant*. En "zeer veel goed" was splinternieuw, stelde *De Vallei* vast: kle-

HELP DE SLACHTOFFERS VAN DE STORMRAMP!

**STORT VANDAAG NOG OP
POSTGIRO 9575
NATIONAAL RAMPENFONDS
DEN HAAG.**

(Het Parool, 2 februari 1953.)

ren, schoenen, dekens, linnengoed, kinderwagens, wiegen, ledikanten. Alles werd tot diep in de nacht gesorteerd en ingepakt en later in de week opgeslagen op de zolder van de Koningin Julianaschool aan de Kerkewijk, klaar voor verzending. De zolder puilde uit. Er lagen alleen al vierduizend paar schoenen. "Onmiddellijk", ook op 2 februari, organiseerden burgemeester en wethouders een collecte voor het Nationaal Rampenfonds. Gemeenteontvanger A.J. Beekman trad op als kassier. Na vier dagen was er al meer dan een ton binnen en op 20 februari al bijna 130.000 gulden. De Ritmeester Sigarenfabrieken gaven zomaar 20.000 gulden, waarvan 9100 gulden door het personeel was opgebracht. Door bemiddeling van de Ritmeester droeg de Sigarenfabriek Alto in het Belgische Turnhout 500 gulden bij en maakten de heren Toh Seng Sit in Singapore 25 pond over. Vanuit Kingston in Canada kwam een "blijk van medeleven" van E. Hasselaar van 25 gulden. De gemeente had het er maar druk mee. Voor de slotavond van de radioactie 'Beurzen open – dijken dicht' op 28 maart in Amsterdam hadden ze in Veenendaal geen tijd.

In werkelijkheid was de Veense bijdrage aan het Nationaal Rampenfonds nog veel hoger. Ondernemers en particulieren stortten grote sommen op de rekening van het Rampenfonds zelf en ook de kerken deden een extra duit in het zakje: zij haalden ruim 17.000 gulden op. Een "schitterend bedrag", vond *De Vallei*. De Rooms-Katholieke Kerk offerde 501 gulden, de Hervormde Gemeente 6628 gulden, de Hervormde Evangelisatievereniging Sola Fide 2070 gulden, de Gereformeerde Kerk 3080 gulden, de Christelijke Gereformeerde Kerk 1431 gulden, de Gereformeerde Gemeente in de Hoofdstraat 2500 gulden en de Gereformeerde Gemeente in de Fluitersstraat 1052 gulden.

DE COLLECTE

Alle gemeenteleden waren nieuwsgierig naar de opbrengst van de collecte, die Zondag j.l. gehouden werd. Het totaalbedrag hebt u waarschijnlijk al gehoord. Hier geven we de cijfers door van de verschillende kerken:

Oudekerk	f 1803.08
Julianakerk	2533.47
Vredeskerk	2034.53
Veeneind	74.12
Dijkstraat	120.21
Nagiften	62.30
Totaal f	6627.71

Specificatie van de hervormde dominee A. Vroegindewij.
(*Veens Kerkblad*, 14 februari 1953.)

Acties voor het Rampenfonds waren er vele. Onder het motto 'Mouwen omhoog, ons land moet droog!' verdienden de Veenendaalse padvindes 223 gulden met karweitjes. De leerlingen van de Koningin Julianaschool verkochten voor 7000 gulden boeken en postzegels. "Bravo. Dat is kranig werk", zei *De Vallei*. Bij de Ritmeester gingen twee gepensioneerde sigarenmakers weer achter hun zinkie zitten. Het mannenkoor De Veenzangers gaf een concert en de supporters van de muziekvereniging Caecilia voerden 'De zondaar' op.

Verder speelde de voetbalvereniging Veenendaal een voetbalwedstrijd en organiseerde de personeelsvereniging van de Scheepjeswolfabriek een

Concert

ten bate van het
RAMPENFONDS

Te geven door het Mannenkoor

„De Veenzangers”

op Zaterdag 28 Febr. 1953 in het
gebouw a. d. Eikenlaan te Veenendaal

Aanvang 8 uur

Medewerking verleent

*„Caecilia” de werkgroep voor
muziek en een dameskoor.*

Het geheel onderleiding van Gijsbert v. Zanten

Programma à f 1.- per stuk, tevens bewijs
van toegang, verkrijgbaar bij de heer B. v.
Hees Markt, G. v. d. Meijden, Julianastraat 79
en bij de leden.

(Veenendaalsche Courant, 20 februari 1953.)

Over 2 à 3 weken verschijnt :

„De ramp”

96 pagina's, 100 foto's

Opbrengst geheel voor
„Nationaal Rampenfonds”

Reserveert nu reeds

Uw exemplaar bij:

Boekhandel

Fa. Jac. v. Hardeveld

Hoofdstraat 60, Veenendaal, Tel. 424.

Van Hardeveld adverteerde begin februari met een boek
dat pas begin mei zou verschijnen. (Veenendaalsche
Courant, 6 februari 1953.)

TONEELUITVOERING

TEN BATE VAN HET
RAMPENFONDS

Zaterdag 7 Maart a.s.

WORDT IN 'T VERENIGINGSGEBOUW AAN DE EIKEN-
LAAN OPGEVOERD HET BEKENDE TONEELSTUK IN
DRIE BEDRIJVEN

„DE ZONDAAR”

VAN Mr J. H. PENNING

DOOR

HET TONEELGEZELSCHAP SUPP. VER. „CAECILIA”
REGIE EN GRIME: J. VAN ESSEN.

*

ALLE ENTREEGELDEN VAN DEZE UITVOERING
WORDEN GESTORT IN HET RAMPENFONDS

*

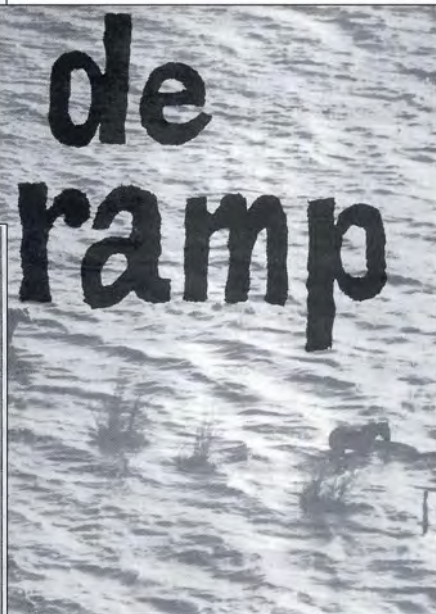
Entree f 1.—

*

Zaal open 7 uur.

Aanvang 7.30 uur

(De Vallei, 27 februari 1953.)

Volgens de Veenendaalsche Courant "een mach-
tig plaatwerk" dat in geen enkel gezin in Nederland
mocht ontbreken. Kosten: drie gulden vijftig.

Land werd zee. (Kees Slager, De ramp.)

volleybaltoernooi. De opbrengst van de winkelactie van de winkeliersvereniging Handel en Nijverheid was eveneens voor het goede doel.

Evacués

Dominee A. Vroegindewij bevond zich op 1 februari op zijn geboorte-eiland Goeree-Overflakkee. "Zelf waren we zondag jongstleden getuige van het geweld van het water, aangezien het tot op ongeveer een kilometer van het huis van mijn schoonouders was doorgedrongen, waar ik juist logeerde, daar ik in de omgeving preken moest", schreef hij zes dagen later in het *Veens Kerkblad*. Wethouder Ant. de Ruiter raakte met de ramp geïsoleerd in Middelburg, waar hij bij zijn dochter op bezoek was. Via Breskens en Antwerpen kon hij pas op 3 februari op huis aan. Hij zag de ellende op Zuid-Beveland en bracht voor verschillende mensen in Veenendaal

en omgeving nieuws mee van familie in Zeeland. De meeste Veenendalers waren voor het nieuws aangewezen op de radio en de krant. Maar wie overzag de omvang van de ramp? *Het Parool* noemde op 2 februari een dodental van driehonderdvieren-negentig. Duidelijk was wel dat Goeree-Overflakkee en Schouwen-Duiveland er het ergst aan toe waren. Die eilanden waren weg. Wie erboven vloog, zag alleen maar water.

Bij de gemeente Veenendaal kwamen intussen de richtlijnen binnen voor de opvang: van de minister van Binnenlandse Zaken, de minister van Maatschappelijk Werk, de provinciale evacuatie-commissaris, de provinciale voedselcommissaris. De landbouwers J. Vonk van Vendelseweg 69 en J.A. van Ruiswijk van Valleistraat 116 ontfermden zich over de koeien en varkens van boer Jongebroer uit Bergambacht. En de mensen? Daar wilden de

Jong en oud moesten evacueren. (*De ramp, Nationale uitgave.*)

Veenendalers er wel zestienhonderd van hebben, terwijl ze maar plaats hoefden te maken voor duizend. Woensdagavond 4 februari arriveerden de eerste evacués in het als opvangcentrum ingerichte verenigingsgebouw Eltheto. Militairen uit Ede, geassisteerd door het Rode Kruis en de BB, zorgden voor erwtensoep en koffie. Er werden kleren uitgedeeld en burgemeester A. Bakker sprak een welkomstwoord.

Met twee bussen kwamen ze: zestig mannen, vrouwen en kinderen uit Middelharnis en Oude Tonge, het dorp waar driehonderdvijf mensen verdronken. Hun geleidebiljetten vertoonden sporen van haast en improvisatie. Eindelijk konden ze hun verhaal kwijt. "De meesten hadden meer dan drie dagen lang boven het water op de zolders gehuisd. Men had over het algemeen geen honger geleden, maar wel was het erg koud geweest", meldde *De Vallei*. De verslaggever verwonderde zich over de manier waarop de Flakkeënaars zich schikten in hun lot. In de loop van de avond gingen ze naar familie in andere plaatsen en naar "de diverse kwartiergevers in Veenendaal".

Evacués van Eltheto op weg naar hun gastgezinnen. (*De Vallei*, 6 februari 1953.)

Bij gebouw Eltheto stopten op donderdagavond en in de nacht van donderdag op vrijdag vier bussen met "vluchtelingen uit de omgeving van Zierikzee en het dorp Dreischor". Bewoners van Schouwen-Duiveland dus, "het vergeten eiland". "Deze mensen hadden zeer veel geleden en veelal hebben zij dagen en nachten lang op daken of in de openlucht

doorgebracht", berichtte de krant. Ook enkele redders waren doodop en overstuurd. Een student had dag in dag uit kadavers opgeruimd en moest nog ontsmet worden. Tot vier uur 's nachts vingen de hulpverleners honderdzevenenveertig slachtoffers op. Veenendaal telde op dat moment tweehonderdveertig evacués. En er kwamen er nog meer. Uit Duivendijke kwam op 6 februari Leen van der Wekken met vrouw en kinderen.

Water

Duivendijke, tussen Scharendijke en Brouwershaven, was qua oppervlakte een van de grootste en qua inwoneraantal een van de kleinste gemeenten van Schouwen-Duiveland. Zestienhonderddertig hectare, vijfhonderdtwintig inwoners, honderddrieëndertig woningen, een paar gehuchten, veel boerderijen, geen scholen en een burgemeester die zijn ambt moeiteloos combineerde met dat van secretaris: ziehier de plattelandsgemeente Duivendijke in de polder Schouwen net vóór de ramp.

Bij het kerkhof van het verdwenen dorp Duivendijke stond een boerderij die ook zo heette. Daar woonde Leen van der Wekken. Hij was getrouwd met Jans den Boer en had vier kinderen: Adrie van tien, Wim van acht, Katie van zeven en Marten van vijf. Met zijn zevenendertig hectare en drieëntwintig koeien was hij een flinke boer.

Zondagmorgen 1 februari 1953 stormde het vreselijk. De knecht bleef weg, de telefoonverbinding was verbroken en het water in de sloten stond hoog. Baas Van der Wekken ging naar Brouwershaven en schrok: het stadje was overstroomd, er waren drie mensen verdronken en de ravage was enorm. "Als het water komt", dacht hij, "komt het van de kant van Brouw." Dat

bleek later een misvatting. Thuis bracht de radio op batterijen de eerste onheilsberichten, maar van Schouwen geen nieuws.

Burgemeester H.R. Nieborg was 's nachts op de haven van Scharendijke en 's morgens op de dijk bij Brouwershaven geweest. Tegen het middaguur kwam de tweede vloed precies van de andere kant:

Bruiloft van Leen van der Wekken en Jans den Boer, 1941. (Collectie Marie Groenleer-van Damme, Colijnsplaat.)

uit het zuiden, door het gat bij de Schelphoek. Langzaam liep de polder Schouwen vol. Nieborg liet zo veel mogelijk mensen evacueren: "Met deze maatregel was niet iedereen het eens. De gedachte leefde dat het water zeker niet zo hoog zou komen als tijdens de inundatie van 1944. Verschillende bejaarden moest ik zelfs pressen in de auto te stappen." De vluchtelingen die "de gewone wegen" namen, werden opgevangen in droog gebleven dorpen als Renesse en Zonnemaire. In Duivendijke is niemand verdrinken. Zodra Leen van der Wekken hoorde van de dijkdoorbraak bij de Schelphoek, zei hij: "Dan moet alles en iedereen naar boven." En zo gebeurde het. Ze brachten de foto's naar zolder, stoelen, de bank. Wim, voor wie de ramp een spannend avontuur was, trok zijn laarzen aan

en waarschuwde een buurvrouw die wat lager woonde. Rond half vijf was heel Duivendijke ondergelopen.

Duivendijke vanuit de lucht, 1952. (Collectie Jans van der Wekken-den Boer, Emmeloord.)

De boerderij van Leen van der Wekken vóór en tijdens de ramp. (Collectie Jans van der Wekken-den Boer, Emmeloord.)

Op de zolder zaten ze met z'n twaalf: zes Van der Wekkens en zes leden van de families Matthijssse en Van der Meer, buren. Ze hadden licht van stallantaarns en voor het trapgat een zaklantaarn. Het water steeg tot de zevende tree. Toch sliepen de kinderen rustig en gingen ook hun ouders om beurten even liggen. Omdat Van der Wekken in het water had gelopen, waren zijn kleren nat. Zo nu en dan hoorden ze beneden iets bonken: de linnenkast, een lamp, een stoel. Alles dreef.

Toen verdrongen de koeien. Ze stonden op stal en gingen verschrikkelijk tekeer. Leen van der Wekken wilde ernaartoe, maar daar kon geen sprake van zijn: de stroom was veel te sterk. De os en de paarden, die het overleefden, werden later afgemaakt.

Ze hingen een laken uit het raam en om nog meer aandacht te trekken schoot Van der Wekken een geweer af. 's Maandags werden ze opgehaald door twee roeiboten uit Brouwershaven. De kinderen waren wel een beetje bang. "Ga maar gauw zitten", zeiden de redders. Een van hen was Chris Slager, de leverancier van de radio. Hij vroeg er meteen naar, want

op Brouw zaten ze nog steeds zonder stroom.

Wat is veranderlijker dan het weer? "Aankankelijk zwakke tot matige, later matige tot krachtige zuidwestelijke wind." Zo luidde op 31 januari 1953 de weersvoorspelling van de *Zierikzeesche Nieuwsbode*. Het woord 'storm' kwam er niet eens in voor. Twee dagen later kregen de lezers een noodbulletin. Schouwen-Duiveland was "geheel betrokken bij de overstromingsramp" en het contact met het vasteland was verbroken. Mensen moesten zuinig zijn met drinkwater en tegen hamsteren en plunderen werd streng opgetreden. Volgens het bulletin van 5 februari stond het eiland voor viervijfde deel onder water, maar was het contact met de buitenwereld hersteld. Reeds vijftienduizend bewoners waren

De watervlakte rond Brouwershaven, 1953. (Collectie Jans van der Wekken-den Boer, Emmeloord.)

Boot met evacués in de haven van Brouwershaven, 6 februari 1953. Grietje Slager-de Oude (kijkt in de lens), Nico van der Klooster (met alpino), Nel Slager (lacht) en Tiny de Oude (vooraan) kwamen in Veenendaal terecht. (*Zierikzeesche Nieuwsbode*, 20 februari 1953.)

geëvacueerd. De familie Van der Wekken vertrok vrijdagmorgen 6 februari met hoogwater en veel andere vluchtelingen per boot naar Dordrecht. Het was een vrachtboot. In het ruim lag stro en er stond ook een emmer. Evacueren, merkten ze, was heel anders dan verhuizen. Een soldaat die nachtenlang niet geslapen had, zat te huilen. Van Dordt ging het met een bus naar Veenendaal.

Administratief en financieel

Burgemeester en wethouders van Veenendaal wilden geen rampgemeente adopteren en ook geen personeel naar het rampgebied sturen. Voor de evacués openden ze echter deuren en harten. Terwijl de gemeente ze registreerde, wilde de provinciale evacuatiecommissaris periodiek weten hoeveel er aangekomen en weer vertrokken waren. Op zijn beurt stuurde hij lijsten van door evacués vermiste en gevonden goederen. C. Jonker uit Zierikzee was

een bruine handkoffer kwijt en J. Duinhouwer uit Brouwershaven had ergens een bromfiets zien staan. Met een viertal buurgemeenten wisselde Veenendaal lijsten van evacués uit. Familieleden en kennissen konden zo met elkaar in contact komen. Medio februari eindigde "de evacuatie der getroffen gebieden" en ging Eltheto als opvangcentrum dicht.

Het was het rijk dat het geld voor de evacuatie ter beschikking stelde, maar het was de gemeente die het uitgifte. Waar een kwartiergever voor een evacué maximaal twee gulden vijftig per dag ontving, kreeg een volwassen evacué "bij gebleken behoefte" drie gulden zakgeld per week. In Veenendaal vond de eerste betaling plaats op zaterdag 14 februari. De gemeenteontvanger trok in

februari ruim dertien duizend gulden uit voor kwartiergeld, zakgeld, reisgeld en levensonderhoud. In totaal kostten de evacués in 1953 bijna vijftig duizend gulden.

Bijzondere dank

Op de eerste dag van deze maand raasde een stormvloed van ongekende kracht over polders, dorpen en steden in het zuidwesten van ons land.

Op die dag en in de weken die daarop volgden, kwamen ellende en rouw over veld en water, over jong en oud.

J. aantal miljoenen gulden aan materiële schade is nog bij lange na niet te schatten.

En het grootste, niet te herstellen verlies is wel, dat honderden onzer landgenoten een jammerlijke dood vonden in de golven.

*

Dank zij de raden van het droevig nieuwsteeds van de aanvank in bekund in heel ons land en over de ganse wereld.

Er ging een schok van ontroering door ons volk. Het medeleven was algemeen.

En Veenendaal bleef niet achter. Integendeel!

Reeds op Zondag 1 Februari bereikten mij van allerlei zijden uit onze gemeente aanbiedingen van hulp. En Veenendaal bood nog dezelfde dag hulp op meerderlei manier.

De daarna volgende dagen toonden treffend wat er, als er nood is, schuilt van hulpvaardigheid en medelidicheit in de Veenendaalse bevolking.

In haar geheel, heeft de eendrachtige zich voortreffelijk gedragen en getoond een goed hart op de rechte plaats in de heil.

Geen enkele persoon of organisatie kan ik afzonderlijk noemen: dit zou licht leiden tot ongewilde onbillijkheid en misverstand.

Maakt hier die, op welke wijze dan ook, heeft bijgedragen tot hulp in nood, daarvoor bijzondere dankbaarheid te verzekeren is mij een behoefte.

Veenendaal, 18 Februari 1953.

De Burgemeester,
A. BAKKER.

Een dankbare Bakker. (*De Vallei*, 20 februari 1953.)

Extra uitkering voor evacuees uit Rampenfonds

Ten behoeve van extra aankopen zullen de geëvacueerden een extra uitkering uit het Rampenfonds ontvangen.

Deze uitkering bedraagt voor man en vrouw samen f 20.-; voor kinderen boven 15 jaar f 5.- en voor kinderen beneden 15 jaar f 2.50. Alleenstaanden boven 18 jaar ontvangen f 10.- en beneden 18 jaar f 5.-.

Deze uitkering zal worden uitbetaald op het gemeentehuis, gelijktijdig met de uitkering evacuatie-vergoeding.

Ook voor de evacués in Veenendaal deed het Nationaal Rampenfonds er "een klein bedrag ineens" bij. (*De Vallei*, 20 februari 1953.)

Neem Hendrik Fase en Jacobus van der Welle. Voor de familie Fase uit Oude Tonge betaalde de gemeente van 5 februari tot en met 2 maart honderdtweeënzestig gulden vijftig kwartiergeld. Zelf kreeg Fase zevenentwintig gulden drieënveertig zakgeld plus tweeëntwintig gulden vijftig van het Rampenfonds. Van 6 februari tot en met 6 juni gaf de gemeente voor de familie Van der Welle uit Zierikzee zevenhonderddrieënveertig gulden vijfenzeventig kwartiergeld uit. Van der Welle ontving honderdzestig gulden achtendertig zakgeld en tien gulden zestig voor schoenen die gerepareerd moesten worden.

Maar niet alles was koek en ei. Er was ook gedoe over geld, vooral als evacués vertrokken of langer bleven dan voorzien. Toen Joh. Bentum 's morgens vroeg terug moest naar Middelharnis, schoot zijn zakgeld er bij in. Hij schreef aan de gemeenteontvanger en het evacuatiebureau, hoorde niets en beklagde zich bij burgemeester Bakker: "Wij die moesten evacueren komen toch al zo veel tekort, het heeft ons heel wat gekost, en krijgen zelfs geen antwoord van bovengenoemde instanties. Wij evacués mochten een beroep doen op uw hulp en daarom de vraag aan u waarom dat uw ondergeschikten mij niet eens kunnen antwoorden?"

Het kon gekker. Belastingconsulent M.G. Huibers in Veenendaal, de chef van de afdeling Sociale Zaken van de gemeente Veenendaal en het ministerie van

Binnenlandse Zaken in Den Haag correspondeerden tot september 1954 met de evacué A. Schrier uit Krabbendijke. Het ging over een huurkwestie in Veenendaal en over de verhuiskosten van Schrier in de zomer van 1953.

En Maria Stael? Zij was opgenomen in het oudeliedenhuys aan de Kerkewijk. De gemeente Veenendaal correspondeerde in 1953 met een neef in Brouwershaven en in 1954 met de gemeenten Brouwershaven en Elkerzee. Er werd gesteggeld over evacuatiegeld en haar mogelijke terugkeer naar Schouwen-Duiveland. Ze bleef. Pas op 1 september 1955 voerde Veenendaal "de laatste aanwezige persoon uit de rampgebieden" af uit het evacuatieregister. Het was Maria Stael, die niet terugging naar Schouwen, maar in 1962 op eenennegentigjarige leeftijd overleed in het oudenliedenhuys in

Waarom Maria Stael Brouwershaven verliet. (*Collectie Nel van der Weele-Slager, Brouwershaven.*)

Veenendaal.

Kleren

Ruimhartig liet de gemeente de evacués meedelen in de "enorme hoeveelheid" kleren en schoenen die de actie van het Rode Kruis had opgeleverd. In het gymnastieklokaal van de school aan de Hoogstraat werd een magazijn ingericht. De burgemeester haastte zich bekend te maken "dat alle goederen die aan geëvacueerden worden verstrekt, hun eigendom blijven en bij vertrek naar eigen haardsteden mogen worden meegenomen. Dit geldt niet alleen voor kleding en schoeisel, maar ook voor dekens, bedden en meubilair." Bij het Rode Kruis in Utrecht vroeg Bakker om "150 in goede staat verkerende dekens".

Marten van der Wekken kreeg een jasje, gedragen en een beetje vaal. Voor Wim waren er schoenen en ook een jas. Aan zijn moeder vroeg hij: "Moeten we daar dan niet voor betalen?" Nel Slager uit Brouwershaven mocht bij een deftige Veense dame een jurkje komen passen. Ze kreeg het mee, maar eigenlijk vond ze dat die chique mevrouw het gewoon aan het Rode Kruis had moeten geven. Onalledaags maar alleraardigst was het aanbod van de burgemeester van Woudenberg: vierduizend eieren voor "de ouden van dagen en de kinderen" onder de evacués in de provincie Utrecht. Nog in maart en april had zijn Veenendaalse ambtgenoot "kleding en dekking" nodig voor "enige rampen-

Burgemeester A. Bakker, 1949. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

slachtoffers": lakens en slopen, nachtkleding en ondergoed, sokken en kousen, blouses en overhemden, stropdassen en kostuums, jurken, schorten en mantels. De evacuée M. Dalebout klopte beleefd voor schoenen aan: "Doordat wij met de ramp alles verloren hebben en een gezin met vier kleine kinderen hebben, zijn wij niet in staat ze te kopen."

Met ingang van 1 mei 1953 kregen de evacués geen kleren meer. Toch waren ze ook toen nog niet allemaal voorzien. Dat gold in Veenendaal voor een tiental gezinnen en personen, waaronder de familie Gast uit Duivendijke, een man die pas eind februari was aangekomen en een vrouw met een "moeilijke kleine maat". Omdat verschillende evacués niet meer aan kleding geholpen konden worden, deed de gemeente een beroep op de Stichting Watersnood Zeeland 1953 in Middelburg. Die verschaftte lappen stof aan de dames Flikweert uit Zierikzee en Roon uit Brouwershaven voor "het laten maken van kleding".

Bestuursleden van het Veenendaalse Rode Kruis reikten op 15 juli het eerste textielpakket uit aan een gezin uit het rampgebied. In 't Veen kwamen tien personen, allen afkomstig van Schouwen-Duiveland, in aanmerking voor zo'n pakket. Het was het begin van de door het Rampenfonds beloofde nieuwe linnenkast. Op 17 november overhandigde de burgemeester vijf evacués die nog niets ontvangen hadden "het grote textielpakket" in de kleine zaal van Eltheto. Het bestond, volgens *De Vallei*, uit "splinternieuw textielgoed van zeer goede kwaliteit dat een hoge waarde vertegenwoordigde".

In december betrof Veenendaal bij de Utrechtse evacuatiecommissaris voor de laatste acht evacués zesentwintig Amerikaanse levensmiddelenpakket-

 HET NEDERLANDSCHE ROODE KRUIS AFDELING VEENENDAAL BOVENBERG 211 80N; BESLUIT NR. 13 JAN. 1950, NR. 30	
NO. _____ ONDERWERP: _____ BIJLAGEN: _____ IN ANTW. OP UW SCHR. VAN: _____	VEENENDAAL, SECRETARIAAT: P. H. VAN RINNSTRAAT 29 TEL. K 8888 NO. 2275 BIJ BEANTWOORDING DATUM EN NUMMER VAN DIT BRIEFJE AAN TE HELEN.

Briefhoofd, 1957. (Archiven gemeente Veenendaal 1942-1990, voorlopig nummer 3405.)

ten. Ze bevatten melk, pruimen, bonen, suiker, vet, jus en rijst en werden net voor de kerstdagen bezorgd. "De pakketten vielen zeer in de smaak en de dankbaarheid jegens de gevers was dan ook groot", wist *De Vallei*.

Ontspanning

"Speciaal voor geëvacueerden" hield burgemeester Bakker een spreekuur op zaterdag. Zijn vrouw richtte met een damescomité een conversatiezaal in. De *Veenendaalsche Courant* riep de evacués op er "een dankbaar gebruik" van te maken.

In de kleine zaal van het gebouw Sola Fide aan de Eikenlaan konden de evacués thee en koffie drinken, kranten en tijdschriften lezen, naar de radio luisteren en spelletjes doen. En: "De geëvacueerden zijn geheel vrij in hun bewegingen in de zaal." Op 13 maart noemde *De Vallei* het een "zeer gelukkig initiatief", want iedere middag kwamen er tientallen evacués. De meesten kenden elkaar. "Gezellig is het er. Er wordt thee geschonken en de mannen krijgen er hun sigaar. De muziek van een orgel en de bloemen op de tafel hebben hier een aangename en intieme sfeer gebracht." Voor excursies naar de Scheepjeswolfabriek en de Ritmeesterfabriek was veel animo.

A.A. Bakker-Maatjes, de drijvende kracht achter de conversatiezaal, 1949. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De evacués konden gratis douchen: van maandag tot en met donderdag in het wijkgebouw van het Groene Kruis aan de Kerkewijk en op vrijdag in de

Het gebouw Sola Fide met rechts de kleine zaal, 1951. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

wolfabriek van de Gebroeders Van Leeuwen aan de Prins Bernhardlaan. De familie Van der Wekken douchte in het Groene Kruisgebouw. Daar had Marten moeite met het vinden van de juiste verhouding tussen warm en koud water. Thuis hadden ze geen douche.

Ook de middenstand hielp. Evacués die bezig waren met de studie voor het middenstandsdiploma kregen gratis les van het Handelsinstituut Van Rijswijk. De horlogemakers Geluk en Van der Velde repareerden belangeloos "uurwerken welke met het water in aanraking zijn geweest". Iets dubbels had de aanbieder van Jac. van Schuppen: "Hooft u tot de goede Nederlanders die een bed afstonden voor de getroffen gebieden? Prachtig! Maar... zal Jac. van Schuppen dan dat oude bed dat u nog over hebt, eens keurig en heel voordelig voor u opknappen?"

Zeeuwse evacués uit Zierikzee en omgeving!

De in onze zaak te Zierikzee gebrachte
reparaties kunnen worden afgehaald in
onze zaak

LANGESTRAAT 26 - AMERSFOORT

JAC. MOURER

Juwelier Mourer had vestigingen in Zierikzee en Amersfoort en bouwde bruggen voor evacués in Veenendaal.
(*Veenendaalsche Courant*, 27 februari 1953.)

Het Groene Kruisgebouw, 1955. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De tweejarige Anke Slager uit Brouwershaven met haar versierde haantje pik, 28 maart 1953. (Collectie Nel van der Weele-Slager, Brouwershaven.)

Op 28 maart organiseerde de Veenendaalse winkeliersvereniging de jaarlijkse Palmpaasoptocht. Alle kinderen, ook de geëvacueerde, kregen "een paasverrassing". Ondanks het slechte weer liepen ruim vijfhonderd kinderen mee. "Het was weer een fleurig gezicht de verrukte kinderen met hun versierde haantje pik door de straten te zien trekken", vond *De Vallei*.

Wat vonden de evacués van de opvang? De Brouwenaars waren unaniem in hun oordeel. "En nu voel ik mijn plicht u nogmaals mijn dank te betuigen voor uw betoonde hulp in uw gemeente in die weken die ik bij u ben geweest." Zo zei de weduwe Grootjans-Roggeband het in een brief aan burgemeester en wethouders. Cornelia den Boer schreef een briefje aan de burgemeester. "Nog mijn hartelijken dank voor uwe grote zorg die u ook aan mij heeft bewezen. Daardoor zal Veenendaal mij steeds een aangename herinnering zijn. Nogmaals mijn hartelijken dank. Voorheen uwe evacuë." Was getekend, C.J. den Boer, Brouwershaven. Bakkers Brouwse collega was nog positiever: "Van meerdere evacués heb ik lof vernomen over de uitstekende en ook persoonlijke zorgen door u aan de evacués besteed."

Hervormd

De evacués zouden wel eens geprikkeld, lichtgelovig, angstig, apathisch of neerslachtig kunnen zijn. Dat schreef op 7 februari 1953 namens de Stichting voor Maatschappelijk Werk in de Provincie Utrecht een doctorandus in de sociologie aan de Utrechtse burgemeesters. Om spanningen te voorkomen, adviseerde hij evacués zoveel mogelijk onder te brengen bij mensen van hun eigen soort en geloofsovertuiging. Van eminent belang was de geestelijke verzorging: "De geëvacueerde bevolking is voor het grootste deel sterk godsdienstig aangelegd en het intensieve contact met de geestelijke en regelmatige kerkdienst en/of gebedsavonden zijn het meest geschikt om de moraal van de door de ramp getroffen bevolking op peil te houden."

Over de verzorging van de evacués rapporteerde de stichting op 19 februari. De meesten kwamen uit Zeeland (= Schouwen-Duiveland) of Zuid-Holland (= Goeree-Overflakkee) en waren hervormd of gereformeerd. Niet zelden hadden ze bij aankomst al contact met een geestelijke. Een op de vijf was agrariër. En met de spanningen viel het wel mee. De gastgezinnen maakten het de evacués "zo aange-naam mogelijk" en de gasten toonden "een bescheidenheid en een dankbaarheid" die vaak ontroerden. Van de aangeboden adressen was slechts een derde in gebruik.

Veenendaal had in 1953 ruim vijftienduizend inwoners. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Ving de provincie Utrecht er volgens het rapport 8220 op, Veenendaal bood onderdak aan 399 evacués. Daarmee scoorde de gemeente ver boven het provinciaal gemiddelde. Alleen Amersfoort, De Bilt, Utrecht en Zeist namen meer evacués op. In Veenendaal was tweeënzeventig procent hervormd,

twintig procent gereformeerd, zes procent van een andere protestantse kerk en twee procent rooms-katholiek. Zeventig procent kwam uit Zeeland, vijfentwintig procent uit Zuid-Holland en vijf procent uit Noord-Brabant. Omdat de evacués kwamen en gingen, schommelde hun aantal voortdurend. Zelf telde de gemeente er op 18 februari maar 259.

Hervormden kwamen bij hervormden in huis. In het *Veens Kerkblad* riepen de predikanten hun gemeentelieden op de evacués hartelijk te ontvangen. J. Bakker en A. Vroegindewey herinnerden aan de evacuatie van Veenendaal in mei 1940 en aan de watersnood van 1855. Over de ramp van 1953 spraken ze niet in termen van straf, maar van schuld. Bakker: "Wij reden over de Afsluitdijk, trots, want daarin was ons kleine land groot. Te weinig heeft de kerk des Heeren getuigt tegen de vermaterialisering van het volk. Dat is onze schuld, ons aller schuld. Wat te doen, o ijdele mens! Knielen op de dijken. Knielen op dit kleine stukje grond dat ons nog droogte biedt."

VERSCHENEN
van Prof. G. Wisse:
Gods sprake uit
den stormvloed

Een ernstig tijdwoord over
de Nationale Ramp. Netto
opbrengst ten bate van de
slachtoffers.

Prijs f 0.60
W. M. DEN HERTOEG
Uitgever
L. Nieuwstr. 52a, Utrecht
GIRO 51557

Ook de christelijk-gereformeerde hoogleraar G. Wisse zag God in de ramp. (*Veenendaalsche Courant*, 20 februari 1953.)

Dominee Bakker schatte op 14 februari het aantal evacués in "onze gezinnen" op "enkele honderden". Hij vroeg om bijbels en kinderboekjes. Een week later had hij al vijftig boeken. "Hedenmorgen kon ik de eerste kinderen blij maken. Lezen is een goede bezigheid. Ik wilde wel dat u de blijde gezichten

dezer kinderen eens gezien had, dit is de grootste dankbaarheid." Indroevig daarentegen waren de verhalen die hij te horen kreeg. Zijn collega Vroegindewey kon erover meepraten: die deelde zijn huis met familie uit Middelhamnis. Op biddag sprak een andere hervormde predikant, S.C. van Wijngaarden, met de evacués. "Voor de boeren onder hen was het een zware dag, immers zij zullen dit voorjaar niet behoeven te arbeiden op hun nog niet droog gekomen akkers en waarschijnlijk ook niets te oogsten hebben straks. Op de biddag schrijnde dit besef dubbel hard."

Sommige goede herders bemoedigden hun verstrooide schapen vanuit het rampgebied. De hervormde predikant J. Sperna Weiland uit Brouwershaven belegde bijeenkomsten voor zijn "parochianen" en vroeg burgemeester Bakker van Veenendaal of hij de reiskosten wilde vergoeden. "De eerstvolgende keer" gaf Bakker vrij vervoer en zorgde hij met zijn vrouw voor de organisatie. "Wij vinden het prettig dit voor onze evacués te kunnen doen. En wij hebben veel waardering voor uw pastorale zorg", liet hij Sperna Weiland weten.

Gereformeerd

En gereformeerden werden door gereformeerden opgevangen. De gereformeerde kerkenraad van Veenendaal zette op 11 februari 1953 de geëvacueerde huisgenoten des geloofs op het huisbezoekrooster. Het waren de landelijke evacuatiedeputaten die erop aandrongen "aan de geestelijke verzorging van deze zwaar beproefde broeders en zusters alle aandacht te schenken".

In het kerkblad *Kerknieuws* heette gereformeerd Veenendaal de evacués welkom en wenste ze Gods zegen toe. Het betrof de familie Boot en de familie Gast uit Duivendijke, de familie Van Damme uit Den Bommel, de familie Hansma uit Zierikzee, de familie Kurvink uit Noordgouwe en de familie Stoel en de gezusters Verhoeff uit Brouwershaven. Harry Boot, een zwager en collega van Leen van der Wekken, was met zijn gezin geëvacueerd in Gelders Veenendaal bij boer Middelman. Voor de "bijstand" aan de evacués kwam er een comité, bestaande uit de dames Bax, Knossen, Maris, Van Schuppen (De Tol), Valk en Van de Weerd. Alle evacués mochten op alle verenigingen komen. Sommigen zagen wel iets in het kerkkoor.

Kerk in nood. (*Veenendaalsche Courant*, 20 februari 1953.)

Een ramp maakt kerkelijke verschillen kleiner en kan zelfs kerkmuren slechten. Dominee D. van Enk uit Veenendaal en Leen van der Wekken uit Duivendijke waren allebei gereformeerd: Van Enk 'gewoon' en Van der Wekken 'vrijgemaakt' gereformeerd. In Eltheto kwam het tot een ontmoeting. "Ik ben de gereformeerde dominee", zei Van Enk. "Ik ben ook gereformeerd", zei Van der Wekken, "maar bij mij staat er nog wat achter." Hij doelde op de toevoeging 'onderhoudende artikel 31 der Kerkorde' of 'vrijgemaakt'. Deze ontboezeming weerhield Van Enk er niet van de Van der Wekkens in contact te brengen met geloofsgenoten in de Middellaan. Zo kwamen ze bij Voerman, Brands en Mollema. Op 18 februari bedankte de vrijgemaakte kerk de burgerlijke gemeente voor "de toezending der lijsten met de namen en adressen der evacués. Door deze vriendelijke geste is het ons gemakkelijk en mogelijk gemaakt op korte termijn contact op te nemen met die evacués die met ons in een kerkverband samenleven."

In 1953 hielden zo'n vijftig vrijgemaakten kerkdiensten in het gebouw van Sola Fide. G. Roukema te Ede was predikant voor Ede en Veenendaal. Ook de familie Van der Wekken kerkte aan de Eikenlaan. De eveneens vrijgemaakte familie Slager uit Brouwershaven ging in Veenendaal naar de Gereformeerde Kerk van dominee Van Enk, de kerk bij de Vaartbrug.

Drie families

Van de op 10 februari geregistreerde driehonderd-achtenzestig evacués kwamen er vierenzeventig uit Zierikzee, negenenzestig uit Brouwershaven, vijftig uit Middelharnis, zesentwintig uit Zonnemaire en vijfentwintig uit Dreischor. Zes van de tien evacués uit

D. van Enk, gereformeerd predikant in Veenendaal van 1935 tot 1968. (*P.G. Doolaard (red.), Tot tijd en wijle... 1887-1987.*)

Duivendijke luisterden naar de naam Van der Wekken. In de Middellaan werd het gezin verdeeld over drie adressen: Leen en Jans van der Wekken met Marten bij de familie G.J. Voerman op nummer 53, Adrie en Katie bij de familie W. Brands op 77 en Wim bij de familie D. Mollema op 51. Ze bleven in de buurt.

Toen de Van der Wekkens kwamen, woonde Gerrit Jan Voerman met vrouw en kind net op zichzelf. Hij had "medelijden met die mensen" en gaf ze een kamer met een opklapbed en een ledikant. De eerste dagen leefde Leen van der Wekken zich uit: hij spitte de tuin om, verkruide grond en verzette in zijn eentje het kippenhok. Met Voerman zette hij graag een boom op. De gastheer vertelde over de Veense watersnoodramp van 1855 en liet bij Hotel Gerth zien hoe hoog het water had gestaan. Onder elkaar praatten de evacués Zeeuws. Een nieuwigheid voor hen was de platenspeler en een bijzonderheid de broedmachine waar vier of vijf kippeneieren in gingen. Daar kwamen dus kuikens (in het Zeeuws: *tieken*) uit.

De familie Van der Wekken, 1957. Van links naar rechts: Katie, Wim, Jans, Leen, Marten en Adrie. (Collectie Jans van der Wekken-den Boer, Emmeloord.)

Wolter Brands en zijn vrouw waren al wat ouder. Ze hadden drie kinderen thuis. Wout van zeven vond zijn leeftijdgenoot Katie wel aardig, maar met Adrie kon hij minder goed overweg. Bij Brands overheerste het Kampens dialect. Een huisregel was: Vroeg in de veren, vroeg in de kleren. De meisjes Van der Wekken moesten dus vroeg naar bed en konden alleen maar zwaaien naar Wim die nog buiten was. Soms gingen ze hun ouders welterusten zeggen. Bij Dirk Mollema waren vier kinderen: Wim van twaalf en drie jongere zusjes. Wim Mollema en Wim van der Wekken trokken veel met elkaar op. Ze speelden op de boerderij van E. Hasselaar, op het Rooie Mariepaadje en in het Zandgat. Voetballen deden ze op straat met de jongens van Hasselaar en Poot. Wim van der Wekken introduceerde in huize Mollema *de strofet* (in het Nederlands: het stroopvet), een mengsel van stroop en vet voor op brood. Hoewel hij over het product van de gastvrouw niet erg te spreken was. "Je doet het helemaal verkeerd", zei hij. Het hondje Fox, waarmee Wim als evacué het Polygoonjournaal had gehaald, ging na een tijdje dood.

Vanuit Veenendaal bezocht de familie Van der Wekken de Heilig Landstichting bij Nijmegen, Ouwehands Dierenpark in Rhenen en een tante in Houten. "Waar doen ze dat toch van?" vroeg moeder Mollema zich af. Haar man zei dat Van der Wekken zakgeld en reisgeld kreeg en dat het goed was dat hij dat aan zijn gezin besteedde.

De school aan de Coniferenlaan, 1950. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Scholen

Vrijwel meteen gingen Adrie, Wim en Katie van der Wekken naar school. Wim en Katie bezochten met verschillende meisjes Mollema de Christelijke Nationale School I aan de Coniferenlaan. Zaten ze in Brouwershaven op een septemberschool, dit was een aprilschool, maar wel een goede. Ofschoon Katie aan de eerste schooldag weinig plezier beleefde. Door een misverstand kwam ze te laat en moest ze helemaal alleen de klas opzoeken.

De gang was lang. (Collectie Nel van der Weele-Slager, Brouwershaven.)

Vanaf 6 februari zaten er evacués uit Brouwershaven in de Koningin Julianaschool. De eerste nachten sliepen ze in de voorste twee lokalen op bedden van het Rode Kruis. Toen de verwarming

uitviel, moesten ze zich allemaal weer aankleden vanwege de kou. Na een paar dagen vertrokken de meesten naar andere adressen in Veenendaal. Twee families bleven: in het ene lokaal Grietje Slager met haar kinderen Nel, Gerda, Kees en Anke en in het andere Kaatje van der Klooster met haar kinderen Nico, Arie en Jannie. De mannen waren op Brouw gebleven. Chris Slager, die de Van der Wekkens uit de boerderij had gehaald, kwam zo nu en dan op familiebezoek.

In de school verbond een gang de woonlokalen met een keukentje. Elke avond dweilde Grietje Slager die gang: misschien hadden de kinderen hem vuil gemaakt – en ze wilde geen klachten van de conciërge. Nel, die negentien was, werkte een poosje als dienstbode bij een huisarts. Ze moest onder andere flesjes spoelen. Op een keer ging de familie Slager op verjaardagsvisite bij twee ongetrouwde en eveneens geëvacueerde zussen uit Brouwershaven. De zelfgemaakte advocaat was niet zo'n succes: er zaten stukjes eiwit in. Uit beleefdheid lieten de gasten echter niets merken en nuttigden ze het kooksel tot op de bodem.

Nadat ze de school had verlaten, nam Grietje Slagers schoonzus Pietje de Oude met haar kinderen Tiny, Gerrit en Cor haar intrek bij grossier W.J.J. Keman op Parallelweg 9. Zij kende hem van vóór de ramp, toen hij op de fiets met manufacturen uit Veenendaal naar Brouwershaven kwam. Wegens familieomstandigheden bij Keman kon ze er niet lang blijven. Dus verhuisde ze naar Parallelweg 10, waar W.F. ter Hoeven *De Vallei* drukte. Bij Ter Hoeven had de familie De Oude een fijne tijd. De kinderen mochten helpen met het sorteren van drukwerk en kregen snoep of koek uit een automaat.

„DE VALLEI”

het meest gelezen NIEUWSBLAD
voor Veenendaal en Omstreken.

Ook voor alle soorten DRUKWERKEN naar :

Drukkerij „DE GELDERSE VALLEI”
Parallelweg 10, Tel. 601, Veenendaal

Schrijven en reizen

Waar waren de inwoners van Duivendijke gebleven? Ze zaten in de Westhoek van Schouwen en in Veenendaal, maar ook in Goes, Yerseke, Bergen op Zoom, Rotterdam, Delft, Naaldwijk, Den Haag, Amersfoort, Houten, Maartensdijk, Renswoude, Soest, Woudenberg, Zeist en Loppersum. In mei 1953 stond de hele gemeente nog in het water. "Blijft deze toestand aanhouden, dan zal geen huis of

kreeg Nieborg reacties uit Leeuwarden, Loosduinen, Monster, Tiel, Veldhuizen, Vlissingen, Winsum, Wirdum en Wouw. Harry Boot uit Gelders Veenendaal schreef ook terug: "Het is altijd een verkwikking als we weer eens een bericht over onze eigen streek horen. Daar verlangen we altijd naar, daar zien we altijd naar uit, ook al zijn die berichten niet altijd moedgevend, ze verkwikken ons." In de laatste brief kondigde Nieborg zijn vertrek aan naar

Nieuw Lekkerland. Er waren op dat moment nog zo'n honderdvijfenzeventig inwoners geëvacueerd, de meesten in de Westhoek. De gemeente Duivendijke kocht in het voorjaar van 1953 twintig houten noodwoningen aan voor evacués. Voor zo'n barak kwam Harry Boot graag in aanmerking: "In Veenendaal, alwaar ik

Het gehucht Stevensluis bij Nieuwerkerk, waar na verloop van tijd alle huizen door het water werden verzwoegen. (Foto: M. Doeleman HJzn., Zierikzee, in: C.P. Pols, *Gekwelde grond*.)

schuur blijven staan. Thans is reeds zestig procent van de gebouwen verdwenen, dan wel zwaar gehavend", somberden burgemeester en wethouders. Burgemeester Nieborg, zelf werkzaam in een noodsecretarie in Renesse, beschouwde in januari 1954 zeventig van de honderddrieëndertig woningen en boerderijen als verloren, oftewel drieënvijftig procent. De gemeente met het hoogste verwoestingspercentage was Kerkwerve: negenenvijftig.

Van april 1953 tot augustus 1954 schreef Nieborg een achttal rondzendbrieven aan zijn verspreide burgers. Veel moed kon hij ze in de eerste brief niet geven: "Ik zal maar niet beginnen alle woningen te noemen welke weg zijn; dat zult u uiteraard wel hebben vernomen. Het is in ieder geval zo dat, indien de situatie van het moment langer aanhoudt, Duivendijke bij eventueel droogvallen een gemeente zal zijn beroofd van woningen." Op zijn brieven

Op het droge gebrachte landbouwwerktuigen in Brouwershaven. Links het stadhuis en rechts het standbeeld van Jacob Cats. (Foto: M. Doeleman HJzn., Zierikzee, in: C.P. Pols, *Gekwelde grond*.)

geëvacueerd ben, zitten we zo bij elkaar met vijftien man groot en klein aan één tafel, zodat, als er kans op is om met je gezin alleen te zijn, ik dat met beide handen aangrijp." Daarbij had Boot liever een barak in Brouwershaven dan in Renesse. "De reden is hierom. Al mijn landbouwwerktuigen staan te Brouwershaven. Deze hebben alle een nabehandeling nodig, welke dan door mij zelf kan verricht worden." Ook Leen van der Wekken vroeg een barak aan op Brouw.

der Wekken was net zo gelukkig: "De kinderen die we het gingen vertellen maakten een luchtsprong omdat ze nu weer spoedig bij vader en moeder kunnen komen, want op den duur vinden ze dat uit logeren zijn niet zo fijn meer. En voor mijzelf zal het heen en weer reizen om mijn werktuigen na te zien nu ook gauw tot het verleden behoren."

Die werktuigen stonden op de Markt op Brouw. Leen en Jans van der Wekken gingen er regelmatig heen. Voor hun tijdelijk verblijf in het rampgebied

hadden ze toestemming nodig van de burgemeester van Duivendijke. Marten smokelden ze mee en Wim bleef ongerust achter in Veenendaal.

Opnieuw beginnen

De familie Van der Wekken verruilde in juli 1953 de drie evacuatie-adressen in Veenendaal voor een leegstaande woning in Brouwershaven. Het gat bij de Schelphoek was nog niet dicht. Na

Het restant van de schuur van Leen van der Wekken na de ramp. (Collectie Jans van der Wekken-den Boer, Emmeloord.)

Zowel Boot als Van der Wekken kregen er een toegevoegde. Ze moesten beloven dat ze, zodra ze hem hadden betrokken, aan de dijken zouden gaan werken. Boot en zijn vrouw waren blij met de mogelijkheid "om op ons eiland terug te keren. De hand aan de ploeg en vooruitzien, dat is ons devies, ook voor ons herrijzend Schouwen." Leen van

Af en toe haalden de Van der Wekkens nog wat op uit de boerderij. (Collectie Jans van der Wekken-den Boer, Emmeloord.)

Terugkeer Evacuees gemeente Brouwershaven

De Burgemeester van Brouwershaven maakt bekend, dat door de Commissaris der Koningin in de Provincie Zeeland toestemming is verleend tot terugkeer van de bevolking **OP EIGEN RISICO**, niettegenstaande het feit, dat de algemene situatie niet zonder gevaar kan worden genoemd, met uitzondering van de **zieken, de gebrekkigen en de ouden van dagen**, waarvan de terugkeer nog ernstig wordt ontraden en met inachtneming van het navolgende:

1. Dringend wordt aangeraden alleen te slapen op de bovenverdiepingen der woningen;
2. Het is verboden zonder toestemming van B. en W. de woning van een

De familie Slager verliet de Koningin Julianaschool in Veenendaal en nam het risico in Brouwershaven. (*De Vallei*, 2 april 1953.)

een week of zes trokken ze in een arbeiderswoning onder Zonnemaire en in september deelde Leen van der Wekken burgemeester Nieborg mee dat hij geen noodwoning meer nodig had. Wel vroeg hij om een

kampeeruitrusting, "want we zitten moeilijk en moeten zo veel van een ander gebruiken, wat niet erg prettig is". Zijn huis in Duivendijke kon hij "zeer waarschijnlijk" nog opknappen. Het liep anders: het huis bleef staan, maar de schuur was geruïneerd en de Van der Wekkens keerden niet terug op de oude stek. Ze verhuisden in het voorjaar van 1955 naar Nagele in de Noordoostpolder. Hun nieuwe pachtboerderij van dertig hectare noemden ze Duvendike. Eindelijk, in de nacht van 6 op 7 november 1953, werd bij Ouwkerk het laatste dijkgat gedicht. Veenendaal leefde mee. Aan de oproep "om ter gelegenheid van de volledige dijk dichting van het rampgebied de nationale driekleur uit te steken" gaf het dorp "vrijwel algemeen" gehoor, berichtte *De Vallei*.

Ook de teruggekeerde Brouwnaars hadden het niet makkelijk. "Het water zakt regelmatig, maar de ruïne is verschrikkelijk. Het land is één uitgestrekte modderpoel en is bezaaid met mosselen en zeesterren. Alle boerderijen zijn puinhopen." Dat schreven L. Krijger en zijn vrouw uit Brouwershaven op 23 november 1953 aan de familie J. van de Nadort in

Prentbriefkaart voor Van de Nadort, 1953. Achterop schreef Krijger: "De Nederlandse Hervormde Kerk te Brouwershaven omspoeld door het water." (*Collectie J.D. van de Nadort, Amerongen.*)

Ondermijnde huizen op de Markt in Brouwershaven. (Foto: M. Doeleman HJzn., Zierikzee, in: C.P. Pols, *Gekwelde grond*.)

NEDERLAND BEPLANT

SCHOUWEN EN DUIVELAND

**PLANT
UW
BOOM**

VOOR DE HERBEPLANTING VAN ONS EILAND VERTROUWEN WIJ OP HET GANSE VOLK

Plant Uw boom door minimum-bijdrage van f250 voor elke boom, die U wenst te doen planten, te storten of overschrijven op:

POSTREKENING No. 1483 t. n. v. STICHTING „NIEUW SCHOUWEN-DUIVELAND“

R. Koole & Zoon's Bank N.V.
Rotterdamse Bank N.V.
Schelde Bank N.V.
Coöp. Boerenleenbank, op Schouwen en Duiveland

Zierikzee

UW BANKIER ZAL U GAARNE HELPEN.

De Propaganda-Commissie: J. L. Legemaate, „Vrijoord“ Zierikzee.

Veenendaal deed niet mee aan de boomplantactie voor Schouwen-Duiveland in 1954. Volgens burgemeester en wethouders zat het Rampenfonds ruim genoeg in de middelen. "Waarom niet daaruit betalen?" (Archieven gemeente Veenendaal 1942-1990, voorlopig nummer 5093.)

Veenendaal, bij wie ze eerder dat jaar geëvacueerd waren. De Brouwse weduwe Grootjans-Roggeband liet op 10 januari 1954 het Veense college delen in haar zorgen: "Nu, hier is nog veel werk, dat moet u eerst zien voor u het begrijpen kan. Maar wij gaan toch vooruit, hoewel ik als het waait bang ben voor het water, hoor! Daar er veel is vernield."

De tijd verstreek. In september 1957 vertelde een kleuteronderwijzeres uit Bruinisse aan de verslaggever van *De Vallei* dat de kinderen in 1954/55 nog "watersnoodje" speelden en dat de muren van veel huizen nog zout "uitzweetten". Ze miste de bomen: "Als ik eens in Bergen op Zoom kom en ik zie dat heerlijke opgaande geboomte, dan veradem ik. Teruggekeerd in Bruinisse is het net of er de eerste dagen een druk op me ligt. Alles is er even kaal. Wonderlijk dat bomen zo belangrijk in je leven zijn." Maar de meeste mensen hadden nu een toilet met stromend water, een stofzuiger en een wasmachine. Het trammetje had plaats gemaakt voor bussen. Ze roemde de door de ramp gegroeide verbondenheid: "Wij hebben verschrikkelijke dagen doorleefd, maar wat zijn we geholpen! De bewijzen van liefde en hartelijkheid uit heel Nederland waren overstelpend. Dat zullen we niet licht vergeten." In die dank deelt Veenendaal.

Vier generaties Van Damme in Ouwkerk, 1946. Van rechts naar links: Jan (1862), Jakob (1889), Jan (1914) en Jaap (1944). De laatste twee hebben de ramp niet overleefd. (Collectie Marie Groenleer-van Damme, Colijnsplaat.)

Nog lang hebben families contact gehad: Van der Wekken met Voerman, Brands en Mollema, De Oude met Ter Hoeven, Hartman met Van Eden en Kleijer. Ze schreven elkaar, gingen op bezoek, logeerden. Nu leven niet alle betrokkenen meer en zijn de contacten verwaterd. Gebleven zijn de herinneringen. Soms kun je die delen.

Verantwoording

Zelf was ik in 1953 te jong om me er bewust van te zijn. Ik ben van vóór de ramp en van de tweede generatie. Mijn dorp bleef wonder boven wonder droog. Aan de andere kant van de Schelde lieten vijfhonderdvijfentwintig mensen het leven. Dat er op Schouwen-Duiveland ook familieleden verdronken zijn, heb ik pas veel later vernomen. Mijn moeder praatte daar niet over.

Op Schouwen, op familiebezoek, zag ik in de jaren vijftig vrachtauto's en draglines, nieuwe wegen en sloten, hopen gips op het land, veel nieuwe huizen ook. Die houten geschenkwoning van ome Toon en tante Jans op Kerkwerf, dat was luxe! Later begreep ik dat het om de herverkaveling en de wederopbouw ging.

Niet de ramp telde, maar het *antwoord* op de ramp: het Deltaplan. Van de Zandkreekdijk in 1960 tot de Oosterscheldekering in 1986 heb ik het meegemaakt. Zwaaien naar de koningin bij de opening. Eerst naar Juliana, later naar Beatrix. De ramp bleef een incident. Mij leek de oorlog veel belangrijker.

Maar waar kwam toch dat zout vandaan in de muren van het Zierikzeese stadhuis en van ons huisje in de Lange Sint Janstraat? Het kwam van de ramp. Op nummer 26 woonde in 1953 Marinus Krijger. Krijger werd op bed verrast door het water, steeg tot bijna aan het plafond en bleef rustig liggen. Toen het eb was, stapte hij uit. Wij woonden op 28.

In 1993, bij de herdenking in Nieuwkerk en Ouwkerk, begon ik eindelijk te beseffen

PZC

DE RAMP

vrijdag 24 januari 2003

De dijken braken.
In de nacht van zaterdag 31 januari op zondag 1 februari 1953 liet de zee zich gelden in het zuidwesten van Nederland.
Lind werd zee. 18,35 mensen kwamen om in het ijskoude water.
Na 50 jaar slapen de overlevenden nog slecht als de wind weer eens in de schoorsteen blaast.
Daze bijlage is een herinnering aan de Ramp.

archief van de Provinciale Zeeuwse Courant, 24 januari 2003

Herinneringskatern van de Provinciale Zeeuwse Courant, 24 januari 2003. (Collectie Gert Groenleer, Veenendaal.)

Kranslegging door koningin Beatrix in Ouwkerk, 1 februari 1993. (Collectie Gert Groenleer, Veenendaal.)

dat de ramp meer is geweest dan een incident. Verhalen over de ramp, foto's, bewegende beelden, geluiden: ze emotioneerden me – en ze doen dat nog. Met het boek van Kees Slager is voor velen de ramp dichterbij gekomen. De ramp, tot dan toe een technisch verhaal van ondergang en herstel, bleek een verhaal van mensen te zijn. Mensen in nood, falende mensen vaak, maar altijd mensen. Ook de herdenking na vijftig jaar heeft de verwerking goed gedaan. Mijn moeder vertelde mij onlangs dat wij ook evacués hebben gehad in 1953. Ze had er nooit over gesproken en ik had er nooit naar gevraagd. Verstand en gevoel komen met de jaren.

En het was niet alleen de ramp van Zeeland (was het maar waar). Het was ook de ramp van Zuid-Holland, Noord-Brabant, Texel, België en Engeland. Bovendien was het de ramp van Veenendaal – dat heb ik de laatste maanden ontdekt. Veenendaal had niet alleen in 1855 en 1995 iets met het water. U kunt het nalezen. Alle informanten uit Veenendaal, Zeeland, de Noordoostpolder en van elders zeg ik dank voor hun medewerking. Maar ook de Veense

hulpverleners van 1953 wil ik bedanken. Aangrijpend was het dat op 1 februari 2003 in Veenendaal hier en daar vlaggen halfstok hingen. De Van der Wekkens zijn verre familieleden. Adrie en Katie zaten in huis bij Wout Brands, thans secretaris van *Oud Veenendaal* en nog steeds woonachtig op Middellaan 77. Nel van der Weele-Slager ken ik van de kerk. Zij verbleef in 1953 met haar familie in het pand waar penningmeester Roland Ottens nu zijn notariskantoor heeft. De wereld is klein. De ramp was geen incident. De ramp bracht Zeeland de ontsluiting en het toerisme. De ramp was vreselijk en is daarom hopelijk ook onvergetelijk. We moeten ermee leren leven. Luctor et emergo.

BRONNEN

Archieven en verzamelingen

Gemeentearchief Schouwen-Duiveland, Zierikzee:

- Archieven van de gemeente Duivendijke, 1947-1960
- Zierikzeesche Nieuwsbode, 1953

Gemeentearchief Veenendaal:

- Archieven van de gemeente Veenendaal, 1942-1990
- Archieven van de Gereformeerde Kerk van Veenendaal, 1887-1970
- Archieven van de Hervormde Gemeente te Veenendaal, 1654-1985
- Sola Fide, Officieel orgaan van de Hervormde Evangelisaties te Nijkerk en Veenendaal, 1953
- De Vallei, Nieuwsblad voor Veenendaal en omstreken, 1953, 1957
- Veenendaalsche Courant, Algemeen nieuws- en advertentieblad voor de Gelderse Vallei, 1953

Gesprekken

W. van Barneveld-van Schoonhoven, T. van Beek, W. Brands, W. Devilee-van Barneveld, P.G. Doolaard, W.H. van Eden, D.A. Gaasbeek-Septer, L. Jansen-Kleijer, J. Kleijer, W. Mollema, G.J. Voerman, P. Will (Veenendaal)
J. van Damme (Kerkwerpe)
J.H. ter Hoeven (Geldermalsen)
J.D. van de Nadort (Amerongen)
P.G. van der Wee-Sliger (Brouwershaven)
W. van der Wekken (Delft)
A.E. van der Wekken, M.L. van der Wekken,
J.C. van der Wekken-den Boer (Emmeloord)

Periodieken

Kerknieuws, Maandblad ten dienste van de Gereformeerde Kerk van Veenendaal, 1953
Het Parool, 1953
Veens Kerkblad voor de Nederlandse Hervormde Gemeente te Veenendaal, 1953

LITERATUUR

Adresboek van Veenendaal, 1953, Arnhem 1953
M.P. de Bruin, Kleine geschiedenis van de Delta, Middelburg 1979
P.G. Doolaard (red.), Tot tijd en wijle... 1887-1987, Een bloemlezing uit een eeuw Gereformeerd kerkelijk leven in Veenendaal, Aalten 1987
J. Huigens, De familie Van der Wekken, z.pl. z.j. (Zierikzee 1986)
C. van der Maas, De andere delta, Brochure bij de LP Stormvloed-1953kering 1986, 1986
C. Philipse e.a., Gedenkboek van de watersnood in Oost-Zuid-Beveland 1953, Krabbendijke 1954 (derde druk)
C.P. Pols, Gekwelde grond, Schouwen-Duiveland in ramp en herstel, Zierikzee 1977 (herziene uitgave)
De ramp, Nationale uitgave, Amsterdam 1953
Kees Slager, De ramp, Een reconstructie, Goes 1992
H. Uil en G.C. Groenleer, De gemeente van huis uit, Een historische tocht langs de gemeentehuizen van Schouwen-Duiveland en Sint Philipsland, Zierikzee 1989
W.P. de Vrieze, Schouwen zoals het was, Zierikzee 1974

Afkortingen

BB Bescherming Bevolking
HBS Hogere Burgerschool
KNMI Koninklijk Nederlands meteorologisch Instituut

Het laatste woord

De bijeenkomst van 21 november vorig jaar stond in het teken van Veense monumenten. P. Will en J. Smits hielden samen een lezing over dit onderwerp, terwijl D. Minderhoud een exemplaar van zijn uitgave 'Wandelen langs monumenten in Veenendaal' presenteerde. Een terugblik op een gevarieerde avond, waar gesproken werd over wat verdwenen en wat gebleven is, van breisters tot borstbeelden en van lange jammers tot langhuisboerderijen. Ook blikken we vooruit op het onderwerp van de volgende bijeenkomst. Die gaat over honderdvijftig jaar eten en drinken: tekorten, overvloed en onbehagen.

DOOR HET BESTUUR

Voorzitter Van 't Veld nam een exemplaar van het boek in ontvangst. Daarbij tekende auteur Minderhoud aan hoe symbolisch de omslag van het boekje is voor Veenendaal. Door de spiegeling van het raam van de oude Frisiavilla wordt modern Veenendaal in de vorm van de Corridor zichtbaar gemaakt. Hij sprak de hoop uit dat, zoals de burgemeester ook zei bij de overhandiging van het eerste exemplaar diezelfde middag, dit boek voor velen het verleden tot leven zal brengen.

Tevens gaf hij de Historische Vereniging twee aandachtspunten mee. Op het Scheepjeshofplein stond een borstbeeldje van een breister. Het beeldje is verdwenen en zou weer op zijn oorspronkelijke plaats moeten terugkeren. Ook meende hij dat meer aandacht zou moeten worden geschonken aan het watersnoodmonument aan de Stationssingel. De heer Van 't Veld vond het jaar 2005 daarvoor een goed tijdstip, daar het dan 150 jaar geleden is dat de watersnood plaatsvond.

Monumentenlijst

Vervolgens kreeg de heer Smits het woord. Hij gaf eerst een definitie van het woord *monumenten*. Het is afgeleid van het Franse woord *monuments* en dat is weer afgeleid van het Latijnse woord *monumentum*. Daarin zit het woord *moneo*: ik herinner me. Veenendaal staat niet bekend als een monumentenplaats. Maar naast het vele monumentale dat is ver-

dwenen, is er toch ook nog het een en ander behouden, zij het vooral van lokale betekenis.

In de Monumentenwet van 1988 wordt een monument gedefinieerd als *alle vóór tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde*. De wetgever vond een termijn van 50 jaar noodzakelijk, om een zekere mate van distantie en objectiviteit te bereiken. De gemeente Veenendaal heeft sinds 1990 een eigen monumentenlijst en zij beschikt over een monumentenverordening en een Monumentencommissie.

Aan de hand van dia's gaf de heer Smits een korte ontwikkelingsschets van de gemeente Veenendaal. In het vierde kwart van de vijftiende eeuw wordt de Bisschop Davidsgrift gegraven en ontstaat een kleine nederzetting. De bebouwing bestaat voornamelijk uit houten huizen en eventueel plaggenhutten. In de zeventiende en achttiende eeuw komen er door de toenemende welvaart meer stenen gebouwen. Prenten uit de achttiende eeuw tonen een kleine dorpskern rond de huidige Markt met enkele stenen gebouwen en een houten standerdmolen.

Als in de negentiende eeuw machinale baksteen op grote schaal voorhanden is, wordt er meer in steen gebouwd. Er ontstaat meer industrie, waaruit grote fabrieken voortkomen. In verband met de daarmee samenhangende bevolkingsgroei worden grote blok-

ken arbeiderswoningen neergezet. In eerste instantie zijn dat de lange jammers, maar later worden in opdracht van de woningbouwverenigingen grotere complexen gebouwd, zoals aan de Davidsstraat, de Keucheniusstraat, het Da Costaplein en de Dr. Kuypersstraat.

Nostalgie

Vervolgens kwam de heer Will aan het woord. Hij constateerde dat het oude kaartmateriaal een vrij duidelijk inzicht geeft in de oude bebouwing van Veenendaal. Er blijkt namelijk uit dat deze bebouwing uit vrij smalle percelen en panden bestond, waardoor er weinig kans is op monumentale huizen. Hij liet dia's zien van gebouwen die meestal verdwenen zijn. Voor de gebroeders Van Leeuwen in de oude brouwerij aan het Verlaat met hun wolfabriek begonnen, had in mei 1879 bierbrouwer Gijsbertus Jan Willem Querngester reden om bij het gemeentebestuur te klagen over de berijdbaarheid van het Verlaat. De Brouwersstraat heeft er zijn naam aan te danken. De synagoge, die er naast stond, werd afgebroken. En wat te denken van het Polderhuis, de zetel van het Veenraadschap. Het oude Polderhuis moest in 1900 plaats maken voor een nieuw pand, dat nu zeker aanbevolen zou worden als monument. Helaas is het afgebroken.

Het pand van Geha van Leeuwen staat er nog steeds, maar er is wel het nodige aan verbouwd. De kans om de oudste en meest markante delen van de D.S. te behouden werd tenietgedaan door de bouw van de huidige Scheepjeshof. De VSW onderging hetzelfde lot. De enige restanten van dit bedrijf zijn nu nog de VSW-hal en een gedenksteen aan de Weverij.

Ook de Hoofdstraat is niet meer te vergelijken met de plaatjes van vroeger. Gelukkig bestaat het torentje van Weijers nog, maar veel prachtige gevels zijn verdwenen. De bovengevel van het huis van de familie Van Schuppen, het enige huis in de Hoofdstraat met een voortuin, staat er troosteloos bij. Het Suikervat, het oude gemeentehuis alsmede de winkels van tabakshandelaar Verdouw en drankhandel Van Hardeveld ondergingen met vele andere panden hetzelfde trieste lot: sloop.

De heer Will toonde dia's van de Markt met de Stichtse Waag, de Korenbeurs en de Oude Kerk. Vandaar kwam hij op de Kerkewijk, met plaatjes van

het huis van dokter Reydon, van oorsprong een boerderijtje uit 1755, Hotel Vonk, het pand van Van de Bovenkamp de keujesslachter, villa Linquenda van dominee Jongebreur en villa Repos d'Ailleurs. Deze laatste is nog niet in slopershanden gevallen. Maar hoe lang zal dat nog duren?

Verder de Kerkewijk op met Hotel Gerth, het oude station, Hotel De Roskam en de panden van Van Hardeveld en Van de Lustgraaf. De locatie waarop

De villa Linquenda aan de Kerkewijk, 1967. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

de oude baanwachterswoning stond, zijn we al voorbijgegaan. En dan hebben we het nog niet gehad over de marechausseekazerne en de directeurswoning die bij de gasfabriek hoorde. Ook het blokje huizen tegenover de Patrimoniumlaan, waar de dichter Kees Stip woonde, is weg. Voor de bouw van het Christelijk Lyceum moesten twee prachtige villa's wijken: Zonnehoeve van de familie Roessingh en Melina van de familie Van Leeuwen. Kortom, de plaatjes van de heer Will brachten een stukje nostalgie teweeg, dat duidelijk hoorbaar was door het geroezemoes der herkenning in de zaal.

Vervolgens toonde de heer Smits dia's van nog bestaande monumenten, minder spectaculair, maar wel bepalend voor het gezicht van Veenendaal. Langhuisboerderijen, langhuisjes, bakhuisjes, dwarshuisboerderijen, lange jammers en diverse andere huizen, kerken en scholen trokken aan het oog voorbij. Het zijn gebouwen, waar we allemaal regelmatig langs komen, maar waarvan de kenmerkende stijl-details niet meteen opvallen. Het is goed dat de aandacht ook op deze monumenten gevestigd wordt.

Volgende bijeenkomst

Eten en drinken doen we allemaal. Maar in de afgelopen anderhalve eeuw hebben zich in onze eet- en drinkgewoonten veel wijzigingen voltrokken. Dr A.P. den Hartog uit Bennekom, déskundige op het gebied van voedingsgewoonten en de geschiedenis van de voeding, zal ons op de hoogte brengen van het hoe en waarom van die veranderingen in zijn lezing met dia's op donderdag 20 maart in De Meent. Nu eens geen specifieke Veense historie, maar ter afwisseling een wat algemener onderwerp, dat echter heel herkenbaar zal zijn, daar de door Den Hartog besproken ontwikkelingen zich duidelijk ook in Veenendaal hebben voorgedaan. De industriële revolutie heeft ons voedselpatroon drastisch veranderd: veel en goedkoop voedsel voor de arbeidersbevolking; meer luxe voedsel voor de steeds groter wordende middenklasse; langer houdbaar voedsel in verband met de grotere afstand tussen producent en consument; gemakkelijk te bereiden voedsel vanwege de vaak kleine behuizing van de arbeiders. Dit leidde tot het ontstaan van een grootschalige voedingsmiddelenindustrie en goedkope vervangingsmiddelen (margarine in plaats van boter). Er was ook sprake van een democratisering van het

voedingspatroon. Voldoende en gevarieerd eten was aanvankelijk een voorrecht van de bovenlaag, maar vond vanaf 1900 steeds meer ingang bij de gewone man. Vele factoren speelden daarbij een rol. Arbeiders konden meer geld besteden aan zuivelproducten, vlees, suiker en groenten. Meisjes uit de arbeidersklasse kregen huishoudonderwijs. Er werd reclame gemaakt voor voedingsmiddelen. Kleine winkels werden via winkelketens vervangen door zelfbedieningswinkels en uiteindelijk supermarkten. Ten slotte kan worden gewezen op de opkomst van verpakte voedingsmiddelen. In de huiselijke kring verschoof de warme maaltijd in veel gevallen van de middag naar de avond.

Door de glastuinbouw, de koeltechniek en het massatransport is er bijna geen sprake meer van seizoensgebonden voedsel, terwijl daardoor en door de grote reislust meer 'exotisch' voedsel gegeten wordt. In de jaren tachtig komt de culinaire en de gezondheidstrend op, kenmerkend voor de overvloed en het onbehagen in de Nederlandse eetcultuur. Tussen deze beide bestaat een duidelijk spanningsveld. Kortom: het belooft weer een afwisselende, leerzame en onderhoudende avond te worden. U bent van harte welkom op:

- **donderdag 20 maart**
- **Dr A.P. den Hartog**
- **Honderdvijftig jaar eten en drinken: tekorten, overvloed en onbehagen**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang: 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Financieel verslag 2002

We moeten onszelf niet rijk rekenen, maar financieel gezond mogen we de vereniging wel noemen. Cijfert u mee?

DOOR ROLAND OTTENS

	Resultatenrekening per 31-12-2002		Begroting
	Werkelijk	Begroot	2003
BATEN			
A. Contributies en donaties	11.153,90	10.857,00	10.500,00
B. Sponsorbijdragen	0,00	0,00	0,00
C. Boekverkoppen	1.517,28	454,00	454,00
D. Bankrenten/kosten	409,95	340,00	340,00
	13.081,13	11.651,00	11.294,00
LASTEN			
E. Blad Oud Veenendaal	8.235,73	8.350,00	7.500,00
F. Boekuitgaven	0,00	227,00	227,00
G. Lezingen/bijeenkomsten	392,00	454,00	454,00
H. Vakgroepen/commissies	195,74	454,00	854,00
I. Administratiekosten	632,07	454,00	904,00
J. Bestuurskosten	381,60	545,00	545,00
K. Contributies/lidmaatschappen	91,00	340,00	340,00
L. Diversen	0,00	113,00	113,00
	9.928,14	10.937,00	10.937,00
RESULTAAT BOEKJAAR	3.152,99	714,00	357,00
M. Dotatie algemene reserve	3.152,99		
SALDO	0,00		

Toelichting resultatenrekening

- A. Het minimum contributiebedrag over 2002 was € 13,61. Het gemiddeld ontvangen bedrag in 2002 was € 15,41 tegenover € 15,58 in 2001.
- C. Geschiedenis van Veenendaal € 1.195,30; overige verkopen € 321,98.
- E. Specificatie: drukkosten € 6.229,94; enveloppen € 585,90; omslagen € 434,83; verzendkosten € 1.170,06. Opbrengst verkoop losse exemplaren € 185,00
- I. Inclusief incidentele kosten acceptgiro's € 150,83 en briefpapier € 205,20.
- M. Voorgesteld wordt om het resultaat toe te voegen aan de algemene reserve.

Balans per 31-12-2002

	2002	2001
ACTIVA		
VASTE ACTIVA		
Depot PTT-Post	68,07	68,07
VLOTTENDE ACTIVA		
Vorderingen		
Nog te ontv. bedragen	929,05	4.451,36
Nog te ontv. contributies	272,26	422,02
Vooruitbetaalde kosten	0,00	0,00
	1.201,31	4.873,38
Liquide middelen		
Kas	194,29	0,00
Rabobank rek.courant	4.185,35	4.765,35
Rabobank rendement	12.143,05	11.750,77
Postbank	9.683,51	25.914,92
	26.206,20	42.431,04
	27.475,58	47.372,49
PASSIVA		
Eigen vermogen		
Eigen vermogen	5.244,47	5.244,47
Algemene reserve	5.084,91	1.931,92
	10.329,38	7.176,39
Voorzieningen		
Voorziening lustrumboek	4.537,80	4.537,80
Schulden		
Nog te betalen	3.977,44	29.728,06
Vooruitontv. contributies	8.630,96	5.930,24
Vooruitontv. lustrumboek	0,00	0,00
	12.608,40	35.658,30
	27.475,58	47.372,49

Bijzonder belicht

Historische foto's zijn waardevol. Ze vormen een tastbare herinnering aan mensen, gebeurtenissen, voorwerpen of gebouwen. Oude foto's krijgen extra betekenis als we weten wie of wat wordt afgebeeld en wanneer ze zijn genomen. De Historische Vereniging Oud Veenendaal heeft een omvangrijke fotocollectie. Niet van alle afbeeldingen hebben we alle gegevens. De komende tijd gaan we er een aantal plaatsen. We vragen uw hulp om de plaatjes compleet te maken. In het volgende nummer komen we erop terug.

DOOR HENNIE HENZEN

Ernstig kijken zo'n veertig meisjes in de lens van de camera van de bekende Veense fotograaf Van Son. Gezien de kleding is de foto vermoedelijk gemaakt in de jaren twintig van de twintigste eeuw. Is het een foto van een meisjesvereniging van het kerkelijk erf? Zien we op de achtergrond een deurtje van de Nieuwe Molen? Wij weten het niet, maar u misschien wel.

Nog een groepsfoto. Maar wie goed kijkt, ziet al snel enkele verschillen in vergelijking met de vorige. Het gaat om een gemengde groep. De jongens en meisjes zijn enkele jaren ouder dan de meisjes op de andere foto. Ze zien er ook welvarender uit. Waarschijnlijk is de foto in de tweede helft van de jaren dertig genomen. En zien we rechts van het midden niet J.G. Thoomes, het latere hoofd van de ULO? Als we al deze gegevens combineren, zou het wel eens een groepsfoto van de ULO kunnen zijn. Klopt dat? En wie staan erop?

Weet u er meer van? Bel dan Gert Groenleer overdag (0318 538203) of 's avonds (0318 518204) of Johan Slok 's avonds (0318 518764).

Oud Veenendaal

Juni 2003

- 18e jaargang, nummer 2
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Hennie Henzen
Ineke van Schuppen
Johan Slok

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
W. Brands, secretaris
Mr R. Ottens, penningmeester
D.J. Bouwhuis
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
H. Henzen
J.M.J. Pilon

Secretariaat:

Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal,
telefoon 0318 513650

Ledenadministratie:

Mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77,
3904 LE Veenendaal, telefoon 0318 513650

Werkgroepen en commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal,
telefoon 0318 528830

Postbank:

Nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud
Veenendaal

De contributie bedraagt € 15,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 3,40.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met
het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór
het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Grafisch Bureau Steitner, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

- 42 Om te beginnen
 De redactie
- 43 De bouw van de Julianakerk 1928
 E.J. van Beek
- 52 Een bedrijfsboek nader bekeken
 A.J. van Dijk
- 57 Uitgelezen
 G.C. Groenleer
- 60 Bijzonder belicht
 H. Henzen
- 62 Tekorten, overvloed en onbehagen
 G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
- 64 De SKF: misschien wel de beste werkgever van Veenendaal
 J.Th. Slok

Om te beginnen

De Veenendaalse kerkgeschiedenis is rijk en gevarieerd. In het hoofdartikel gaat het over de bouw van de hervormde Julianakerk in 1928, vijfenzeventig jaar geleden dus. E.J. van Beek heeft er veel archiefonderzoek voor verricht. Hij staat stil bij de financiële perikelen, maar ook bij de rol van dominee Jongebreur, de voortrekker bij uitnemendheid. Een archiefonderzoeker heeft altijd nieuws.

DOOR DE REDACTIE

Hoeveel informatie je kunt putten uit één archiefstuk, laat André van Dijk zien in zijn artikel over het bedrijfsboek van de joodse groothandel Wed. L.N. van Essen. Het boek ligt sinds 1992 in het Historisch Museum Het Kleine Veenloo. We weten nu wat er in staat.

En verder? In de boekenrubriek worden vijf boeken besproken. Ze zijn om te lezen. In de fotorubriek zijn drie foto's opgenomen. Heeft u ze wel eens eerder gezien? Zelf kijken we terug op de lezing van 20 maart over voeding.

De werkgroep Industriële Geschiedenis bereidt een jubileumboek voor van het kogel-lagerbedrijf SKF, dat binnenkort vijftig jaar bestaat. Op 12 juni nemen we het sociale beleid van de SKF onder de loep. Komt dat zien!

Een tijdje terug kregen we een brief van Marinus van Santen uit Leusden. Net als Peter Will wijst hij erop dat de op de laatste pagina van het december-nummer van 2002 afgedrukte foto geen tank, maar een bren-carrier toont. Maar in hetzelfde nummer ontdekte hij nog een ongerechtigheid. Op pagina 100 paradeert in de reeks sigarenbandjes de generaal-

veldmaarschalk Helmuth von Moltke, en niet de IJzeren Kanselier Otto von Bismarck. "Overigens", schrijft Van Santen, "wil ik mijn waardering uitspreken voor de boeiende en verzorgd uitgevoerde edities van "Oud Veenendaal" die ik iedere keer weer in mijn brievenbus mag ontvangen. Hulde!" Bedankt voor de correcties en voor het compliment. We blijven ons best doen.

Als u een bijdrage hebt voor het blad, zien wij die graag tegemoet. Een hartelijke groet.

De gebouwen van de SKF, 1966. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De bouw van de Julianakerk 1928

Ook in het begin van de twintigste eeuw groeide de bevolking van Veenendaal. Het ledental van de Hervormde gemeente nam daardoor gestaag toe. De Oude Kerk op de Markt, de enige kerk van de gemeente, was in 1906 voor het laatst uitgebreid. Ze was echter al spoedig weer te klein. Verdere uitbreiding was praktisch en architectonisch gezien niet meer haalbaar. Om het ruimteprobleem op te lossen, zou een tweede kerk gebouwd kunnen worden. Niet iedereen vond het verantwoord, maar door de inspanningen van met name ds M. Jongebreur werden de plannen voor kerkbouw doorgezet.¹

DOOR E.J. VAN BEEK

Bij de bouw van een tweede kerk zou ook een derde predikantsplaats gesticht moeten worden. Nadat het financiële plaatje rond was, konden de verdere voor-

bereidingen worden getroffen, zoals het maken van een ontwerp en het houden van de aanbesteding. Op 1 maart 1928 was de bouw voltooid en kon de kerk in gebruik worden genomen.

Tekening van de Julianakerk op een verjaardagskalender, ca. 1985. (Collectie familie E.J. van Beek.)

De voorgeschiedenis

Zoals gezegd was de Oude Kerk in 1906/1907 voor het laatst vergroot. Spoedig daarna was de kerk echter al weer te klein.

Vanuit de gemeente werd meegedacht over het probleem. Dit is af te leiden uit een brief die de jongelingsvereniging met de welluidende naam "Pred. 12:1a" op 16 april 1910 richtte aan de kerkenraad.² Daarin werd gevraagd of het niet mogelijk zou zijn 's zondagsmorgens tijdens de kerkdienst een aparte "kinderkerk" te houden in een gebouw aan de Kerkewijk. De Oude Kerk was immers veel te klein. Ze schreven: "Hoeveel ouders zijn er niet die Zondagsmorgens hun kinderen de straat op sturen om rede, dat voor hen geen plaats is in de kerk. Ook worden er verscheidene gezonden naar andere kerken, 't welk tog niet met de zin van hun ouders gepaart gaat."

Het verzoek van de jeugdvereniging aan de kerkenraad werd gedaan uit zorg voor de grote menigte gemeenteleden die zondagsmorgens buitengesloten werd en niet het voorrecht had op te gaan om Gods Woord te beluisteren. De mening van de kerkenraad

was "dat het niet om des beginsels wil, maar om praktische reden wel wenselijk zou zijn aan dat verzoek te voldoen; maar over de wijze van uitvoering verkeert men in grote verlegenheid." Men kwam er niet uit, en het punt werd aangehouden tot de volgende vergadering. Niet dat het veel hielp, want: "Niemand van de broeders blijkt echter enig licht in deze zaak te kunnen ontsteken. Alleen dhr. V.d. Spek oppert het denkbeeld een tweede Zondagsschool op te richten, terwijl de voorzitter meer van gevoelen is een tweede gelegenheid te openen waar ook volwassenen onder het gehoor des Woords zou[den] kunnen opgaan. Over de wijze van uitvoering blijft men echter in dezelfde verlegenheid verkeren."³

Een tweede kerk

Negen jaar later, in 1919, horen we voor het eerst over bouwplannen voor een tweede kerk. Nadat de heer C. Rebergen het ruimtegebrek op de mannenvereniging "Troffel en Zwaard" aan de orde had gesteld, vroeg de vereniging schriftelijk aan het college van kerkvoogden eens per maand te laten collecteren om zodoende een kapitaal bijeen te brengen voor het bouwen van een tweede kerk en het beroepen van een derde predikant.

De kerkvoogden en notabelen zagen hier geen heil in gezien de ongunstige financiële positie van de gemeente. Een tweede kerk en een derde predikant waren volgens hen nog heel ver weg. De twee huidige predikanten konden al in de verste verte niet

bezoldigd worden naar de eisen van de tegenwoordige tijd (= 1919).⁴

De kerkenraad kwam vervolgens met het verzoek het lokaal voor Christelijke Belangen aan het Verlaat zondagsmorgens beschikbaar te stellen voor het houden van een tweede kerkdienst. De kerkvoogden berekenden de hoogte van het zitplaatsengeld voor de 300 daar aanwezige plaatsen. Ze wilden dat in februari 1920 zondags vanaf de "stoel" aan de gemeente bekend laten maken.

Maar de kerkenraad besprak eerst zijn eigen plan nog eens, want er waren toch de nodige bezwaren en vragen naar voren gekomen. Wie zou aan het Verlaat in de diensten moeten voor- gaan? Was het, gelet op het beoogde zitplaatsengeld, wel een haalbaar plan? In het houden van "kinderkerk" in het gebouw voor Christelijke Belangen zag men ook niets, aangezien de Veense jongens daar te lastig voor waren. Het gevolg was dat de kerkenraad zijn voorstel introk. Hiermee kwam tevens voorlopig een einde aan de verslaggeving uit de kerkenraadsvergaderingen. Het notulenboek was vol en het boek over de jaren 1920 tot 1940 is in mei 1940 ten huize van de secretaris van de kerkenraad, ds J. Bakker, in vlammen opgegaan.⁵

Aan H H
 Kerkvoogden
 Der Nedherd gemeente

 Daar er in der kerk veel
 te weinig zit plaatsen
 zijn naar dat de gemeente
 groot is. besloot de
 vereeniging Troffel en Zwaard
 in haar vergadering van
 negen oktober jl om u
 edele te verzoeken eens per
 maand te laten collecteren
 om zoo doende een
 kapitaal te krygen voor een
 tweede kerk met derde
 predikant. Komt J en H
 G. W. Poel secretaris

De brief van de mannenvereniging aan het college van kerkvoogden, 1919.
 (Archieven van de Nederlandse Hervormde Kerk Veenendaal.)

Nieuw voorstel

In de zomer van 1922 vond een onderhoud plaats tussen de kerkenraad en het college van kerkvoogden. Op de agenda stond: "Bespreking uitbreiding kerkgebouw". Het is niet duidelijk wat dit overleg opgeleverd heeft. Wel kwam een jaar later, in juni 1923, een voorstel van de kerkenraad bij de kerkvoogdij binnen. Door de kerkenraad was het met een kleine meerderheid aangenomen: zeven stemmen voor, vier tegen en drie blanco. Het plan behelsde in grote lijnen het bouwen van een nieuwe kerk met 800 zitplaatsen en het stichten van een derde predikantsplaats. Verder zou onderzocht moeten worden hoeveel zitplaatsen verhuurd zouden kunnen worden en wat de inkomsten hiervan zouden zijn.

De latere tegenstrevers nog broederlijk verenigd in het bestuur van de Vrije Christelijke School, 1913. H.A. van de Westeringh staand derde van links en M. Jongebreur zittend vierde van links. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De colleges van kerkvoogden en notabelen waren van mening dat het plan voor de gemeente niet haalbaar was. Er was een uitgave mee gemoeid van f 50.000,-, bestaande uit f 40.000,- voor de kerkbouw en f 10.000,- voor een orgel en verwarming. Daarbij kwamen nog de jaarlijkse kosten voor een koster en voorlezer, een predikant en een pastorie. Overeenkomstig een vroegere wens van de kerkenraad wilde de kerkvoogdij wel zorgen voor een lokale om een tweede godsdienstoefening mogelijk te maken.

Burgemeester H.A. van de Westeringh

In de daarop volgende maanden vond er een correspondentie plaats tussen kerkvoogden en kerkenraad, waarin het verschil van inzicht over de financiën duidelijk naar voren kwam.

Eind 1924 deed de voorzitter van de kerkvoogdij, burgemeester H.A. van de Westeringh, zijn beklag over de gang van zaken.⁶ Uit de vergaderingen bleek gelect te worden. Verder zou Van de Westeringh de plannen tegenhouden. De lust om aan te blijven als voorzitter van de kerkvoogdij werd hem op deze manier ontnomen. De vergadering sprak echter zijn vertrouwen in hem uit.

In 1925 was de maat blijkbaar vol: "De voorzitter spreekt met groot leedwezen over de treurige oorzaak die ons saambrengt. Eén (de heer Van de

Westeringh) moest bedanken wegens vertrek. De andere twee, de heren P.C. van den Bosch en M. van Schuppen Hzn, meenden niet langer te kunnen aanblijven. Zonder in verdere bijzonderheden te treden noemt de voorzitter deze stap treurig en bedenkelijk." Aldus de notulen van de notabelen van 21 augustus.

Nadat de tegenstanders van de plannen voor kerkbouw opgestapt waren, werd op 15 december 1925 een "Algemene Vergadering" (ledenvergadering) gehouden. Ingegaan werd op de situatie in de

gemeente en ds Jongebreur sprak harde woorden: "Vertrekken nu het schip in de modder ligt is laf." Waarschijnlijk doelde hij op het bedanken van H.A. van de Westeringh en de anderen als kerkvoogd.

Met deze vergadering werd een moeilijke periode afgesloten. Veel verschil van mening was er geweest tussen enerzijds de kerkenraad (ds Jongebreur) en anderzijds de kerkvoogden en notabelen (H.A. van de Westeringh). De plannen werden vanaf dat moment voortvarend ter hand genomen.

De algemene vergadering

Opnieuw werd een "Algemene Vergadering" belegd. De gemeente moest ook in de plannen gekend worden, "want allereerst zal er toch naar een middel om geld binnen te krijgen moeten worden gezocht". In deze vergadering van 27 december 1925 kreeg ds Jongebreur de gelegenheid de plannen voor een nieuwe kerk uiteen te zetten: "Ds. Jongebreur stelt zich voor een commissie van 25 à 30 mensen, die hierin zitting zullen nemen, 7 leden van de kerkenraad, 5 kerkvoogden en 3 notabelen en de andere door de tijd. Herv. Kiesver. te laten benoemen." Met het eerste kon men wel instemmen, maar de bekwaamheid van de Hervormde Kiesvereniging werd sterk in twijfel getrokken. Voorgesteld werd deze vertegenwoordiging geheel te vervangen door bekwame mensen die zowel oog hadden voor de materiële als de geestelijke zaken van de kerk.

Uit de samenstelling van de latere kerkbouwcommissie krijgen we de indruk dat zij alleen bestond uit afgevaardigden van de kerkenraad en van de colleges van kerkvoogden en notabelen.

Ds M. Jongebreur. (Gedenkboek Gereformeerde Bond 1906-1931.)

Kerkbouwcommissie

In de verschillende colleges werden vervolgens afgevaardigden gekozen voor de kerkbouwcommissie. De notabelen benoemden in hun vergadering van 19 januari 1926 twee leden: "Na uitvoerige bespreking worden aangewezen de heren J. de Geit en B. van Kooten die deze benoeming aanvaardden. Verder wordt besloten aan deze twee gedelegeerden op te dragen "de uitvoerbaarheid van het financieel schema nauwkeurig te onderzoeken en 2e hen te machtigen tot den aankoop mede te werken".

De kerkbouwcommissie werd later veelal de "Groote Commissie" genoemd. Uit haar midden werd een "Kleine Commissie" gekozen voor het behartigen van de dagelijkse gang van zaken.⁷

Nadat de commissie samengesteld was, vergaderde ze op 15 juli 1926 in de "Regentenkamer" van het Oudeliedenhuis aan de Kerkewijk. Deze avond moest de beslissing vallen of er al dan niet doorgaan zou worden met de voorbereidingen voor de bouw van een nieuwe kerk. Er werd definitief besloten tot de bouw van een tweede Hervormde kerk. De totale stichtingskosten mochten niet meer bedragen dan f 70.000,-. De architect moest hier garant voor staan en een gezegelde verklaring ondertekenen.

Geldwervingsactie

Eerst moest nu een plan gemaakt worden om de benodigde gelden binnen te krijgen. Ds Jongebreur zou een circulaire opstellen die de leden van de "Groote Commissie" twee aan twee zouden bezorgen bij de kerkelijk meelevende leden. Veenendaal werd die avond in 20 wijken verdeeld.

Op 3 augustus 1926 werd ter voorbereiding op de geldwervingsactie een bidstond gehouden in de Oude Kerk. Ds S.C. van Wijngaarden sprak over Exodus 35 vers 10. Na het zingen van Psalm 84 vers 2 mediteerde ds M. Jongebreur over Exodus 35 vers 21.

Begin september 1926 kwam de "Groote Commissie" opnieuw bijeen ter afronding van de geldwervingsactie. Het resultaat was zodanig dat men de vrijmoedigheid had om met algemene stemmen te besluiten dat de plannen voor het bouwen van een nieuwe kerk voortgezet konden worden. Er was op dat moment f 42.231,36 ontvangen en toegezegd. Als daar de toegezegde lening van het Oudeliedenhuis en het geraamde hypotheekbedrag

De Julianakerk vóór mei 1931. (*Gedenboek Gereformeerde Bond 1906-1931.*)

werden bijgeteld van f 35.000,-, zat men al boven het streefbedrag van f 70.000,-.

De “Kleine Commissie”

De zogenaamde “Kleine Commissie” werd nu gemachtigd om verder stappen te ondernemen en de nodige voorbereidingen te treffen. In de commissie zaten de twee plaatselijke predikanten, ds M. Jongebreur (voorzitter) en ds S.C. van Wijngaarden (scriba), alsmede de kerkvoogden P. van den Bosch (algemeen adjunct), H.M. van Schuppen (penningmeester), J.J. van Leeuwen, de notabelen B. van Kooten en J. de Geit en het kerkenraadslid W. van Barneveld.⁸

Plaats van de kerk

De plaats waar de kerk zou moeten verrijzen, lag vanaf het begin al min of meer vast. De Hervormde gemeente had namelijk een perceel grond in eigendom dat Isaác van Schoonhoven bij zijn overlijden op 7 december 1867 geschonken had. Het terrein lag aan het Boveneindsche Pad, de huidige Prins Bernhardlaan. Prettig was dat het gelegen was in het centrum van Gelders Veenendaal; de Oude Kerk stond immers in het centrum van Stichts Veenendaal.

Aan het advocatenkantoor van jhr mr K.J. Schorer en mr B.R. Wesseling te Utrecht werd gevraagd of aan de bepalingen uit het testament van Van Schoonhoven werd voldaan als men de bestaande bebouwing sloopte en daar een nieuwe kerk bouwde. Het advocatenkantoor antwoordde hier positief op.

Het ontwerp

Vier architecten wilden graag een ontwerp maken voor de nieuwe kerk; twee werden hiervoor vrijblijvend uitgenodigd. De keuze viel op het plan van de Apeldoornse architecten J.G. Mensink en P.K. Mensink. Gekozen werd voor hun plan vanwege “de eenvoud en soberheid van zijn exterieur als om de meer logische verdeling der plaatsen”.

De Julianakerk werd in traditionalistische trant gebouwd. De kerk werd als een kruis-

kerk ontworpen met zadeldaken, uitgevoerd in baksteen; de daken werden gedekt met dakpannen. De toren kende oorspronkelijk een zadeldak. De vensters werden samengevat in rechthoekige stroken.⁹

De kerk vertoont enige overeenkomst met de Bethelkerk aan de Beatrixstraat, die nu in gebruik is bij de Gereformeerde Gemeente in Nederland. Deze kerk werd in dezelfde tijd gebouwd, maar niet van een toren voorzien. Een kerk met een hoge toren was in Veenendaal in die tijd nog iets bijzonders. De weinige kerken die er waren hadden geen toren of een torentje van bescheiden afmetingen.

In de jaren twintig zijn in Nederland veel kerken in dezelfde stijl als de Julianakerk gebouwd.

Bouwvergunning en aanbesteding

Begin februari 1927 had de bouwcommissie de bouwaanvraag gereed en gingen de stukken voor ondertekening naar de kerkvoogdij. Die liet als voorwaarde opnemen dat de gemeente Ede een hekwerk voor haar rekening zou nemen ter afscherming van het terrein. De gemeente weigerde vanwege deze eis de vergunning, waarop de kerkvoogdij eieren voor haar geld koos en de eis liet vallen. Nu werd de vergunning wel verleend.

Voordat de aanvraag van de bouwvergunning de deur uit ging vond de aanbesteding al plaats, en wel op 20 januari 1927. Er schreven 21 bouwbedrijven in en het verschil in aanneemsom tussen de hoogste en de laagste inschrijver was f 16.000,-. Een omschrijving is te vinden in het bestek: "Het werk bestaat uit het bouwen van een kerk met bijbehorende consistoriekamer en kerkeraadskamer, op een terrein kadastraal bekend Geldersch Veenendaal, Gemeente Ede no. 1165."

In de commissievergadering van 14 februari 1927 werd besloten het werk te gunnen aan de firma's Huytink en Van Erk "voor f 70.000,—, honoraria van architecten en opzichter buiten gesloten, waarna er verschillende contracten en verklaringen getekend worden, o.a. één waarbij de heeren Mensink zich met hun honorarium borgstellen dat geen bijwerk zal voorkomen". Opzichter werd de heer J.W. van Eyk, bijgestaan door de heer J. de Geit.

Financiering

In het financiële plan behorend bij de circulaire was sprake van het opnemen van een hypotheek. Dit was echter makkelijker gezegd dan gedaan. Er werden advertenties geplaatst en notarissen, bankinstellingen en hypotheekkantoren benaderd, maar alles zonder resultaat. Uiteindelijk kwam een kassier uit Utrecht met het verlossende bericht dat een cliënt f 25.000,- beschikbaar had. Voor dit bedrag werd een hypotheek afgesloten en tevens werd f 10.000,- van de diaconie geleend.

De bouw

Voordat met de bouw begonnen kon worden, moest de op het bouwterrein staande woning gesloopt worden. Het huis werd al jaren bewoond door de heer C. van de Berg. Een probleem was dat hij juist kosten gemaakt had voor het laten schilderen en behangen

van enkele kamers. Verder had hij ook elektrisch licht laten aanleggen. Hiervoor zou hij graag f 100,- schadeloosstelling ontvangen van de kerkvoogdij.

De eerste steen in het portaal van de kerk. (Collectie familie E.J. van Beek.)

Ruim drie maanden na de aanbesteding was de bouw reeds zover gevorderd dat de 'eerste steen' gelegd kon worden. Dat gebeurde "op maandag 2 mei 1927 des avonds ten 6 uur door Ds. M. Jongebreur, Bedienaar des Goddelijken Woords alhier". Als voorzitter van de bouwcommissie hield ds Jongebreur een rede waarvan de originele tekst, verpakt in een koker, werd ingemetseld in de voor-
gevel van de kerk.¹⁰

Daarna werd het woord gevoerd door de burge-meester van Ede, mr dr C.O.Ph. Baron Creutz en mr J.J.P.C. van Kuyk, burgemeester van Veenendaal.¹¹ De kerk werd immers gebouwd in Gelders Veenendaal, dat burgerlijk bij Ede hoorde en kerke-
lijk bij Veenendaal.

De toren mag er zijn, 1995. (Foto: André van Dijk, collectie familie E.J. van Beek.)

De toren

In de commissievergadering van 26 september 1927 kwam het aanbod van de gemeente Ede ter sprake van een klok met uurwerk voor de nieuw te bouwen kerk. Het was een standaardaanbod van de gemeente. Ede wilde wel dat de toren 1 meter verhoogd zou worden, zodat alle wijzerplaten goed zichtbaar zouden zijn. Hier had niemand bezwaar tegen. Wel waren er bezwaren tegen de andere voorwaarden, "n.l. dat de gemeente Ede ten alle tijde toegang zal moeten hebben voor door haar aan

te wijzen personen tot het verrichten van werkzaamheden aan uurwerk of tot het drogen van brandslangen".

Men was bang dat Ede hierdoor de toren in de toekomst zou annexeren. Samen met Ede werd een uit elf punten bestaande overeenkomst opgesteld over het gebruik van de toren. Afgesproken werd dat de koster tevens klokluider zou worden en de sleutel van de kerk in zijn bezit zou krijgen. Verder moesten de brandslangen op een dusdanige hoogte opgehangen worden, dat men ongehinderd op de galerij kon komen. Ten slotte diende Ede de eventuele schade aan trappen en portalen te vergoeden.

De klok die in de toren kwam te hangen had een onderdiameter van 86 centimeter en een gewicht van 350 kilo. Het opschrift luidde: *Vivos voco; Mortuos Plango; Fulgura Frango*. Vertaald: De levenden roep ik; de doden beweën ik; de bliksem breek ik.¹²

Het interieur

Het kerkmeubilair werd gemaakt door meubelmaker Willem Nakken uit Apeldoorn. In totaal waren er ruim duizend zitplaatsen in de nieuwe kerk.

De verlichting, een grote kroon, werd geleverd door de firma W.J. Stokvis uit Arnhem. De kosten bedroegen f 2.759,75. Het geld werd bijeengebracht op een door de dameskransen georganiseerde bazar.

Tijdens de vergadering van de "Kleine Commissie" van 26 september 1927 maakte penningmeester Van Schuppen de andere leden nog wel attent op de verlichting in de Nieuwe Kerk te Zeist. Deze mooie verlichting zou goedkoper zijn, maar men gaf toch de voorkeur aan een kroon.

In de kerk kwam een orgel gebouwd door orgelmaker Wilhelm F. Sauer uit Frankfurt aan de Oder.

Ingebruikname

Na een bouwtijd van ruim een jaar vond op donderdag 1 maart 1928 de plechtige ingebruikname van de kerk plaats. Het gebouw was tot de nok toe gevuld, terwijl honderden mensen tevergeefs trachten een plaats te bemachtigen. Door de goede zorgen van de firma W. van Schuppen was in de Oude Kerk een "Erres-ontvangtoestel" geplaatst, zodat ook daar de gebeurtenissen gevolgd konden worden.

Om half acht opende ds M. Jongebreur, als oudste van de Veense predikanten, de dienst en wijdde de kerk in "tot den dienst des Woords, der Gebeden en der Sacramenten". Hij bepaalde zijn gehoor bij Exodus 40 vers 34: "In zijn inleiding wees spreker er op, hoe deze dag er een is van lof en dank. De groote oude kerk, waarin zoveel geslachten het Woord hebben beluisterd, is te klein geworden. Na vele moeiten en bezwaren heeft God nu ruimte gemaakt." In zijn dankwoord noemde ds Jongebreur

diverse personen en instanties.

Vervolgens kreeg ds S.C. van Wijngaarden, de tweede predikant, het woord. Hij hield een overdenking naar aanleiding van Openbaring 21 vers 10-12 en 21-27 en zei onder meer: "En telkens, wanneer ergens op aarde een gebouw gesticht wordt, waar het Woord recht gesneden wordt en de Sacramenten bediend worden naar de instelling van Christus, is er reden zich te verblijden in de Heere, Die heeft gedacht aan Zijn genade. En bovenal is dit bouwwerk, dat door zijn opwaarts strevende toren zich hoog verheft boven zijn omgeving, een voortdurend getuigenis van de goede gunste Gods, die onze gestadig in zieletaal toeneemende gemeente weer ruimte heeft gemaakt."¹³

De groei gaat door

We begonnen dit verhaal met het ruimtegebrek in de Oude Kerk. De bouw van de Julianakerk heeft dit probleem niet voorgoed opgelost. De gemeente bleef gestaag groeien en ook het aantal kerkgebouwen breidde zich uit. Achtereenvolgens werden de Vredeskerk (1949), de Sionskerk (1965), de Hoeksteen (1970) en de Westerkerk (1985) gebouwd.

Tot op heden is de Julianakerk nog steeds de enige Hervormde kerk (Gereformeerde Bond) in het vroegere Gelders Veenendaal. Met de komst van de nieuwe wijken Dragonder-oost en Veenendaal-oost zal dat in de toekomst mogelijk veranderen.

Ds N. van der Snoek, de eerste predikant van de Julianakerk. (J. van der Graaf, *Delen of helen?*, 1978.)

Noten

- 1 Ds M. Jongebreur was van 1904 tot aan zijn overlijden in 1930 Hervormd predikant in Veenendaal.
- 2 De jongelingsvereniging "Pred. 12:1a" is in 1891 opgericht. Ze kwam achtereenvolgens bijeen in het Evangelisatiegebouw aan het Boerseland (later onderdeel van de Boerselandse school), een gebouwtje in de tuin van het Oudeliedenhuis aan de Kerkewijk, Eben-Haëzer aan het Boerseland (Beatrixstraat) en het oude Eltheto aan de Fluitersstraat.
- 3 Van der Spek was hoofd van de Boerselandse school.
- 4 Een kerkenraad behartigt de geestelijke zaken van een kerkelijke gemeente. De kerkvoogdij is verantwoordelijk voor de 'stoffelijke' zaken (financiën, gebouwen e.d.). De kerkvoogden waren in die tijd weer verantwoording schuldig aan de notabelen.
- 5 Voor het volgende gedeelte hebben we ons voornamelijk gebaseerd op de notulen van de kerkvoogden en notabelen en de artikelen van W.C. van Elst in het Contactblad Ned. Herv. Wijkgemeente-Dragonder.
- 6 H.A. van de Westeringh werd in 1903 als burgemeester van Veenendaal geïnstalleerd. Samen met ds Jongebreur stond hij aan de wieg van de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk. Door verwickelingen rond gemeentesecretaris A. de Klerck werd hij in 1925 gedwongen af te treden. Hij overleed in 1949 op 75-jarige leeftijd.
- 7 Een aantal stukken van de kerkbouwcommissie is op het kerkelijk bureau van de Nederlandse Hervormde Kerk aanwezig, maar (nog) niet beschikbaar gesteld voor onderzoek.
- 8 P. van den Bosch volgde in 1925 burgemeester Van de Westeringh op als president-kerkvoogd. W. van Barneveld was de eerste voorzitter van het in 1928 zelfstandig geworden college van diakenen.
- 9 Na de Tweede Wereldoorlog kreeg de toren een ingesnoerd spitsdak en werd het dak van de kerk voorzien van leien.
- 10 De tekst van de door ds Jongebreur uitgesproken rede is later door de kerkvoogdij zowel in geschreven als in gedrukte vorm uitgegeven.
- 11 Baron Creutz is van 1917 tot 1938 burgemeester van de gemeente Ede geweest. Mr Van Kuyk was van 1925 tot 1945 burgemeester van Stichts Veenendaal.
- 12 De vertaling is van de heer J.A.J. Pater te Veenendaal. De klok is in de oorlog door de Duitsers gevorderd en nooit teruggekomen.
- 13 Uit het verslag in de Waarheidsvriend, maart 1928; ontvangen via dr ir J. van der Graaf, voormalig algemeen secretaris van de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk.

Bronnen

Archieven van de Nederlandse Hervormde Kerk Veenendaal

- Inv.nrs. 4 en 5
Notulen van de kerkenraad 1899-1920
- Inv.nrs. 172 en 173
Notulen van de kerkvoogdij 1911-1934
- Inv.nrs. 177 en 178
Notulen van de notabelen en van gecombineerde vergaderingen met de kerkvoogden 1870-1952
- Inv.nrs. 181 t/m 184
Ingekomen stukken bij de kerkvoogdij 1825-1951
- Inv.nrs. 227 t/m 235
Stukken van de kerkvoogdij betreffende de Julianakerk
- Inv.nr. 292
Notulen mannenvereniging "Troffel en Zwaard" 1916-1925

Literatuur

- Barneveld, J. van, Diepeveen, H., Uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente van Veenendaal
- Elst, W.C. van, Contactblad Ned. Herv. Wijkgemeente-Dragonder
- Gedenkboek Gereformeerde Bond, 1906-1931
- Geschiedenis van Ede
- Graaf, ir J. van der, Delen of helen? Hervormd kerkelijk leven in en met de Gereformeerde Bond, 1906-1951
- Hervormde Wijkgemeente 7 Dragonder, 1975-2000
- 't Hof, Jan van, e.a., Veenendaal. Geschiedenis en architectuur
- Jongebreur, ds. M., Rede eerste steenlegging
- Valkenburg, Rik, Fotoboek met ca. 325 oude foto's en prentbriefkaarten van Veenendaal
- Waarheidsvriend, de, Officieel orgaan van de Gereformeerde Bond in de Ned. Herv. Kerk, maart 1928

Een bedrijfsboek nader bekeken

Een van de tentoongestelde voorwerpen in het Historisch Museum Het Kleine Veenloo is een dik boekhoudkundig schrift, een bedrijfsboek van de groothandel Wed. L.N. van Essen uit de Hoofdstraat te Veenendaal. In de bovenzaal van het museum is een kleine kruidenierswinkel uit het begin van de twintigste eeuw ingericht; op de toonbank ligt het schrift. Een bedrijfsboek wil zeggen: een notitieboek met aantekeningen om de lopende zaken bij te houden van een groothandel in suikerwaren, cacao, thee enzovoort.

DOOR ANDRÉ VAN DIJK

Het boek aan de buitenkant. (Foto: Dave Eickhoff, collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De bezoekers van het Historisch Museum die de bovenverdieping hebben bekeken en de kleine winkel met toonbank in ogen-schouw hebben genomen, hebben tien jaar lang het bedrijfsboek van de joodse onderneming Wed. L.N. van Essen zien liggen. Niemand heeft er een beschrijving van gemaakt of er aandacht aan geschonken. Het is nu tijd voor een eerste verken-ning. Wat staat er eigenlijk in dat boek? Wat is het voor een soort aantekenschrift? Over welke periode gaat dit bedrijfsboek?

Ter gelegenheid van de opening van het Historisch Museum op 5 februari 1992 hebben veel Veenendalers historisch materiaal ter expositie beschikbaar gesteld. In die grootmoedige beweging is ook dit bedrijfsboek in de collectie terechtgekomen. Het museum beschikt evenwel niet over een inventarislijst met een zakelijke beschrijving van dit bedrijfsboek met gegevens omtrent herkomst of inhoud. Hoe heeft in 1992 het museum het object verworven? Niemand in het museum kon deze vraag beantwoorden.

We hebben - om naar het boek te kijken - het perspectief gekozen van de joodse historiografie. Dit is onze vraagstelling: In welke mate is het bedrijfsboek als bron interessant als het gaat om de geschiedenis van de joodse gemeenschap in Veenendaal? Het is ons voornemen hier eerst een zakelijke beschrijving te geven van het aantekeningenboek, vervolgens een verkennende beschrijving van de inhoud te verstrekken, en ten slotte onze vraag naar de kwaliteit als bron te beantwoorden.

Uiterlijk

We beginnen met een beschrijving van het uiterlijk van het boek. Het boekblok van het bedrijfsboek Wed. L.N. van Essen kent de volgende afmetingen: hoogte 3, breedte 16 en lengte 20 centimeter. De band bestaat uit twee hardkartonnen platten. De platten zijn beplakt met lichtbruin marmerpapier. Boekblok en band zijn ernstig beschadigd. Op de voorplat is een bestelformulier gekleefd. Enigszins leesbaar is: 'van den tusschenhandelaar'. Duidelijk leesbaar [puntgrootte 16] zijn de tekst 'Wed. L.N. van Essen' en de plaatsnaam 'Veenendaal'. Linnen plakband tracht voor- en achterplat bij elkaar te houden. De binnenkant van de platten is beschreven. Er zijn sporen van intensief gebruik.

Het blok is opgebouwd uit katernen van gelinieerd boekhoudpapier. Het naaigaren van de katernen is nagenoeg overal los of beschadigd. Elk katern is opgebouwd (geweest) uit 12 bladzijden. De losse bladen achter in het bedrijfsboek zijn afkomstig uit het midden van het boekblok. Tussen de platten bevinden zich 182 bladzijden.

Het boek heeft ook een portfolio-functie. Het eerste katern bewaart 'leaflet no 693 Vereniging Nederlandsche Suikerbond'. Achter in het boekblok vinden we een Ansichtkaart en een half kalenderblad. Het achterplat vermeldt aan de binnenzijde (onderaan): 950002.

Het bedrijfsboek laat op de binnenkant van de voor- en achterplat het jaartal 1923 lezen. De eerste katern geeft - als uit een hand geschreven - een overzicht van de kwartaalstaten van 1921. Bladzijde vijf toont vergelijkenderwijs de jaaroverzichten van 1921 en 1922, alsof in 1923 de administratie van voorgaande jaren hervat werd. De tweede helft van deze katern toont een overzicht van 1926.

Na een paar onbeschreven bladzijden vindt men een eerste aantekening: '25 Oct. 1920, 100 zak fijn zout, franco Groesbeek'. De volgende twintig bladzijden of meer tonen aantekeningen door het jaar 1921 en 1922. Een en ander wetigt de veronderstelling dat het bedrijfsboek begint te functioneren met overzichten uit 1921, die wel-

licht in 1923 met de ingebruikneming van dit boek uit een vorig bedrijfsboek zijn overgenomen.

Het boek eindigt met een overzicht van bedrijfswagens. De opsomming van deze automobielen loopt door tot en met november 1967. Voor degenen die belang stellen in de ontwikkeling van het autobezit in de twintigste eeuw zeer interessant. Wel vindt men nog het jaartal 1968 genoteerd. De laatste katern is nagenoeg onbeschreven. Het bedrijfsboek ziet dus op een gebruik van 1921 tot en met 1968.

De losse Ansichtkaart van Modehuis Van Manen die achter in het boek ligt, is gericht aan mevrouw Kleijer. Zij woonde op Julianastraat 14, Veenendaal. De volgende interpretatie biedt zich aan. Na de emigratie van Reinold van Essen naar Jeruzalem is het bedrijfsboek in de collectie gekomen van mevrouw Kleijer, die het boek in 1992 bij de opening van het Het Kleine Veenloo aan het museum geschonken heeft.

Hoofdstraat 40, Van Essens pakhuis 'Het Suikervat', 1960. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Inhoud

De beschouwer van het bedrijfsboek vallen aanvankelijk vooral de weekloonstaten op. Medewerkers krijgen per week uitbetaald, de uitbetaling wordt geregistreerd. Na enig leeswerk echter kan men vaststellen dat het boek diverse functies in zich verenigt en waarschijnlijk op het bureau heeft gelegen van het administratiekantoor of directeursbureau, teneinde allerlei zaken die de bedrijfsvoering betreffen in korte notities vast te houden.

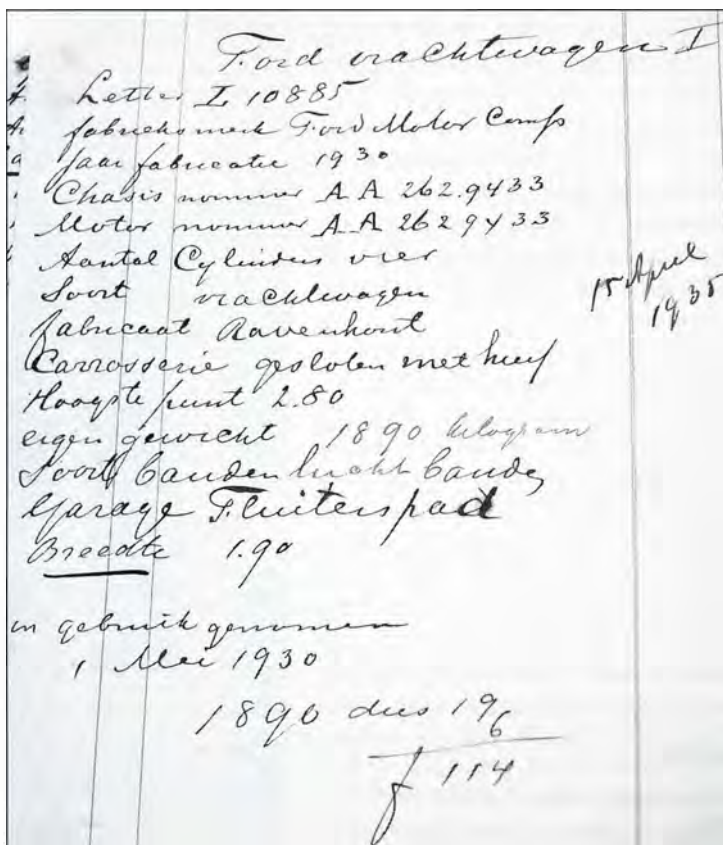
Men ziet kwartaaloverzichten van hoeveelheden koffie en pinda's en vergelijkende jaaroverzichten. Men vindt een overzicht van het klantenbereik van de firma Wed. L.N. van Essen. In 1926 worden onder meer genoemd: Voorthuizen, Hilversum, Groesbeek, Cuyck, Zetten en Hoogland. Tevens wordt verantwoording afgelegd inzake tolgelden, veergelden, bruggeld en vrachtkosten.

Het lidmaatschap van de Vereniging Nederlandse Suikerbond te Utrecht staat erin opgetekend. Ook vinden we orders voor bestellingen: '25 Oct. 1920, 100 zak fijn zout, franco Groesbeek voor f 540=; 3 Jan. 1921, Herman Cohen Arnhem, monster appelen' en leveringsvoorwaarden voor zout, koffiebonen, gemalen koffie. Een grote afnemer is De Voorpost in Wageningen. Andere plaatsen die worden genoemd zijn Zevenaar, Nijmegen, St. Maarten en 's Heerenberg.

Men leest er afschriften van brieven: 'Kopie brief 6 Aug. 1921 aan J. Brouwer te Ede: Wij verwachten (...) afbetaling. H. Vos Bussum. Bestellingen: 1 Aug. 1922, twaalf balen zoete amandelen oogst 1922.' Ook staan de uitbetalingen van loon aan het personeel erin en afschriften van brieven, lijsten met transportbenodigheden voor de vertegenwoordigers en een kostenoverzicht van een verbouwing. Het tijd-

perk van de koloniale waren herleeft op 2 augustus 1923 met de naam Balapoelang en een reeks andere Maleise namen. Al deze aantekeningen in verschillende handschriften, waarbij één bepaald - rustig - handschrift domineert.

Op 4 januari 1924 werd de volgende opmerking genoteerd: 'Loonlijsten ingezonden aan De Raad van Arbeid te Amersfoort.' Een jaaroverzicht met paars inktpotlood. Notities over benzine, tol, veergeld, weekloon. In juli 1922 tellen we tien medewerkers, in juli 1925 zestien medewerkers. Notities over een hoeveelheid 'pinda's boven de garage'. Ook wordt er betaald aan S.J. van Wijk, vermoedelijk de fietsenhandelaar. Belangwekkend: een soort kadastrale tekening van een grondoppervlak. De grond is van Patrimonium (oktober 1925). Er valt in het bedrijfsboek een verandering van handschrift op. In 1927 is het handschrift scherper. 'Aan het Bureau voor de Inschrijving van Motor Rijtuigen De Haag

Beschrijving van de sinds 1 mei 1930 gebruikte Ford. (Foto: Dave Eickhoff, collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

(...) wegenbelasting chevrolet de luxe.' In de jaren dertig vinden we de vermelding van een Ford vrachtwagen. In juli 1950 wordt een Daf in gebruik genomen. Op 18 februari 1954 wordt een Volkswagen in gebruik genomen, maar ook is sprake van een Ford 1954 Sedan, een Citroën en een Bedford. Tot november 1967 worden meer dan twintig auto's vermeld.

Het bedrijfsboek als bron

In welke mate is het bedrijfsboek interessant als bron voor de geschiedenis van de joden in Veenendaal? We refereren voor het antwoord aan de publicatie *Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Stichts en Gelders Veenendaal*. En wel in het bijzonder aan wat Martin Brink in hoofdstuk 6 schrijft over het zakenleven.

Het zal uit de beschrijvende inhoudsopgave duidelijk zijn dat er veel aanvullende informatie in het bedrijfsboek te vinden is. Martin Brinks foto's op de bladzijden 172 en 173 kunnen aangevuld worden met veel concreet materiaal. De namen van de afgebeelde personen vindt men in het bedrijfsboek terug. Voorts kan de bovenste foto op bladzijde 172 gedateerd worden aan de hand van de autolijsten en de merken. Ook de herinneringen van G.J. Bos (op pagina 174) kan men aanvullen.

Wat meer is: de aard van de bedrijfsvoering komt in beeld. De contacten met Arnhem, 's Heerenberg, Amersfoort, Spakenburg, Groesbeek en Amsterdam. Een uitgebreid netwerk van contacten en handelspartners laat het bedrijfsboek zien. Deze aanvullingen en relaties - hoe interessant ook - geven echter geen antwoord op onze vraag.

Laat het bedrijfsboek lezen hoe een joodse bedrijfsvoering in de twintigste eeuw plaatsvond? Op deze vraag geeft het boek specifiek antwoord. We wijzen op drie zaken.

Ten eerste de joodse bedrijfsvoering. Voor de bezettingsjaren ontbreken in dit boek bedrijfskundige of andere gegevens. Deze leegte spreekt boekdelen.

Ten tweede de shabbat. De familie Van Essen, de broers, en later Reinold en zijn vrouw, sloten de groothandel vrijdagavond. De grote huiskamer - men zegt tien bij tien meter - kreeg een inrichting voor de bijzondere feestavond. Men zag de kamer op zijn mooist, vertelde ons een van de burens. De gordijnen gingen pas dicht als de shabbatkaarsen

aangestoken en de (eventuele) gasten gearriveerd waren. Op zaterdagavond, vertelde mevrouw Van Essen, ging de zaak weer open. En de zondag was gewoon een handelsdag.

In het bedrijfsboek leest men dat ook. Zo vindt men de volgende notitie van een handelsovereenkomst: 'Zondag 13 November 1921. M. de Groot. Nieuwe Amstelstraat 12'. De goederen, cacao en thee, werden vermoedelijk ingekocht.

Nader onderzoek kan uitwijzen of de handel op zondag op systematische wijze met Amsterdam plaatsvond of met Herman Cohen, een zakenrelatie uit Arnhem.

Ten derde brengen deze handelsrelaties met wie op zondag zaken gedaan kon worden, ons bij het netwerk waarin de firma Wed. L.N. van Essen opereerde. Het bedrijfsboek bevat een reeks aanwijzingen om op dit punt in Amsterdam en de *mediene* zich een duidelijker beeld te vormen.

Zaken doen op zondag is in Veenendaal naar alle waarschijnlijkheid eeuwenlang gangbare praktijk geweest.

In sommige steden houdt men een herinnering aan deze andere shabbatsviering door koopavonden op *donderdagavond* te organiseren om joodse zakenlieden de gelegenheid te geven op vrijdagavond aan hun religieuze verplichtingen te voldoen.

Conclusie

De conclusie is dat het bedrijfsboek het wel degelijk verdient om eens grondig onderzocht te worden. Men vindt er, voor zover ik heb kunnen zien, geen Hebreeuwse verwijzingen in of opmerkingen die - anders dan aangegeven - in verband met de joodse cultuur gebracht kunnen worden gebracht. Deze ontbrekende zaken wijzen vermoedelijk op een sterke mate van integratie. Men vindt er ook geen verwijzingen naar het gemeenschapsleven. Het is een zakelijk boek. De vraag die we hebben willen beantwoorden, namelijk of het bedrijfsboek als bron interessant is, kunnen we wel in bevestigende zin beantwoorden.

Commentaar

Mevrouw Chaya Brasz, de directeur van het *Center for Research on Dutch Jewry* te Jeruzalem, is zo vriendelijk geweest op mijn verzoek commentaar te geven op de bovenstaande tekst:

Links de panden van de firma Van Essen in de Hoofdstraat, 1960. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

"Ik vond de tekst interessant. Het bevestigt mijns inziens vooral dat Joden in die periode in Nederland een bedrijfsvoering hadden die niet afweek van die van andere Nederlanders. Ook bedrijfsboeken van niet-Joden uit die tijd zien er precies zo uit. Opvallend zijn natuurlijk de ontbrekende bezettingsjaren en het feit dat hetzelfde boek daarna weer werd gebruikt. Het bedrijfsboek had in die tijd verloren kunnen gaan en na de oorlog zou het voor de hand liggend zijn geweest om met een nieuw boek te beginnen. Omdat dat niet is gebeurd, laat dit bedrijfsboek zo duidelijk dat zwarte gat, de oorlogsjaren, zien. Ook interessant is de omgang met sabbat en zondag. Met wie werd zaken gedaan op zondag? Met andere Joden of ook met niet-Joden? Ik herinner me uit Culemborg dat bepaalde Joodse slagers wel degelijk probeerden op zondag met niet-Joodse boeren te handelen. Het is zeker een onderwerp dat nader onderzoek verdient."

Opmerking

Ik dank drs Joop de Vries en museummedewerker Hans Wielhouwer voor hun toestemming om het museumbezit vrij te bestuderen. De museumvrijwilli-

gers Inge Nederstigt en W. Janknecht wil ik bedanken voor hun welwillende opstelling en toelichtende gesprekken en mevrouw Chaya Brasz voor haar commentaar. Martin Brinks hoofdstuk vindt men in Kool Boeken ISBN 9064235023 Veenendaal / Ederveen 2001.

De term *bedrijfsboek* is van de auteur van dit artikel. Aanvankelijk leek het zeer dikke schrift me een soort boekhoudkundig boekwerk te zijn. Zoals de inhoudsopgave weergeeft, bevat het boek allerlei soorten aantekeningen. 'Bedrijfsboek' leek een passende benaming.

Uitgelezen

Indrukwekkend is langzamerhand de historische bedrijvigheid in en rond Veenendaal. In een rap tempo wordt het verleden verbeeld en verwoord. Kijkers en lezers worden er stil van. Ze herkennen zichzelf en bezinnen zich. Dan stellen ze nieuwe vragen. De meeste aandacht gaat uit naar de twintigste eeuw. Maar sommige onderzoekers gaan terug naar de zestiende. En ook dat is geoorloofd.

DOOR GERT GROENLEER

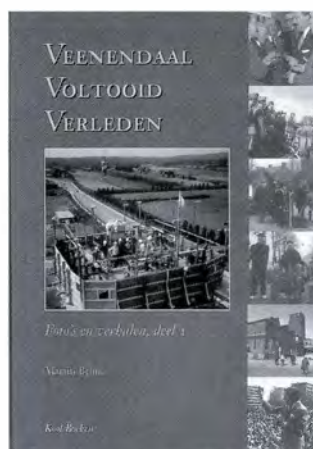
Veenendaal Voltooid Verleden.

Foto's en verhalen, deel I door Martin Brink. Geïll., 200 p., Kool Boeken, Veenendaal - Ederveen, ISBN 90 6423 163 X, € 30,-.

Het boek is een lust voor het oog: een stevige kaft, mooi drukwerk, heldere foto's. Als ik goed geteld heb, zijn het er driehonderdtweeënzestig. De meeste zijn gemaakt tussen 1920 en 1970 en niet eerder gepubliceerd. In acht hoofdstukken worden evenveel thema's behandeld: de Van de Pollstraat, de industrie, het Koninklijk Huis, feesten, de mobilisatie van 1939, alledaagse gebeurtenissen, officiële gelegenheden en personeelsuitstapjes. Elk hoofdstuk begint met een inleidende tekst en alle foto's zijn voorzien van informatieve bijschriften. Met recht spreekt de subtitel van foto's én verhalen. Martin Brink heeft eer van zijn werk.

Dat voor zo'n fraaie uitgave geen redacteur is ingeschakeld, is te betreuren. Nu worstelt de lezer voortdurend met de taal. Is dit de weerslag van jarenlang foto- en filmresearch, zoals op de cover wordt gesuggereerd? "Het beeld van Veenendaal voltrok zich in de afgelopen zestig jaren rigoreus", lees ik op pagina 9. Daar kan ik me, zeker gelet op de context, nog iets bij voorstellen. Maar waarom moeten de officiële ambtelijke paden voor het oplossen van problemen die op de weg van een gemeente liggen, langer betreden worden dan menigeen lief is (p. 10)? Geen idee.

Nog enkele kritische nootjes. De lay-out had strakker gekund. Enkele pagina's zijn blanco. De lengte van de hoofdstukken varieert nogal. Het hoofdstuk over de industrie telt meer dan vijftig pagina's.

Hoofdstuk 3 heet *Het Koninklijk Huis kwam vaak langs*, maar blijft steken op negen. De verantwoording op pagina 198 is weinig specifiek. Van de foto's komt ruim veertig procent uit de collectie van het gemeentearchief, maar verder? Op pagina 11 en 199 spelen de auteur en de uitgever elkaar iets te opvallend de bal toe. De cultuursocioloog Anton Zijdeveld noemde dit tijdverdrijf in 1974 treffend "kinstrijken in reciprociteit".

Leuk vind ik het dat Martin Brink zijn kompaan Nico van Ginkel een woord vooraf heeft laten schrijven. Een terechte keuze. Want ook daarom is het een boek geworden "waarin de 'echte' Veenendaler zich kan herkennen en waarin anderen die in een naoorlogse of meer recente periode in deze plaats zijn komen wonen, kunnen zien hoe hier nog niet zo lang geleden geleefd en gewerkt werd" (p. 10). Ik vind het het mooiste Veense fotoboek tot nu toe en kijk met belangstelling uit naar het vervolg.

Wandelen langs monumenten in Veenendaal
door Dick Minderhoud. Geïll., 64 p., Veenendaal,
€ 7,95.

De in dit boek gebundelde teksten verschenen eerder in *de Rijnpost*. Ze bevatten informatie over de Oude Kerk, de gedenksteen van de Veenendaalsche Stoomspinnerij en -Weverij, de molens, het beeld van de wolkammer en dat van de Lampegiet, de Frisiavilla, het watersnoodmonument, het monument voor de gevallen, de joodse begraafplaats en andere Veenendaalse monumenten. Het boekje is een gids en bevat een wandelroute.

Ondanks de veelkleurige jas en de scherpe zwart-wit foto's kan ik er niet over roemen. Het rommelt te veel. Er zijn twee identieke titelpagina's. De hoofdstuktitels in de inhoudsopgave lijken slechts in de verte op de opschriften boven de hoofdstukken zelf. Alleen van de onderste foto's op pagina 36 en 46 wordt verteld wat ze voorstellen. En hoe is de krappe bladspiegel te rijmen met het vele wit op diverse pagina's? Jolien Slagmoolen had best wat meer van die aardige tekeningen mogen maken (p. 4, 39 en 42).

Ook inhoudelijk valt het niet mee. Het leest wat stroef. Sommige constructies zijn ronduit lelijk. Op pagina 23 gaat het over de Oude Molen in 1709: "Tijdens een zware storm in die maand oktober was de bouwval niet bestand tegen die storm." De Nieuwe Molen heet op pagina 29: "Een prachtige stellingmolen, die een 'molenaarseenheid' vormde met de achter de molen gelegen molenaarswoning." Een te hoog molengehalte. Onjuist is de vermelding op pagina 11 dat de Oude Kerk sinds 1618/1619 ook wel de Hervormde kerk genoemd werd. Die naam kwam pas in het begin van de negentiende eeuw in zwang.

Het is de verdienste van Dick Minderhoud dat hij de belangrijkste Veense monumenten op een rijtje heeft gezet. Wie had gedacht dat het er nog zo veel

zijn? De gids is te koop bij Boekhandel A. van Kooten in de Zandstraat. Vandaar kan de wandeling beginnen.

Een eerlijke plaats. Memorboek van joods Wageningen en omgeving door A.G. Steenbergen. Geïll., 128 p., Stichting Joods Gedenkteken Wageningen en omstreken, ISBN 90-9016386-7, € 19,-.

Al jarenlang verdiept Ton Steenbergen zich in de joodse historie van Wageningen en omstreken. Steenbergen is medeauteur van het in 2001 verschenen boek *Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Stichts en Gelders Veenendaal*. In het Wageningse Memorboek behandelt hij de periode van de zestiende tot en met de twintigste eeuw, van de vestiging van meester Heyman die Juede in 1567 tot en met de teloorgang van de joodse gemeente als gevolg van de verschrikkingen van 1940-1945. Het is een gedegen werkstuk, een gedetailleerd verslag waarvoor alle beschikbare bronnen uit de kast zijn gehaald, goed gedocumenteerd en geïllustreerd. Met zijn uitgebreide bronnenonderzoek heeft de auteur het gemis van het archief van de kille Wageningen uitstekend weten te compenseren. Het omslagontwerp, in bruin en groen, is iets heel moois. Een plaatje. Wageningen heeft er een joods gedenkteken bij.

Onder de omgeving verstaat Steenbergen voornamelijk Ede, Bennekom, Renkum, Rhenen en Zetten, maar op minstens tien pagina's kwam ik ook iets over Veenendaal tegen. Leo Worms en Rosina de Solla gingen in 1944 en 1945 in 't Veen door voor gewone evacués uit Wageningen (p. 88 en 89).

Over de joden en de jodenvervolgung kan niet genoeg geschreven worden, want veel mensen zijn kort van memorie. Toch relativeert uitgerekend rabbijn J.S. Jacobs de waarde van een Memorboek. In

zijn voorwoord zegt hij: "Misschien moeten we dit Memorboek alleen maar zien als eerbetoon, een grafzerk voor hen die verdwenen via de schoorstenen van de crematoria in het duister gat van de historie." De rabbijn eindigt met de paradoxale raad het boek niet te lezen, maar het alleen te bekijken en heel stil te luisteren naar "de verhalen die ons zoveel te vertellen hebben". Mijn advies? Koop, lees, kijk én luister. Het boek is verkrijgbaar bij Kniphorst Boekverkopers in Wageningen en bij de Stichting Joods Gedenkteken, telefoon: 0317 416675.

Meewerken aan een veilig Veen. Een eeuw Veenendaalse politie door Cornelia Hogeveen. Geïll., 60 p., Politie District Heuvelrug, Veenendaal, ISBN 90-9016173-2, € 6,99.

Ter gelegenheid van de opening van het nieuwe districts-bureau in Veenendaal op 24 januari 2003 heeft het Politie District Heuvelrug een boek uitgegeven. Een schot in de roos, want zoiets hadden we nog niet. Het gaat, volgens de verantwoording, niet om "een compleet historisch overzicht", maar om "hoogtepunten, bijzondere noemenswaardigheden en anekdotes uit het verleden en heden van de politie in Veenendaal". Een boekje zonder paginering, inhoudsopgave en annotatie. En toch is het leuk, leesbaar en leerzaam. De drukker en de vormgever hebben er een blauw en geel juweeltje van gemaakt. Je komt wat te weten over de bureaus in de Hoofdstraat en aan het Boompjesgoed, over de raten, de schietkelder en de flexibele werkplekken. Over de reorganisatie van 1993, die Veenendaal en zeven buurgemeenten de regiopolitie bracht. Over voertuigen, taken en mensen. Amusant zijn de herinneringen van oudgedienden. J. van Muijden fungeerde als voorbode van de nieuwe tijd: "In de jaren vijftig had de gemeentepolitie slechts één auto. Ik weet nog dat de Nijverheidsschool voor meisjes werd geopend door de Commissaris van de Koningin in Utrecht. Hij kwam per auto en had

natuurlijk begeleiding nodig. Ik had nog geen rijbewijs en ging in mijn uniform op de fiets voorop. Dat was wel flink doortrappen."

Het politieboekje is ook en vooral een fotoboekje. Ik tel er tachtig. Ze verduidelijken, verlevendigen en verrijken. Het enige verkooppunt is het politiebureau zelf, Boompjesgoed 12, telefoon: 0900 8844.

Varen op de grote rivieren rond 1580. De tolboeken van 1565, 1582 en 1603 over kooplieden, schippers, goederen en schepen. Culemborgse akten over scheepsbouw. Een verkennende documentatie door T. Marseille. 208 p., Leeuwarden, ISBN 9014864-7, € 10,-.

Wie meevaart, passeert de tollens te Nijmegen, Arnhem, IJsseloord en Tiel. Hij reist per aak, bok, kaag, schietschuit, snik of vlieger. Hij vervoert dakpannen, brandewijn, graan, hout, kaas, vis of zout. Hij ontmoet schippers en kooplieden uit Antwerpen, Katwijk, Keulen en Zwolle. Hij is ver van huis.

Maar dan ziet hij een samouzeus uit de omgeving van Rhenen met turf uit de Gelderse Vallei. Hij ziet Thomas Thomasz uit Veenendaal die een kromsteven koopt. Hij ziet Hendrick Adriaensz uit Veenendaal, de nieuwe eigenaar van een maas-schip. Hij is thuis.

Stuurman Marseille, die het boek zelf heeft uitgegeven, houdt van details. Hij schrijft voor "de locale historicus, de geïnteresseerde in bepaalde goederen, de genealoog, de belangstellende in het tolgebeuren en meer in het algemeen ieder die het her en der van alle bedrijvigheid in vroeger eeuwen ter harte gaat" (p. 19). Achterin bevordert een index op personen de toegankelijkheid. Hij bevat de namen van zeshonderdvijf schippers en kooplieden. Het genoemde bedrag kan worden overgemaakt op postbanknummer 807949 ten name van T. Marseille te Leeuwarden, waarna toezending plaatsvindt. Vaarwel.

Bijzonder belicht

Historische foto's zijn het bewaren waard. Het zijn tastbare herinneringen aan mensen, gebeurtenissen, voorwerpen of gebouwen. Oude foto's krijgen een extra dimensie als we weten wie of wat wordt afgebeeld en wanneer ze zijn genomen. De Historische Vereniging Oud Veenendaal heeft een omvangrijke fotocollectie. We plaatsen weer enkele foto's en hopen dat u ons er meer over kunt vertellen.

DOOR HENNIE HENZEN

De oudste foto is waarschijnlijk in de jaren twintig genomen. Dat doet althans de kleding vermoeden. Het betreft een schoolfoto van de kinderen en de leerkrachten van klas drie. In die tijd gingen de leerlingen vanaf hun zesde naar school en werden ze elk half jaar bevorderd naar een hogere klas. De kinderen op de foto zaten dus anderhalf jaar op school en waren op het moment dat de foto werd genomen zeven of acht jaar oud. Welke school betreft het? Staan uw ouders of grootouders op de foto? En wie zijn de leerkrachten?

Als u het weet, bel dan Gert Groenleer overdag (0318 538203) of 's avonds (0318 518204) of Johan Slok 's avonds (0318 518764).

Deze twee foto's komen, gezien de nummering op de achterzijde, waarschijnlijk uit een serie. De kleding doet vermoeden dat ze begin jaren vijftig zijn genomen. Herkent u iemand? En waar zijn de foto's genomen?

meer te weten te komen, heb ik de heer Thoomes opgebeld. Het gesprek verliep moeizaam. Hij is drieënnegentig jaar oud en het gaat allemaal niet zo gemakkelijk meer met de oude reus die zo bekend was om zijn fotografisch geheugen. Bij het cursussenproject 'Veenendaal maakt Veenendaal wijzer' in de jaren zestig en daarna wist hij velen te boeien met zijn inleidingen over filosofie. Het ging dan over denkers en stromingen, ruimte en tijd, cultuur en religie. Thoomes op zijn best. Tot op hoge leeftijd heeft hij gepreekt. Terug naar de foto. Het betreft hier een opname van een of meer klassen van de Mulo in Soest. Het kan 1929 zijn. Jan Thoomes, geboren op 24 november 1909, was toen 'kwekeling met akte'. Midden in de groep, stijlvol met hoedje, zit Elly van der Schoot, geboren op 7 januari 1914. Zij is de toekomstige echtgenote van Thoomes."

Reactie

Teus van Beek reageerde naar aanleiding van de foto's in het maartnummer. Gelet op de kleding dateert hij de bovenste foto rond 1920. Hij heeft verder geen aanknopingspunten.

Over de tweede foto weet Van Beek meer te vertellen: "Er werd geruime tijd geleden opgemerkt dat meneer Thoomes getrouwd was met een van zijn leerlingen. Dat werd door deze foto bevestigd. Ik zag in het midden een meisje met een hoedje. En dat meisje herken- de ik als mevrouw Thoomes. Om

De foto met de jonge Jan Thoomes en de nog jongere Elly van der Schoot.

Tekorten, overvloed en onbehagen

Bezoekers van de bijeenkomst van de Historische Vereniging konden op 20 maart jongstleden genieten van een lezing van dr A.P. den Hartog over voeding en de daarmee verwante gebruiken door de jaren heen. De opkomst bij deze lezing was minder dan we gewend zijn, maar dat had waarschijnlijk alles te maken met het uitbreken van de oorlog in Irak diezelfde dag. De thuisblijvers hadden echter ongelijk. De heer Den Hartog vertelde ons tal van wetenswaardigheden die met ons voedingspatroon, ook in tijden van oorlog, te maken hebben.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

In de afgelopen tweehonderd jaar heeft zich rond voeding een grote verandering voorgedaan. De vraag: "Hebben we wel genoeg?" is goeddeels vervangen door: "Eten we wel gezond?". Er is een groot verschil in opvatting: vroeger was rond en dik een teken van gezond zijn, nu is het een reden om te gaan trimmen.

In het midden van de negentiende eeuw was voedselzekerheid - het gehele jaar de beschikking hebben over voldoende voedsel voor een gezond en arbeidzaam leven - voor grote lagen van de bevolking niet vanzelfsprekend. De Utrechtse hoogleraar G.J. Mulder maakte zich grote zorgen over de slechte voeding van de lagere klassen en de daarmee in verband staande geringe werklust. Zijn boek *De Voeding van Nederland, in verband met de Volksgeest* kan gezien worden als het eerste voedingsrapport in Nederland. Wie kent niet het schilderij van Vincent van Gogh: *De Aardappeleters*. Een gezin schaart zich rond de tafel en eet gezamenlijk uit dezelfde pot. Het was logisch dat er in die tijd eenpanspotten op tafel verschenen. Men beschikte slechts over een open vuur, waarboven maar één pan kon worden gehangen. Pas toen het fornuis in zwang kwam, kon men over meer kookpunten tegelijk beschikken.

In de tweede helft van de negentiende eeuw begon zich een verbetering van voeding en gezondheid af te tekenen, die zichtbaar werd in de toename van lichaamslengte. Groente en fruit werden gezien als

een onmisbaar onderdeel van onze voeding. Tot het begin van de twintigste eeuw was de tomaat een onbekend voedingsmiddel. De gezamenlijke acties van de branche, onder andere met receptenboekjes, brachten daar verandering in.

Reclame in de jaren dertig. (Jan van Lieshout, *Het kan wel op al is het lekker!*, 1980.)

Merkartikelen

Na de pauze vertoonde de heer Den Hartog dia's die bij de meeste kijkers gevoelens van herkenning opriepen. Het interieur van een winkel van Simon de Wit bijvoorbeeld. In 1940 voerde een kruidenier nog zo'n 400 verschillende artikelen, in 1950 waren dat er 1200. Tegenwoordig voert een supermarkt 15.000 verschillende artikelen. De meeste artikelen werden vroeger los verkocht in bruin papieren zakken.

In de jaren twintig ontstonden de merkartikelen. Droste bijvoorbeeld maakte veel reclame voor chocolade: het is zo gezond, er zit immers melk in. Margarine had in eerste instantie een slechte naam als namaakboter, maar in de reclames van Jurgens was altijd wel een plaatje te zien van koeien in een wei. Dat leidde ertoe dat boter en margarine als een zelfde product werden gezien. Om toch onderscheid te maken, werd echte boter later als roomboter aangeduid. Of het nu om tomaten, chocolade of margarine ging, alles werd als gezond aangemerkt. Vitamines werden vaak als verkoopargument gebruikt. Tussen 1930 en 1940 werd schoolvoeding verstrekt op sociale indicatie. Het nadeel was dat men ongewild het armoedestigma kreeg opgelegd. In 1939 startte de schoolmelkvoorziening voor iedereen, arm of rijk.

Tijdens de bezetting van 1940-1945 bleek dat de voedselautoriteiten veel hadden geleerd van de situatie in de Eerste Wereldoorlog. Er was een goed distributieapparaat en er was voorzien in bonboekjes. Wilde planten, zoals brandnetel en molsla, bleken eetbaar. De grote problemen ontstonden in de grote steden. Wie kent niet de foto's van de trek naar het platteland om kostbare spullen te gaan ruilen voor voedsel. Er waren voedseldroppings.

Gemaksvoedsel

Na 1950 trad een grote verandering in. De wereld veranderde en daarmee ook de sociale opvattingen. Regionale verschillen verdwenen vanwege betere communicatie en voeding was minder afhankelijk van het seizoen. Het verschil tussen typische winter- en zomergerechten verdween. Sla, tomaten en aardbeien zijn nu het gehele jaar door te koop. Werd in reclame van vóór en net na de oorlog het jonge meisje nog als huisvrouw in de dop voorgesteld, in de jaren zeventig van de vorige eeuw werd de zelfbewuste jonge vrouw ten tonele gevoerd. Zij nam

een uurtje rust voor zichzelf en las een boek bij een kopje oploskoffie.

Reclame in de jaren zestig. (Jan van Lieshout, *Het kan wel op al is het lekker!*, 1980.)

De winkeltijden zijn ook veranderd. Sloten de winkels vroeger hun deuren om zes uur, vandaag kan tot acht of negen uur 's avonds boodschappen worden gedaan. Dat is ook nodig. Mensen zijn veel tijd kwijt aan reizen en vrouwen hebben een baan buitenshuis. Die ontwikkelingen hebben een verschuiving van de middag- naar de avondmaaltijd teweeggebracht. Gemaksvoedsel is sterk in opkomst en het verschil tussen snacks en maaltijd vervaagt. Er is veel variatie en door de toegenomen koopkracht eten we vaker buiten de deur, een ontwikkeling waar in eerste instantie de chinezen handig op inspeelden. Maar hoewel voedingsgewoonten en eetcultuur ingrijpend zijn veranderd en de variatie in voedsel groot is, is onze voeding nog steeds niet adequaat voor de moderne stedelijke samenleving en vaak niet in overeenstemming met wat nodig is voor een gezond en lang leven.

Voorzitter Van 't Veld dankte de heer Den Hartog hartelijk voor zijn interessante lezing over een onderwerp waar we allen dagelijks mee te maken hebben.

De SKF: misschien wel de beste werkgever van Veenendaal

Veenendaal staat bekend als een industrieplaats. Vele plaatselijke historici hebben zich al gebogen over de geschiedenis van bekende wol- en textielfabrieken als de D.S. van Schuppen en de VSW. Ook de sigarenindustrie mag zich in een grote belangstelling verheugen. Dat geldt veel minder voor de naoorlogse bedrijven. Terwijl ook daar voldoende geschiedenis is 'gemaakt' om een avond van Oud Veenendaal mee te vullen. Op donderdag 12 juni zal de bijeenkomst in het teken staan van het sociale beleid bij de kogellageronderneming SKF.

DOOR JOHAN SLOK

De SKF wordt beschouwd als een sociaal bedrijf. Meestal wordt daarbij de relatie gelegd met Zweden, het land van herkomst. Zweden is een op sociaal gebied vooruitstrevend land. Dit zou ook zijn weer-slag hebben op van oorsprong Zweedse bedrijven elders. Op 12 juni bekijken we of dat positieve beeld klopt met de werkelijkheid. We doen dat aan de hand van een aantal onderwerpen die iets zeggen over het sociale klimaat in een bedrijf: de arbeidsvoorwaarden, de veiligheid en gezondheid, het ziekteverzuim, het voorkomen van arbeidsconflicten en de manier waarop de directie omging met de ondernemingsraad.

Naast de vanouds in de gemeente gevestigde industrieën zoals de textiel- en sigarenbedrijven, kwamen er in de jaren vijftig ook nieuwe ondernemingen bij. De SKF was er een van. Het bedrijf werd geopend door twee prinsen: onze Bernhard en de Zweedse prins Bertil.

Al die Veense bedrijven waren op een steeds krapper wordende arbeidsmarkt allemaal op zoek naar werknemers. Aantrekkelijke arbeidsvoorwaarden waren een belangrijk wapen in de strijd om de gunst van de werknemer. De Veenendaalse bedrijven hielden elkaars lonen en vergoedingen dan ook nauwlettend in de gaten. We gaan na of de SKF gunstig afstak tegenover andere Veenendaalse bedrijven. Ook wordt ingegaan op de veiligheid en gezondheid in het bedrijf.

Roerige tijden

De SKF wordt tevens afgezet tegen de landelijke en plaatselijke sociaal-economische gebeurtenissen. Daardoor is de bijeenkomst niet alleen interessant voor mensen die de SKF van dichtbij kennen, maar voor iedereen die belangstelling heeft voor de sociale geschiedenis. Uitgebreid wordt stilgestaan bij het jaar 1973. Dertig jaar geleden had een van de grootste naoorlogse stakingen in ons land plaats. De SKF speelde daarin, samen met andere Veense bedrijven, een prominente rol.

We gaan terug naar het jaar waarin Den Uyl premier werd en vakbondsvoorman Arie Groenevelt polarisatie preekte. We volgen de gebeurtenissen die het land in het algemeen en Veenendaal in het bijzonder op hun kop zetten. Wist u bijvoorbeeld dat toen een vakbondsdemonstratie door de straten van Veenendaal trok waaraan honderden werknemers meededen? Aan de hand van oude krantenberichten en uniek archiefmateriaal van de prominente SKF'er Arie Beckerman gaan we terug naar die roerige tijden. Dus:

- **Donderdag 12 juni**
- **Johan Slok**
- **De SKF: misschien wel de beste werkgever van Veenendaal**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang: 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Oud Veenendaal

September 2003

- 18e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Ineke van Schuppen
Johan Slok

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
W. Brands, secretaris
Mr R. Ottens, penningmeester
D.J. Bouwhuis
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
H. Henzen
J.M.J. Pilon

Secretariaat:

Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal,
telefoon 0318 513650

Ledenadministratie:

Mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77,
3904 LE Veenendaal, telefoon 0318 513650

Werkgroepen en commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal,
telefoon 0318 528830

Postbank:

Nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud
Veenendaal

De contributie bedraagt € 15,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 3,40.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met
het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór
het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Grafisch Bureau Steitner, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

66	Om te beginnen De redactie
67	Monumenten: beleid en commissie P. Will
73	Op zoek naar het bruine goud G.A. van Beek
75	Uitgelezen G.C. Groenleer
79	De werkplaats H. Van 't Veld
81	Bijzonder belicht H. Henzen
83	De SKF: misschien wel de beste werkgever van Veenendaal G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
88	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

De afgelopen jaren is er heel wat gemopperd over alle historische panden die in de loop der tijd in Veenendaal zijn gesloopt. Sommigen trekken daaruit zelfs de conclusie dat in de gemeente nauwelijks meer panden van historische waarde zijn overgebleven. Peter Will zet in het hoofdartikel van dit nummer de feiten van het Veenendaalse monumentenbeleid op een rij.

DOOR DE REDACTIE

Will maakt duidelijk dat het tot halverwege de jaren tachtig van de vorige eeuw droevig gesteld was met het historisch besef. De gemeentelijke overheid wist helemaal niet welke panden van waarde waren voor de geschiedenis van Veenendaal. Een treffend voorbeeld daarvan is het verdwijnen van de Gelderse Waag van de, overigens zeer magere, monumentenlijst van 1968.

In 1987 constateert Will een keerpunt. Zonder onszelf op de borst te willen kloppen, kunnen we wel constateren dat onze vereniging daarin een belangrijke rol heeft gespeeld. Mede dankzij de inzet van (leden van) Oud Veenendaal kwam er een volwaardige monumentenlijst. Laten we hopen dat er in onze tijd zorgvuldiger wordt omgegaan met de vele monumenten die we nog binnen de gemeentegrenzen hebben. Ook daar ligt een taak voor de vereniging. Het pleidooi van Peter Will om keuterboerderij Berkenstein te behouden, past hier goed in.

Monumenten bestaan niet alleen uit steen en cement. Ze worden ook gevormd door natuurlijke elementen. Neem de turf. Waar zou Veenendaal zijn zonder deze brandstof? Gert van Beek ging op zoek naar overblijfselen van het bruine goud. Hij vond resten van veengrond. Die grond, verwerkt tot turf, staat nu als monument in zijn huiskamer.

Ook in de taal kom je soms monumenten tegen. Wat te denken van 't urregel? Of de spijnt? Het is goed dat onze vereniging een werkgroep heeft die deze dialectwoorden vastlegt voor het nageslacht. In de rubriek *De werkplaats* leest u er meer over.

In dit nummer vindt u ook weer een aantal foto's uit de collectie van Oud Veenendaal. De foto's in het vorige nummer leverden diverse reacties op.

Daardoor weten we dat de op een van de foto's afgebeelde juffrouw Arnoldusse een nulde klasje leidde en eens met een springtouw een Haagse ambtenaar voor zich innam.

De fotocollectie van Oud Veenendaal wordt beheerd door Hennie Henzen. Hij zat daarnaast de afgelopen jaren in zowel het bestuur als de redactie. Zijn redactietaken heeft hij nu afgestoten, mede omdat een eigen documentatiecentrum voor de vereniging - een lang gekoesterde droom van Henzen - steeds dichterbij lijkt te komen. Zijn plaats is inmiddels ingenomen door Ineke van Schuppen, die reeds een aantal artikelen voor ons blad heeft geschreven. De redactie bedankt Hennie hartelijk voor zijn enthousiasme, inzet en levendige ideeën voor zowel de inhoud als de vormgeving van het blad.

Rest ons u veel leesplezier te wensen.

Het begin van het einde van de Gelderse Waag, 1968.
(Archieven gemeente Veenendaal 1942-1990, voorlopig nummer 1412, Gemeentearchief Veenendaal)

Monumenten: beleid en commissie

Dit artikel geeft inzicht in het na 1945 gevoerde monumentenbeleid, de totstandkoming van de monumentenverordening en de instelling en werking van de monumentencommissie in de gemeente Veenendaal. Namens de Historische Vereniging Oud Veenendaal zit Dick Bouwhuis in de commissie. De auteur is plaatsvervangend lid.

DOOR PETER WILL

Of er vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog behalve door het rijk ook door provincies en gemeenten een intensief monumentenbeleid is gevoerd, heb ik niet onderzocht. Te oordelen naar een circulaire uit december 1954 was hier echter geen sprake van. In die circulaire deelt de Provinciale Utrechtse Welstandscommissie de gemeentebesturen mee dat zij een Provinciale Monumentencommissie heeft ingesteld. Van de diensten van deze commissie kunnen de gemeenten desgewenst gebruik maken.

Opmerkelijk genoeg zendt de commissie de gemeenten een herdruk toe van het Utrechtse deel van de "Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst", een schepping van een bij Koninklijk Besluit van 7 juli 1903 (sic!) ingestelde rijkscommissie. De oorspronkelijke lijst is uitgegeven door W. Leijdenroth te Utrecht in 1908.

Venendaal

Onder het hoofd *Venendaal* worden de volgende monumenten genoemd:

- Een zilveren bodeteken van circa 1700, enkele stempels uit de Franse tijd en een schilderij van de hand van W.C. van Dijk uit 1856: "De Venendalers gedurende den watersnood in de Geertekerk te Utrecht".
- Een zilveren bodeteken van rond 1700 van het Veenraadschap van de Gelderse en Stichtse Venen.
- De Nederlandse Hervormde Kerk (St. Salvator), gesticht in 1539 (!!), met een eiken preekstoel en doophek (beide zeer eenvoudig), twee koperen

De in 1954 redelijk verouderde lijst. (Archiven gemeente Veenendaal 1942-1990, voorlopig nummer 1412, Gemeentearchief Veenendaal)

- lezenaars, twee koperen armluchters en een zandloperhouder, gezangborden met trekletters en twee gladde zilveren avondmaalsbekers. In de dakruiter hangt "eene klok door Pieter Seest". De hardstenen voet van de doopvont staat "als schamppaal op den hoek van Hoofd- en Hoogstraat".
- Enkele zilveren siertorens en leeswijzers, drie koperen kroontjes en een kroon en kandelaars van rood- en geelkoper in de synagoge.

- Een zandstenen leeuw uit de zestiende eeuw op een modern poortje tussen de huizen A 60 en A 61. De leeuw is afkomstig uit *Renen*.

Burgemeester en wethouders van Veenendaal beantwoorden de circulaire in augustus 1955. Ze zeggen dat het bodeteken niet meer aanwezig is, dat niet meer te achterhalen is waar de hardstenen voet van de doopvont/schamppaal zich bevindt en dat de voorwerpen uit de synagoge in de oorlog zijn verloren gegaan.

Een zoekplaatje uit 1907: ergens links moet de schamppaal staan. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Een maand later wil de provinciale monumentencommissie weten of er een Veenendaalse monumentenverordening bestaat. Zij vraagt ook om een inventarisatie van op een gemeentelijke lijst te plaatsen monumenten. De directeur van gemeentewerken, aan wie hierover advies wordt gevraagd, wijst behalve op de kerk op enkele boerderijen aan de Middelbuurtseweg. Maar volgens hem zijn die “meer

Boerderij aan de Middelbuurtseweg, nummer 29, 1988. (Dia: Peter Will, collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

typisch door bouwstijl dan te rangschikken onder het begrip monument”. In zijn brief aan de provinciale commissie gebruikt het college dezelfde bewoordingen.

Op het terrein van de monumenten blijft het vervolgens in Veenendaal bijna tien jaar stil.

Rijksmonumenten

In maart 1965 krijgt de gemeente een brief van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap-

pen. Het ministerie is van plan drie gebouwen op de “rijks”-monumentenlijst te plaatsen: de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gelderse Waag en de Nieuwe Molen. Na verloop van enkele maanden ontvangt de gemeente een voorlopige lijst. De directeur van gemeentewerken heeft er niets over op te merken en de raad neemt het stuk voor kennisgeving aan. Het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk stuurt de gemeente ruim een jaar nadien de definitieve lijst toe met het verzoek die op

de in de gemeente gebruikelijke wijze algemeen bekend te maken. Die openbare bekendmaking loopt via *De Vallei* en *de Rijnpost*. Dagblad *Trouw* meldt op 3 november 1966 dat er in Veenendaal drie monumenten op de lijst staan. Het uit 1750 stammende pand Kerkewijk 6 - oorspronkelijk een boerderijtje, later woonhuis en praktijk van dokter Reijdon en daarna Nutsspaarbank - stond er aanvankelijk ook op, aldus *Trouw*. Door de verbouwing ten behoeve van de bank was het geschrapt.

De eigenaren van de Gelderse Waag tekenen beroep aan. Met succes. In juni 1968 wordt de waag alsnog van de lijst afgevoerd.

Rond de weinige Veenense monumenten keert voor vijf jaar de rust weer.

Inpassing

In juni 1973 presenteert OD205, een bureau voor planologie, architectuur en landschap, een globale inventarisatie van bouwwerken en gebouwen die waardevol zijn voor Veenendaal. Ze zijn beoordeeld

Pentekening van Kerkewijk 6, omstreeks 1955 (Collectie Peter Will)

op hun architectonische waarde, hun waarde voor het karakter van Veenendaal, hun waarde voor het bepalen van de sfeer, hun historische waarde en hun waarde als ruimtebepalend element. Nadrukkelijk geven de opstellers aan dat ze panden van na 1914 buiten beschouwing hebben gelaten, dat ze voornamelijk in en rond het centrum hebben geïnventariseerd en dat ze niet op de bouwkundige kwaliteit hebben gelet.

De inventarisatie moet dienen als hulpmiddel bij de afweging van voor- en nadelen van bepaalde stedenbouwkundige maatregelen. Bijvoorbeeld bij de vraag: Slopen we dit gebouw of herstellen we het? Het gaat dus niet in de eerste plaats om het behoud van "monumenten", maar om de inpassing in stedenbouwkundige ingrepen.

Voor het eerst komen in deze opsomming panden voor die sinds het begin van de twintigste eeuw het beeld bepalen van de Hoofdstraat, de Hoogstraat, de Kanaalweg en de Kerkewijk, maar ook dat van het Achterkerk, de Beatrixstraat, de Nieuweweg, de Prins Bernhardlaan, de Vendelseweg, de Zandstraat enzovoort.

Dan begint opnieuw een monumentale rustpauze.

Torentje

Pas in oktober 1980 vervaardigt de directeur van gemeentewerken een lijst van objecten "waarvan de instandhouding gewenst is met het oog op het behoud van het straatbeeld". Een heel wat minder ruim oogpunt dan dat van OD205. Wel geven burgemeester en wethouders in augustus 1981 opdracht een signaleringssysteem te ontwerpen betreffende voorgenomen wijzigingen van panden die opgenomen zijn in de lijst.

In juli 1986 wordt van de gemeente een geldelijke bijdrage gevraagd in de kosten van onderhoud en herstel van het geveltorentje op de hoek van de Hoofdstraat en de Hoogstraat. Oudere Veenendalers zullen het kennen als het torentje van Weijers, tegenwoordig heet het in de volksmond het torentje van Bovendeert. Het is niet onmogelijk dat dit verzoek voor de directeur van gemeentewerken in mei 1987 de aanleiding is geweest voor het schrijven van een notitie voor burgemeester en wethouders over beeldbepalende panden. Naast de rijksmonumenten Oude Kerk en Nieuwe Molen noemt hij slechts de Frisiavilla, het huidige museum, de voormalige herberg Onder de Boompjes aan de Achterkerkstraat, de winkel met het torentje van Bovendeert, Zandstraat 35, de villa De Tol aan de Kerkewijk, het voormalige boerderijtje De Lindeboom aan de Valleistraat 109 en de boerderij De Vendel.

Veenendaal, Hoofdstraat (Straatweg)

Alleen een "torentje" aan de schiedwandel links op de foto zit er nog, maar verder is aan niets meer te zien dat dit het kruispunt Hoofdstraat, Hoogstraat, Zandstraat is.

Deze ardstichtkaart is omstreeks 1920 gemaakt. Toen strekte de Grift nog door de Hoogstraat (Bijl. op land Kant) en de Zandstraat (11) Zand en in de Hoofdstraat lag de Straatweg.

Door het verkeer is in de loop van de jaren veel veranderd. En nu vraagt het verkeer doorlopend te aanpassen.

Straks komt het verkeerscirculatieplan, waarin het totaal-verkeer in Veenendaal onder de loop wordt genomen. Het wordt gevraagd daarvoor mee te denken, omdat u zelf met dat verkeer te maken hebt.

augustus 1976
gemeentebestuur van Veenendaal

Het torentje omstreeks 1920 en het oprukkende verkeer in 1976. (Collectie Peter Will)

De notitie stelt voorts dat er zowel in de Hoofdstraat als de Hoogstraat geen panden staan van architectonische waarde, zij het dat de verscheidenheid aan gebouwen en luifels wel typerend wordt genoemd voor een winkelstraat en aantrekkelijk voor het

publiek. Is het een wonder? In al die jaren is niets gedaan om de gevels met hoge bouwkunstige waarden te behoeden voor terugval in etalages van dertien in een dozijn. Te vaak wordt vergeten dat boven die nietszeggende puiën nog genoeg fraais te zien is.

Al met al is de lijst van mei 1987 nauwelijks uitgebreider dan die van oktober 1980.

Keerpunt

In september 1987 komt er, in mijn ogen, een keerpunt. In verband met de aanvraag van Bovendeert willen burgemeester en wethouders met spoed advies over de juridische en financiële aspecten van een mogelijk (subsidie)beleid ten aanzien van beeldbepalende panden. Bovendien zijn zij benieuwd naar de mening van de Historische Vereniging Oud Veenendaal over de laatste inventarisatie van de directeur van gemeentewerken.

In het archief van de gemeente is de mening van de Historische Vereniging helaas niet meer te vinden. Bekend is wel dat de vereniging de vraag ruim heeft opgevat en een eigen overzicht heeft samengesteld van minstens zestig beeldbepalende panden en complexen van gebouwen. Verder heeft zij nog eens zestig gebouwen als beeldbepalend aanbevolen. Aan het nomineren en fotograferen heb ik volop meegewerkt.

De inventarisatie wordt in de zomer van 1988 aan-

geboden aan wethouder De Ruijter-Bakker. Vanaf dat moment is er een versnelling waar te nemen in het monumentenbeleid. In de gemeentelijke organisatie wordt er in augustus al uitgebreid over gesproken en aan het college geadviseerd.

In oktober 1988 krijgt het Bureau Inventarisatie & Advies Monumenten opdracht een inventarisatie te maken van gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden en te adviseren over eerder samengestelde lijsten, dus ook over de lijst van de Historische Vereniging. Er wordt op spoed aangehouden. De definitieve opdracht wordt verstrekt aan het eind van het jaar. Drie ambtenaren van de gemeente en een vertegenwoordiger van de Historische Vereniging begeleiden de activiteiten van het bureau.

Tijdens de inventarisatie blijkt dat het niet om tachtig, maar om honderdvijftig objecten zal gaan. Dat aantal komt aardig overeen met de opgave van de Historische Vereniging.

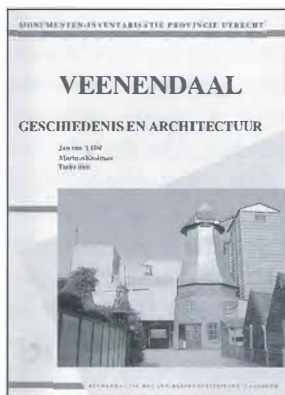
Provinciaal

Vrijwel gelijktijdig komt, verband houdend met de door het rijk gewenste spreiding van de monumentenzorg over provincies en gemeenten, een provinciale inventarisatie van "monumenten" op gang. Per gemeente wordt om te beginnen een opsomming en beschrijving samengesteld van gebouwen die, eventueel in samenhang met hun omgeving, van waarde zijn voor het begrip van de historie en/of de cultuur. In de provincie Utrecht krijgt het project de naam Monumenten-Inventarisatie Project Utrecht, kortweg: MIP. Voor Veenendaal is de schriftelijke neerslag te vinden in het boekwerkje *Veenendaal. Geschiedenis en Architectuur* uit 1992 van Jan van 't Hof, Marinus Kooiman en Taeke Stol.

Intussen is in het voorjaar van 1989 het rapport van het Bureau Inventarisatie & Advies Monumenten verschenen. Het vermeldt de situeringswaarde, de architectuurhistorische waarde en de historische betekenis van

Schuur bij Nieuweweg 135, in 1988 door de Historische Vereniging aanbevolen als beeldbepalend. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal)

niet minder dan honderdzesenvijftig gebouwen en andere objecten. Maar er spelen ook andere criteria een rol: Hoe gaaf is de directe omgeving, de constructie en de detaillering van het gebouw? Hoe oorspronkelijk is het gebouw als het niet

helemaal als gaaf is aan te merken? En staan er veel van dit soort gebouwen in Veenendaal? In het rapport geldt dus als toetssteen de waarde voor de gemeente. Op grond van die toets krijgen de gebouwen de waardering: 1. zeer waardevol (mogelijk rijksmonument of gemeentelijk monument); 2. waardevol en 3. minder waardevol in cultuurhistorisch opzicht.

Ambtenaren en bestuurders overleggen nu druk over het door de gemeente te voeren monumentenbeleid. Het gaat om een monumentenlijst, een monumentenverordening, een monumentencommissie en een subsidieverordening. De laatste wordt ingebed in de subsidieverordening stads- en dorpsvernieuwing. In een beleidsnotitie voor de raad worden als werktuigen voor het monumentenbeleid genoemd: het aanwijzen van beschermde monumenten oftewel het vaststellen van een monumentenlijst, een vergunningenstelsel voor sloop (jawel!) en/of wijziging van monumenten en een subsidieregeling voor verbeteringen of herstel. Om het gereedschap te kunnen hanteren, worden op 5 oktober 1989 door de gemeenteraad een monumentenverordening, een verordening inzake de monumentencommissie en een wijziging van de subsidieverordening stads- en dorpsvernieuwing vastgesteld.

Ook zet de raad eenen zestig monumenten op de monumentenlijst. En dat terwijl burgemeester en wethouders er aanvankelijk alleen monumenten van de eerste categorie (zeer waardevol) op wilden hebben. De totstandkoming van de lijst is de uitkomst van een politiek compromis, met name voor wat betreft het aantal monumenten.

Commissie

Volgens de verordening inzake de monumentencommissie bestaat de commissie uit een voorzitter en minstens drie en hoogstens vijf andere leden. De leden en plaatsvervangende leden worden benoemd door burgemeester en wethouders of door de raad. Tot nu toe benoemen burgemeester en wethouders. Het college wijst uit zijn midden een lid aan als voorzitter. Bij de benoeming moet rekening worden gehouden met de binding van de kandidaten met actieve particuliere instellingen op het gebied van de monumentenzorg én met hun deskundigheid. Het is niet verwonderlijk dat de commissie bestaat uit een lid van de Bond Heemschut, een vertegenwoordiger namens het Bureau Inventarisatie & Advies Monumenten, een lid van de Provinciale Utrechtse Welstandcommissie en een vertegenwoordiger van de Historische Vereniging Oud Veenendaal. Voor elk lid is ook een plaatsvervanger aangewezen. Belangrijk in de verordening is de bepaling dat de commissie het college *gevraagd of uit eigen beweging* kan adviseren over aangelegenheden die betrekking hebben op de monumentenzorg. Deze bepaling maakt het onder meer mogelijk om panden die niet op de monumentenlijst staan, alsnog toe te voegen.

Berkenstein

Zo ligt er nu een voorstel bij de gemeenteraad om de lijst met vijftien panden uit te breiden. Voorgesteld wordt ook een drietal panden niet te plaatsen en een ander drietal nog nader te onderzoeken. Daarnaast is de boerderij Berkenstein aan de Vondellaan 57 op initiatief van de Historische Vereniging al op 30 januari 2003 op de lijst geplaatst.

Het boerderijtje Berkenstein, 2002 (Collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Alle genoemde panden zijn in de vergaderingen van de monumentencommissie aanbevolen voor herinventarisatie. Daar waren verschillende redenen voor. Een aantal huizen aan de Kerkewijk is bijvoorbeeld in de oorlogsjaren 1940-1945 herbouwd of gerestaureerd in de toen voor grotere objecten veel gebruikte stijl van de Delftse school. En twee woningen aan het Bronmos zijn voorgedragen vanwege de zeldzaamheid van het bouwtype.

Bronmos 2-4 op de blauwdruk van 1911. (Archiven gemeente Veenendaal 1811-1941, inventarisnummer 306, Gemeentearchief Veenendaal)

Dezelfde woningen aan het Bronmos in 2001, zeldzaam genoeg om er ook in 2003 nog zuinig op te zijn. (Collectie Peter Will)

Van de keuterboerderij Berkenstein heeft een lid van de monumentencommissie gezegd: Het pand heeft architectuurhistorische waarde vanwege de lokale zeldzaamheid van het bouwtype en omdat de constructie nog redelijk gaaf is. In mei 2002 heeft de Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek zich in soortgelijke bewoordingen uitgelaten: "De boerderij is een gaaf bewaard voorbeeld van een keuterboer-

derij uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Dergelijke vroeger algemeen voorkomende boerderijen zijn inmiddels schaars geworden. De meeste zijn gesloopt of inmiddels ingrijpend verbouwd. Derhalve is aan deze boerderij grote monumentale waarde toe te kennen." Maar reeds enige tijd hangt boven het boerderijtje het zwaard van Damocles. Enkele leden van het college zien er een bouwval in en zouden het het liefst zo snel mogelijk slopen. Toegegeven, de grond zou alleen al vanwege de locatie een flinke som opbrengen en het pand ziet er niet uit. Toch zou het de gemeente sieren als zij voor de locatie met duidelijke plannen zou komen en de boerderij zou laten staan. Het gebouw verdient een eigenaar die er niet alleen de financiële, maar ook de beeldbepalende, cultuurhistorische en architectonische waarde van inziet. Wie het gaat restaureren, behoort diepgaand kennis te nemen van het rapport van de boerderijstichting. Veenendaal mag hopen dat het zo met liefde in ere zal worden hersteld. En dan liefst niet met een schuin of begerig oog kijken naar vroeger gelijksoortige boerderijtjes die nu in weinig of niets meer lijken op de oorspronkelijke.

Het werk van de commissie is met deze laatste voordrachten allerminst af. Zij adviseert ook over de wijziging of afbraak van gemeentelijke monumenten en over de aanwijzing, wijziging, afbraak of verwijdering van rijksmonumenten. Het monumentenbeleid houdt dus niet alleen het gemeentebestuur en zijn ambtenaren bezig. De monumentencommissie blijft de wacht houden over het architectuurhistorische en culturele erfgoed van Veenendaal. En iedere lezer kan daaraan een steentje bijdragen.

Bronnen

Gemeentearchief Veenendaal, Archiven gemeente Veenendaal 1942-1990, voorlopige nummers 1268, 1269 en 1412

Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Utrecht 1908

J.J. Onnekes, OD205, Globale inventarisatie van bouwwerken en gebouwen van waarde voor Veenendaal, Delft 1973

Jan van 't Hof, Marinus Kooiman en Taeke Stol, Veenendaal, Geschiedenis en architectuur, Zeist 1992

Inventarisatie historische bebouwing Veenendaal 1989

Maarten Enderman en André Viersen, Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek, Arnhem 2002

Op zoek naar het bruine goud

Gert van Beek schreef in Oud Veenendaal van september 2002 over de geschiedenis van een brandstoffenhandelaar. Hij ging in dat artikel in op de Veense hout- en kolenhandelaren, met name op de firma Van Beek, die werd gedreven door zijn vader. In dit nummer schrijft hij over een andere brandstof die in Veenendaal werd verhandeld: de turf.

DOOR GERT VAN BEEK

Veenendaal heeft zijn bestaan te danken aan het grote veenpakket dat hier lag. In de zestiende eeuw, toen de turfwinning rendabel werd, vestigden zich hier veenarbeiders om het veen af te graven. Zo ontstond een nederzetting. Ook in de vorige eeuw, toen het grootste deel van het veenpakket al lang was verdwenen, werd er op kleine schaal nog veen gebaggerd. Dat gebeurde bijvoorbeeld langs de Bisschop Davidsgrift tussen de Rode Haan en het Benedeneind.

Bij het uitbaggeren van het veen werd gebruik gemaakt van een baggerbeugel. Er ontstond in de regel een meertje waar veenrook en -damp vrijkwamen. Bij het verbranden van de bovenste laag veen kwam het wel eens tot veenbranden. De boeren langs de Grift bekeken de activiteiten van de veenarbeiders dan ook met argusogen. Zij waren waarschijnlijk blij als de veenarbeiders klaar waren met het afgraven en de turf met aken via de Grift door de hooilanden werd afgevoerd. Bijvoorbeeld van 't Ruisseveen via De Grift en het Boveneind, waar de Bovenwijkse Grift liep, naar De Klomp. In veengebieden worden soms veenlijken gevonden. Oude mensen hebben mij verteld dat dit ook in Veenendaal een keer is gebeurd. Zij vertelden dat het lijk nog niet helemaal vergaan was.

De turf was in de oude veenkolonie Veenendaal van

Maas van Beek, de vader van de auteur, voor zijn huis in de Korte Molenstraat, omstreeks 1943. (Collectie Gert van Beek)

goede kwaliteit. Mede daardoor werd in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw in de gemeente nog redelijk veel turf verkocht. Ook mijn vader handelde in turf. Ik heb vroeger dikwijls turf van de ene hoek van de zaak naar de andere moeten sjouwen. Zo werd mijn interesse in deze brandstof gewekt.

Agenten

Ik heb vaak naar overblijfselen van het veenpakket gezocht, en met succes. Zo zie je dat je niet ver hoeft te graven om bij onze geschiedenis uit te komen. Een vrij flinke strook trof ik aan op het terrein van de voormalige fabriek van Hollandia Tricotage. Tegenwoordig vinden we daar de Stichtse Poort. Geheel anders was dat op het grondgebied aan het

Willem van Beek, een broer van Maas, voor de zaak in de Korte Molenstraat, 1941. (Collectie Gert van Beek)

Boompjesgoed, waar het oude politiebureau stond en waar nu de Résidence Le Bras Fort (Frans voor De Sterke Arm) wordt gebouwd. Agenten die meenden daar altijd vrij warm te hebben gezeten, kwamen bedrogen uit. Er zat maar een dunne laag veen onder de oppervlakte.

Op minstens twee plaatsen in Veenendaal zit nog wel een behoorlijke schat in de grond. Schitterend was het om bij de afgraving voor de (Verlengde) Raadhuisstraat met eigen ogen te mogen aanschouwen dat daar nog 10.000 kubieke meter van het bruine goud werd blootgelegd. Helaas was er nauwelijks aandacht voor.

Ook op De Zak, onorthodox De Zeikpot genoemd, was het raak. Dit gebied ligt ten oosten van de Stationsstraat waar we nu het kantoren- en bedrijventerrein De Compagnie Oost aantreffen. Net naast het talud van Rijksweg 12 viel mijn oog op gereedgekomen grondlagen van een bedding waarin duidelijk veen zat. Ongeveer een à anderhalve meter onder de oppervlakte kon men goed zien dat er een nog ongeschonden veld aanwezig was. De weilanden in dit gebied waren vroeger, naar het zich

laat aanzien, door de dikke veenlaag eronder zeer vochtig geweest. En ze waren dat nog.

Veenresten

Deze vondst toont aan dat hier geen veen werd afgegraven. Mocht de nood aan de man komen, dan zitten er hier en daar nog veenresten verborgen in de Veenendaalse grond.

Veenendaal en turf zijn door de geschiedenis onlosmakelijk met elkaar verbonden. Turf wordt tegenwoordig als brandstof ook in Veenendaal vrijwel niet meer gebruikt. Gelukkig is de geschiedenis van de turf in onze contreien vastgelegd in prachtige boeken. Wie meer wil weten van de turfwinning, kan ook terecht in het Historisch Museum Het Kleine Veenloo. Zelf heb ik resten van echte Veenendaalse turf, die ik op bovengenoemde plaatsen vond, in mijn woning staan. Na preparatie en bewaard in een afgesloten ruimte, blijven ze prachtig.

Uitgelezen

Weer zijn er, kort na elkaar, twee Utrechtse onderzoeksgidsen verschenen. De ene gaat over wegen en vervoermiddelen en de andere over landbouw. Wat is, ook in Veenendaal, boeiender dan reizen in het verleden en spitten in de archieven? Beide boeken bevatten tal van uitdagingen voor onderzoekers die houden van ver en diep. Wie liever ongedwongen terugkijkt, bladere in een plaatjesboek van een Veens bedrijf dat onlangs verpakt en wel zijn vijftigjarig bestaan heeft gevierd.

DOOR GERT GROENLEER

Wegwijzer. Gids voor historisch onderzoek naar verkeer en vervoer in de provincie Utrecht door D.T. Koen en J. Renes. Geïll., 64 p., Trajecten door Utrecht 7, Het Utrechts Archief in samenwerking met de Stichting Stichtse Geschiedenis, ISBN 90-76366-12-8, € 9,-.

Een leuke titel, een vlot leesbare tekst en - los van de onderzoekstips - ook een *leerzaam* boekje. Wist u dat een topografische kaart van minimaal 1:500 een plattegrond heet (p. 23), dat bruggen, sluizen en tunnels in waterstaatskringen kunstwerken worden genoemd (p. 25) en dat de macadamweg in 1832 is uitgevonden door de Britse ingenieur J.L.

McAdam (p. 51)? Ik dacht bij macadam altijd aan cadans. Op pagina 29 nemen we een etymologische duik in enkele waterwegen: grift komt van graven, vaart van varen en wetering van afwatering.

De beschrijving van de trekschuit op pagina 32 en 33 gaf mij een nostalgisch gevoel, maar ook een gevoel van loomheid: "De trekschuit werd bemand door een schipper en een knecht en op de wal bereed een jongen het trekpaard, dat de schuit met een gemiddelde snelheid van 7 kilometer per uur voorttrok." In 1632 kwam tussen Amsterdam en Haarlem de eerste trekvaart gereed. Het was hetzelfde traject waar twee eeuwen later de geschiedenis van de trein begon. In de tweede

helft van de zeventiende eeuw namen in de Republiek de trekschuiten bijna zeventig procent van het reizigersvervoer voor hun rekening, op afstand gevolgd door de zeilschepen met vijfentwintig en de postwagens met vijf procent. De schuiten waren tien tot vijftien meter lang en twee tot tweeënhalve meter breed. Met de grootste konden dertig passagiers mee. Ze zaten tegenover elkaar in het ruim. "Ik wil terug naar de kruiwagen", zei mijn vader, "maar dan wel een met een ijzeren wiel."

Niettemin is het aanzien van de wegen vooral in de twintigste eeuw drastisch veranderd. Veel zandpaden werden klinker- en naderhand asfaltwegen. "De groeiende aantallen auto's, die zowel rijdend als stilstaand veel ruimte nodig hebben, leidden bovendien tot heel andere wegprofielen", merken de auteurs niet zonder ironie op (p. 25 en 26). Voor "de zwakere weggebruikers" zijn fietspaden en trottoirs aangelegd.

Naar de verschillende typen wegen is de gids thematisch ingedeeld. Behandeld worden waterwegen, landwegen en spoor- en tramwegen met hun kunstwerken. Waren het vóór de Franse tijd de lokale en gewestelijke besturen die zich met de wegen bemoeiden, na 1813 timmerde ook het Koninkrijk der Nederlanden driftig aan de weg. Over de spoorwegen komt de lezer weinig en over het vliegverkeer helemaal niets te weten. Een hoofdstuk gaat over kaarten en plattegronden. Toegevoegd is een reproductie van een betrouwbare kaart van de provincie Utrecht door Bernard de Roy uit 1743 (tweede druk).

Diverse aspecten worden toegelicht met voorbeelden in Breukelen, vandoors een verkeersknooppunt tussen Utrecht en Amsterdam. Veenendaal komt tweemaal om de hoek kijken. In beide gevallen gaat het over de turfvaarten in de zestiende eeuw. Voor de afvoer van de turf naar de Rijn en de Eem werd "een complex stelsel van vaarten" aangelegd (p. 26). En die vormen "een mooi voorbeeld van een systeem dat voor één product en voor één scheepstype is gegraven" (p. 32).

Taeke Stol heeft het systeem uitvoerig beschreven in zijn proefschrift. Ook

Deys, Van Grootheest en Will hebben gepubliceerd over verkeer en vervoer in Veenendaal in de brede zin van het woord. Maar er is meer verkeersinformatie. Over de aanleg van grote wegen en kanalen en de techniek van het vervoer zijn we in het algemeen goed ingelicht, zeggen de gidsen op pagina 7. Andere onderwerpen bieden nog tal van mogelijkheden voor verder onderzoek: de eerste treinreizigers, de gevolgen van de spoorwegen voor de plaatselijke ontwikkeling, het onderhoud van wegen en vaarten, het ontstaan en verdwijnen van tolleren. In Veenendaal zien het archief van het Veenraadschap en de archieven van de gemeente reikhalzend uit naar nijvere speurders. Ik noem als rijke bronnen de veenregisters, de raadsnotulen, de correspondentie en de gemeenteverlagen. Alleen al over de *sociale* kanten van de Veense wegen kun je een boek schrijven.

Doorploegen. Gids voor historisch onderzoek naar het boerenbedrijf in de provincie Utrecht

door Tom Blekkenhorst, Hans Renes en Ronald Rommes. Geïll., 64 p., Trajecten door Utrecht 8, Het Utrechts Archief in samenwerking met de Stichting Stichtse Geschiedenis, ISBN 90-76366-13-6, € 4,50.

2003 is het Jaar van de boerderij en met doorploegen houdt niet alleen de boer, maar ook de archief-onderzoeker zich bezig. De titel en het jaar van uitgave zijn dus goed gekozen.

Voor wie alleen zeelei en akkerbouw kent, zijn het landschap van de provincie Utrecht en de Utrechtse landbouw oneindig gevarieerd. Het zand van de Utrechtse Heuvelrug, het zand van de Gelderse Vallei, de rivierklei, het veen, de droogmakerijen: je komt nog eens ergens en je ziet nog eens wat. En elk landschapstype heeft een eigen landbouwgeschiedenis. Dé landbouwgeschiedenis van Utrecht bestaat niet.

Op pagina 20 en 21 vertellen de auteurs het aparte verhaal van Veenendaal, waar in het midden van de zestiende eeuw de turfwinning op gang kwam. "Na de turfwinning werd het gebied met veel moeite omgezet in landbouwgrond. Het landschap rond een deel van de Bisschop Davidsgrift toont ook nu nog het beeld van een kanaalveenkolonie, zoals we die uit latere eeuwen ook kennen in Groningen en Drenthe." Klopt. Maar dat Veenendaal is gesticht op het Grote Veenloo, is een misvatting.

Het hoofdstuk over het landschap gaat vooraf aan teksten over het grondbezit, de boerderij en het agrarisch bedrijf vóór en na 1760. Overzichten van beschikbare literatuur en archieven helpen onderzoekers gericht op weg. In de literatuuropgave op pagina 33 zag ik J.J. Voskuils *Van vlechtwerk tot baksteen. Geschiedenis van de wanden van het boerenhuis in Nederland* (Arnhem 1979), een boek waarmee Maarten Koning in *Het Bureau* niet onverdeeld gelukkig was. Hoe zou het in werkelijkheid zijn? In de gids vond ik het hoofdstuk over de boerderij tamelijk taai.

We kijken naar de illustraties. De foto's op pagina 32 en 52 zijn eerbiedwaardig oud én verrassend scherp. In die tijd, rond 1865, wist de landman nog van melken en uitrusten. Daar kan een saaie en onscherpe foto van een boerderij uit 2002 niet tegenop (p. 29). De kopergravure van Amersfoort (p. 48) verlicht opvallend genoeg ook *Wegwijzer*, maar gelukkig zijn de bijschriften verschillend. Illustratief doet Veenendaal een beetje mee op pagina 27, waar een gedeelte van het Provincieverslag van 1915 is afgedrukt. De gemeente bestond toen voor zevenenzeventig hectare uit woeste gronden.

Omstreeks 1970 zag een boerenzoon uit Zeeland

het nog helemaal zitten. Betrapt op spieken, zei hij tegen de Franse lerares: "Mevrouw, coöperatie is dé toekomst!" Nu zijn we volgens velen bezig aan "de laatste generatie boeren". In Veenendaal zitten de boeren klem tussen de dictaten uit Brussel en de uitbreidingsplannen van de gemeente. Ze kunnen geen kant op.

Door Margreet Helder, Eddy Hinders, Johan Slok en anderen is onderzoek gedaan naar de agrarische geschiedenis van Veenendaal. Een bescheiden geschiedenis. *Boeren in de marge* heet Hinders' hoofdstuk in *Geschiedenis van Veenendaal* niet voor niets. En toch is landbouw "misschien wel de belangrijkste ontdekking van de mens", lees ik op pagina 7 van de gids. En toch was in het midden van de achttiende eeuw meer dan tien procent van de Veenendaalse bevolking werkzaam in de landbouw. En toch heeft Veenendaal de grootste bijenmarkt van Europa. En toch is er ruimte voor nieuw onderzoek.

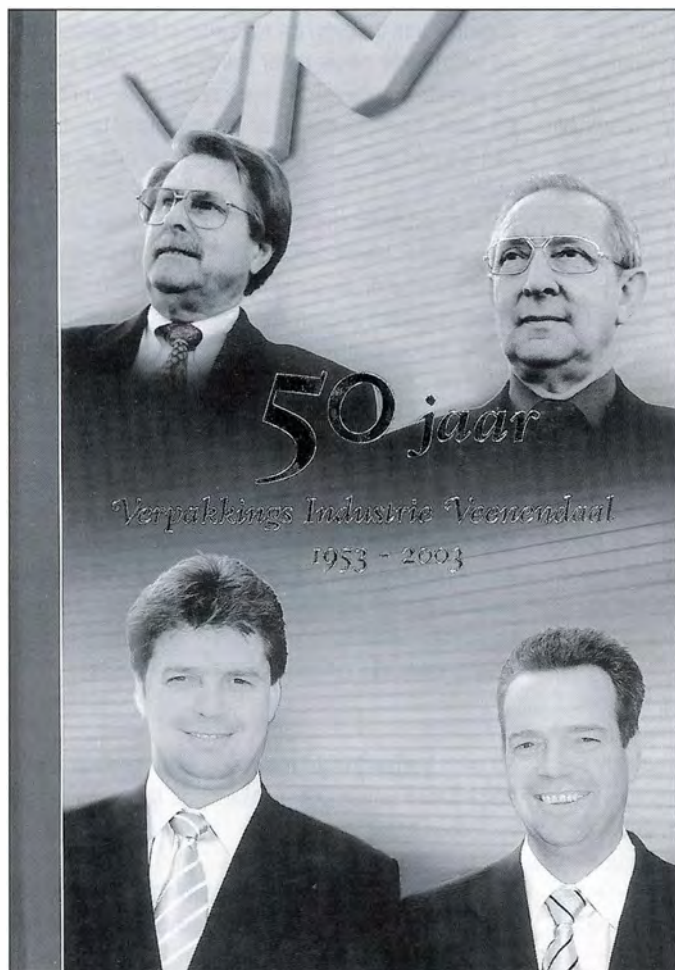
Lokale onderzoekers kunnen zich volgens de omslagtekst verdiepen in de waterhuishouding, de vruchtbaarheid, de positie van de boeren, de verhouding tussen boeren en knechten en de rol van de vrouw in de bedrijfsvoering. Ook is in Utrecht en omgeving nog weinig bekend over de landbouwcrisis van 1878-1895 (p. 53). En wat weten we in Veenendaal nu precies van de overgang van verveining naar landbouw in de achttiende eeuw? Onderzoek in de notariële archieven, het Veenraadschapsarchief en het archief van de boerderij Ruisseveen 9 zal onze kennis van de Veense landbouw niet weinig verrijken. Dus op naar Het Utrechts Archief en het Gemeentearchief Veenendaal. De velden zijn wit om te oogsten.

50 jaar Verpakings Industrie Veenendaal 1953-2003 door Jos van Dijk en Marianne Mater. Geill., 56 p., Veenendaal.

"Het gaat om de inhoud van de bruid", zei mijn leraar Nederlands op de middelbare school. Hij had het over *Een bruid in de morgen* van Hugo Claus. De Verpakings Industrie Veenendaal richt zich meer op de buitenkant. Vandaar de gouden letters en de goedlachse bedrijfsleiders op het stevige omslag van het jubileumboek. Toch is het boek ook inhoud-

delijk best leuk. Het bevat "vooral veel foto's, zodat u al mijmerend langs de jaren kunt glijden" (p. 3). Een kleurrijk fotoboek: dat is het. Om de oudste geschiedenis nóg ouder te maken, zijn de eerste acht pagina's met sepia bewerkt. Dat is jammer, want onecht. Lastig is het dat veel bijschriften haaks op de foto's staan. Je blijft draaien. Maar je komt ook wat aan de weet over de verschillende locaties van het bedrijf, de personeelsvereniging, de snelservice en de ontwikkeling van het machinepark. En wist u dat de heer Van Barneveld uit de textielbranche kwam en de heer Van Kesteren uit het snoepgoed (p. 7)?

In de winkel is het boek niet verkrijgbaar en dus heeft het ook geen prijs. De V.I.V. maakte het voor het personeel en de relaties. Het intieme karakter komt naar voren in termen als polyprop (p. 17) en queren (p. 31) en in de vraag: Wie kent hem nog met zijn stofkap op, de heer Rumpic (p. 51)? Ik niet. Wel heb ik, kijkend en lezend, aangenaam kennisgemaakt met een Veens verpakkingsoedrijf dat zelf aardig kan uitpakken als het iets te vieren heeft. Bij de Historische Vereniging en het Gemeentearchief liggen voor belangstellenden inblikxemplaren.

De werkplaats

*In 1917 gaven de dialectologen dr J. van Ginneken en dr J. Endepols hun studie over de in Nederland gesproken dialecten de titel **De regenboogkleuren van Nederlands taal**. Nadien is er veel veranderd: de steden breidden zich uit, de mobiliteit nam toe, het onderwijs ontwikkelde zich, radio en televisie deden hun intrede. Het gevolg is dat de kleurige regenboog van de dialecten gaat verbleken in het witte licht van het Algemeen Beschaafd Nederlands.*

DOOR HENK VAN 'T VELD

Aflevering 1 verscheen in 2000.
Goed voorbeeld doet goed volgen.

De veranderingen zijn het snelst merkbaar in de woordenschat van het dialect. Dialectwoorden verdwijnen bovendien doordat de dingen die ze benoemen, verloren gaan. Als reactie daarop is men vanaf 1960 met het samenstellen van een flink aantal dialectwoordenboeken

begonnen: Vlaams, Zeeuws, Brabants, Limburgs, Achterhoeks en Liemers, Overijssels, Drents en Stellingwerfs. In 2002 is met financiële steun van de provincie Gelderland gestart met het Woordenboek van de Gelderse Dialecten, dat de twee overige deelgebieden bestrijkt: de Veluwe en het Gelders Rivierengebied. Daar dergelijke steun van de zijde van de provincie Utrecht ontbreekt en een Utrechts dialectwoordenboek daarom voorlopig nog niet in het vizier is, hebben de samenstellers van het Gelderse woordenboek besloten in het Veluwe deel ook de vaak verwante dialectwoorden van de Utrechtse Heuvelrug op te nemen.

De werkgroep Dialect van de Historische Vereniging Oud Veenendaal is gevraagd deel te nemen en

heeft daar van harte mee ingestemd. Een van de werkgroepleden, Wim Diepeveen, die dialectspreker is, vult de vragenlijsten in. Drie andere werkgroepleden, Wim Goedhart, Hans Pater en Peter Will, ondervragen elk een andere dialectspreker, respectievelijk de heren A. Pomp, J. Pater en B. van Deelen.

Twee kinderen en een kakstoel. (H. Scholtmeijer, *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten*, Aflevering 1, *Het Huis-A*, 2000)

Afspiegeling

Daarna komen we bij elkaar en trachten we tot zo volledig en eensluidend mogelijke antwoorden te komen. Die worden door mij als contactpersoon - ik maak dankbaar gebruik van mijn vroegere studie van de dialectologie - fonetisch met zo min mogelijk accenttekens weergegeven op de definitieve vragenlijst.

Het Veluws dialectwoordenboek behandelt net als de andere de woordenschat per onderwerp. De dialectwoordenschat is immers een afspiegeling van de leefwereld van de dialectsprekers. Daar veel woorden van vroeger uit het geheugen dreigen te verdwijnen en nu nog voor het merendeel opgetekend kunnen worden, krijgt ook dit woordenboek een grote volkskundige en cultuurhistorische waarde.

Streektaal, ook zoals die in Veenendaal wordt gesproken, is een cultureel erfgoed. Het zal mooi zijn, wanneer ook de rijkdom van dat dialect in een fraai woordenboek zal worden geëtaleerd.

Het onderwerp *Het Huis* is na negen vragenlijsten van gemiddeld tachtig vragen afgerond. Nu volgen *De Mens* en daarna *De Wereld*.

Graag laten we u hier kennismaken met de aard van de vragen over het huis en de door ons gegeven antwoorden. Zoals u ziet, zijn die vragen heel ruim: het gaat er niet alleen om de namen van ruimten en voorwerpen vast te leggen, maar ook om te achterhalen wanneer ze voor het eerst of het laatst in gebruik waren en bij wie. En of er verhalen aan verbonden zijn.

Hoe noemt u de op olie gestookte kachel?

(pietereulie)kaachel

Hoe noemt u de (houten) kast waarin het brood werd bewaard?

spijnt

Hoe heet de voor water bedoelde bak in het aanrecht wanneer deze gemetseld was?

geutsteen

Hoe heet een kinderstoel met een gat in de zitting, waarin kinderen hun behoefte konden doen?

kaakstoel

Waren er ook stoelen met een open zitting voor (oudere) volwassenen in gebruik?

naachtstoel, kaomergemaak

Hoe noemt u een krukje?

krukkie, driepòòt (òò als in boor)

Hoe noemt u een kussen?

kussing

Waarmee werd het vroeger gevuld?

kiepevere, gaanzevere, dons, kapok

Hoe noemt u een deken?

dèèke (èè als in beer)

Hoe noemt u de kamer waar men eigenlijk maar weinig kwam, maar waar wel het mooie meubilair stond?

mooie kaomer, pronkkaomer, veurkaomer

In wat voor huizen, bij welke bewoners, kwam zo'n kamer voor?

in gròte boerderije en bij welgestelde burgers

Op welke dagen was die kamer in gebruik?

zon- en feestdaoge, verjaordaoge, rouw, visite

Hoe noemt u het huiskamerorgel?

't urregel

Hoe heet de slinger van een klok?

slinger, klèpel

Rijmpje, door een moeder opgezegd: **Ik zal de klèpel uit de klok slaon as jullie weer naor school gaon**

Wat kon behalve een schilderij in uw dialect nog meer met *schilderij* aangeduid worden?

belijdenisplaat, bijbeltekst, diploma, prent, portret

Vanwege een mooie vrouw op een portret ook: **een opgetutte vrouw**

Wanneer verdween de petroleumlamp naar de zolder?

in de jaore vijftig

En wanneer kwam hij daar weer vandaan?

a) in geval van nòòd

b) toen hij omstreeks 1975 antiek werd

Hoe noemt u een radio?

raodio; spotnaam: duvelsding

Hoe noemt u een televisie?

kijkkaast, kijkbuis, 't kaasie, teevee

Welke kamerplanten waren voor de oorlog populair?

fiekus, g(a)raonium, kaaktus, klievie

Hoe noemt u een windwijzer?

weindwijzer, weindhaon

Bijzonder belicht

Deze rubriek, waarin we foto's uit de collectie van De Historische Vereniging Oud Veenendaal plaatsen, begint haar vruchten af te werpen. Een aantal leden reageerde op foto's die we de vorige keer publiceerden. Zo slagen we erin onze gegevens compleet te maken. We doen verslag van reacties van lezers en we vragen uw hulp bij een paar nieuwe foto's waar we nog niet alles van weten.

DOOR HENNIE HENZEN

Mevrouw W. van de Kraats-Hak uit Baarn wist ons meer te vertellen over de oude schoolfoto op pagina 60 van het vorige nummer. Zij woonde van 1947 tot 1967 met haar man in Veenendaal en was werkzaam in het Veense onderwijs. Volgens haar man is de foto genomen op de oude Gereformeerde Gemeenteschool (Kokseshoek) aan het einde van de Hoofdstraat.

Lezers reageerden ook op de foto's op pagina 61. Volgens Els van Baren-Kets en Bert Kleefsman laten de bovenste twee foto's de Julianaschool van J.G. Thoomes zien in het schooljaar 1950-1951. Die school bestond indertijd uit een Ulo en een lagere school. Met dank aan Ireen Kets, de zus van mevrouw Van Baren, hebben we de namen van de leerkrachten en de meeste namen van de leerlingen boven water kunnen halen.

Op foto 1 staat juffrouw Oranje met klas 1. Op foto 2 zien we juffrouw Arnoldusse met het nulde klasje. In het nulde klasje zaten leerlingen die 'te laat' waren geboren om in augustus in te stromen in klas 1. Zij kwamen later in het schooljaar terecht in het nulde klasje en werden daar-

in alsnog klaargestoomd voor klas 2.

Juffrouw Arnoldusse was tot haar pensioen op vijftienjarige leeftijd verbonden aan de Beatrixschool (Boerselandschool). Daarna runde ze tot haar tachtigste of daaromtrent het nulde klasje 'van' Thoomes. Daar moest wel speciaal vergunning voor aangevraagd worden bij het ministerie. Toen juffrouw Arnoldusse achter in de zeventig was, werd het moeilijk. Thoomes en Arnoldusse reisden een keer naar Den Haag om haar aanblijven te bepleiten bij een hoge ambtenaar. Ze had een springtouw bij zich en liet in de residentie zien hoe lenig ze nog was. De ambtenaar was diep onder de indruk. Ze kon blijven.

Dan de nieuwe foto's. We beginnen weer met een klassenfoto. Wie weet wanneer de foto is genomen en om welke school het gaat? Is het weer de lagere school achter de Ulo? Herkent iemand zichzelf?

Ten slotte een foto van een vrolijke optocht. Gezien de attributen die de kinderen dragen en bij zich hebben, is de plaat genomen op Koninginnedag. Staat u er zelf op?

Wie meer weet over de foto's, kan bellen met Gert Groenleer overdag (0318 538203) of 's avonds (0318 518204) of Johan Slok 's avonds (0318 518764).

We vermoeden dat deze foto is genomen op Boomplantdag. We willen graag weten in welk jaar. De foto is genomen op de Stationssingel, want op de achtergrond zien we het oude gebouw van Van Gend en Loos met daarachter het oude station. Maar wie is de man van gemeentewerken (zie de letters GW op de pet) en wie zijn de kinderen?

De SKF: misschien wel de beste werkgever van Veenendaal

Op 12 juni 2003 vond weer de driemaandelijks bijeenkomst van de vereniging plaats. Voorzitter Van 't Veld heette de aanwezigen van harte welkom, in het bijzonder de heer en mevrouw Van Voorthuijsen. Hij is directeur van NN Netherlands, tot voor kort beter bekend als SKF.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

In september 2001 is door het bestuur van de Historische Vereniging en de directie van de SKF gesproken over een gedenboek dat zou uitkomen

ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de SKF-vestiging in Veenendaal in 2002. De werkgroep Industriële Geschiedenis ging aan de slag en trok

ook externe auteurs aan, onder anderen Johan Slok.

In 2002 kwam echter de eerste aanzet tot overname van de productieafdeling van de SKF door een productiefirma die gesticht is door de Amerikaan Richard Ennen. Door deze ontwikkeling is de verschijning van het jubileumboek verschoven naar een datum in 2004, vijftig jaar na de opening. Deze avond kregen de toeheorders van de heer Slok een voorproefje van het boek.

De SKF kwam in 1952 in het kader van de Marshallhulp naar Veenendaal. Het reeds bestaande kantoor in Amsterdam werd opgeheven en in 1954 vond de officiële opening plaats. De opening van de Veense vestiging van het Zweedse kogellagerconcern was een hele belevenis. Zelden waren er op hetzelfde moment zo veel hoogwaardigheidsbekleders in Veenendaal.

FNV heeft alle vertrouwen in overname SKF

De gelderland 14-12-2002

Door onze verslaggever

VEENENDAAL • De overname van het Veendaalse bedrijf SKF door een Amerikaanse firma wordt door de vakbond FNV met alle vertrouwen tegemoet gezien.

De bond ziet geen enkele reden om te veronderstellen dat er arbeidsplaatsen in het geding zijn.

Maandag maakte de Veenendaalse vestiging van het Zweedse Svenska Kullager Fabriken bekend dat er een intentieovereenkomst is getekend tot overname. Bij de kogellagerfabrikant aan de Groeneveldselaan zijn 360 werknemers actief.

Volgens de directie heeft de overname geen enkel nadelig ge-

Die laatste bewering wordt onderstreept door Hans Zebel, regio-bestuurder bij de vakbond FNV. „Wij hebben hier alle vertrouwen in. SKF staat bij ons uitzonderlijk goed bekend als een bedrijf dat zich sociaal opstelt ten opzichte van de werknemers. We zijn ook in een vroeg stadium ingeseind over de overname.”

„Vorige week zijn we betrokken geweest bij de eerste gesprekken. Daaruit is ons onder meer gebleken dat NN Inc. twee jaar geleden ook een SKF-vestiging in Italië heeft overgenomen. De ervaringen daar zijn prima, het lokale management bestuurt nog steeds op de eigen manier het bedrijf en er zijn geen ontslagen gevallen. Reden voor ons om de toekomst

Prinsen

Onder de vijfhonderd genodigden waren twee prinsen (Bernhard en Bertil), twee ministers (Luns van Buitenlandse Zaken en Zijlstra van Economische Zaken), de Zweedse ambassadeur, de Commissaris van de Koningin, de voltallige Zweedse directie en het college van burgemeesters en wethouders van Veenendaal. Prins Bertil opende de fabriek met, hoe kan het anders, een druk op een knop die was gevat in een kogellager.

Enkele onderwerpen die iets zeggen over het sociale klimaat in een bedrijf, werden door Johan Slok onder de loop genomen. Voor de SKF behandelde hij achtereenvolgens de arbeidsvoorwaarden, de

veiligheid en gezondheid, het ziekteverzuim en de manier waarop de directie omging met de ondernemingsraad (OR) en het voorkomen van arbeidsconflicten.

Halverwege de jaren vijftig was er voor bedrijven niet veel ruimte om hoge lonen te betalen. De overheid schreef werkgevers en bonden voor met welk percentage de lonen omhoog mochten. Voordeel daarvan was dat de prijsstijging beperkt bleef. Aan het eind van de jaren vijftig begon de geleide loonpolitiek de eerste barsten te vertonen. Er waren steeds meer arbeiders nodig en de arbeidsmarkt werd krappere en krappere. In de jaren zestig werd de geleide loonpolitiek losgelaten. De werknemers kre-

2.83 VALLEI 24-3-73

STAKERS DEMONSTR

Honend gejoel van stakers bij SKF-fabriek

VEENENDAAL — Stakende werknemers trokken gistermiddag massaal langs de fabrieken en door de Veenendaalse straten. Ongeveer 500 stakers van Utrechtse bedrijven als Deuka, Bronswerk, Coq, SMDK en Staalmat, maar uiteraard ook het overgrote deel van het personeel van SKF, Hollandia Wol en KVSW formeerden op het Coniferenplein aan de Boslaan een lange stoet die in de richting van de industriewijk trok. Honend gejoel klonk op bij de SKF-fabriek waar kantoorpersoneel de indrukwekkende demonstratie vanachter de ramen bekeek. Via de Industrielaan bereikte men tenslotte het verenigingsgebouw aan de Eikenlaan, waar vakbondsbestuurder Theo de Jong, lid van het presidium van de Industriebond NVV een toespraak hield. In het

(Collectie Arie Beckerman)

gen een aantal jaren flinke loonsverhogingen. Ook de Veense industrie floreerde. Op de krupper wordende arbeidsmarkt waren de bedrijven allemaal op zoek naar nieuwe werknemers en de Veense bedrijven hielden elkaars lonen en vergoedingen dan ook nauwlettend in de gaten. De SKF viel onder de collectieve arbeidsovereenkomst voor de grootmetaal en bij de jaarlijkse loonsverhogingen volgde het bedrijf de cao-afspraken.

In een opzicht onderscheidde de SKF zich van andere Veense bedrijven, en dat was in het uitbetalen van een kerstgratificatie. Deze eindejaarsuitkering van acht procent was gekoppeld aan de bedrijfswinst, maar werd door de werknemers in de

loop der jaren beschouwd als een verworven recht. Toen in 1967 de SKF minder goed draaide en de directie besloot dat jaar de gratificatie niet uit te keren, was dat een grote teleurstelling voor de werknemers. De directie toonde begrip door alsnog vier procent uit te keren. De belofte aan de OR om het uit te keren dividend aan de aandeelhouders ook te halveren, werd echter niet nagekomen. In de jaren erna werd de kerstgratificatie gewoon verstrekt, maar in 1970 keerde het tij.

De verslechtering was het gevolg van de neergaande conjunctuur en de toenemende Japanse concurrentie. De directie kondigde veel kostenbesparende maatregelen aan. Er moesten onder meer honderd-

EREN IN VEENENDAAL

aan het geheugen in

zestig banen verdwijnen, waarvan ongeveer vijftachtig door gedwongen ontslag. De OR had geen andere keus dan zich neer te leggen bij deze situatie. Na een half jaar kwamen er weer zoveel orders binnen dat het afgeslankte personeelsbestand het niet kon bolwerken: er werden weer mensen aangenomen, waaronder Spanjaarden, Joegoslaven, Turken en Marokkanen. Een aantal van hen ging langdurig met vakantie naar het thuisland en kwam niet of veel later dan afgesproken terug, wat leidde tot wrevel in het bedrijf. Het werkte verstoring op de productie en het werd bovendien niet als collegiaal ervaren. De OR had daarom geen moeite met de voorkeursbehandeling van Nederlanders bij de werving van nieuw personeel.

Begin jaren negentig raakte het gehele SKF-concern in zwaar weer. De directie verwachtte een daling van de Duitse autoproductie, een van de belangrijkste afnemers van kogellagers. Staf en ondersteunende afdelingen werden ingekrompen en pensioenen gingen niet omhoog, maar ondanks de crisissfeer besloot de directie tot een kerstgratificatie van zes procent.

Loterij

Na de toelichting op de arbeidsvoorwaarden vervolgde Johan Slok zijn verhaal met de arbeidsomstandigheden. Op de agenda van de OR-vergaderingen stond het ventilatieprobleem in de slijperij. De directie deed veel moeite het probleem op te lossen, wat uiteindelijk lukte door een preparaat toe te voegen aan de olie voor de nevelsmering. In de rollenfabriek was sprake van lawaaioverlast. Dat probleem werd opgelost door het gebruik van oorwatten.

Ondanks alle aandacht voor verbetering van veiligheid en gezondheid was er sprake van betrekkelijk veel ziekteverzuim. Begin jaren zestig had de directie een creatief idee om het verzuim terug te dringen: een maandelijkse loterij. Iedere werknemer die alle dagen stipt op tijd was geweest, dong mee naar de hoofdprijs van f 100,- en twee prijzen van f 50,-. Ook werd elke maand een bedrag van f 150,- verloot als er binnen het bedrijf geen ongeval gebeurde, maar die prijs is nooit uitgekeerd.

In 1967 verscheen een notitie van enkele leden van de OR over het ziekteverzuim. "Omdat de hedendaagse maatschappij niet meer zo hard is als vroeger,

heeft de in loondienst werkende mens eerder de neiging om ziek te zijn dan vroeger." De opstellers waren ook van mening dat het verzuim omlaag zou gaan als de communicatie tussen de leidinggevers en mensen van de werkvloer zou verbeteren. De OR pleitte voor een bedrijfspsychologische doorlichting van het bedrijf en een feit is dat het verzuim in de jaren daarna daalde. Daarbij kan ook de economische positie van de SKF een rol hebben gespeeld. Het bedrijf raakte in de problemen en mogelijkwerwijs meldden de werknemers zich niet zo snel ziek omdat ze niet meer zo zeker waren van hun baan.

De derde toetssteen van het sociale beleid van de SKF is de wijze waarop de directie omging met de ondernemingsraad. De eerste OR werd geïnstalleerd op 15 juli 1959. Directeur Ahlstrand noemde - bewust in die volgorde - als hoofddoelen het bevorderen van het welzijn van de onderneming en van de werkenden in de onderneming. Het belang van de onderneming stond voorop en de OR moest daaraan dienstbaar zijn. De OR werd breed geïnformeerd, maar had geen feitelijke invloed op het bedrijfsbeleid. Wel werd de OR op het terrein van veiligheid en gezondheid zeer serieus genomen.

Staking

In het voorjaar van 1973 deed zich een heftig arbeidsconflict voor. In dat jaar trad het kabinet-Den Uyl aan, een kabinet met eigen principes. De vakbonden pleitten voor nivellering en wilden bij loonsverhogingen centen in plaats van procenten. Elke werknemer had recht op een verhoging van f 250,-. De werkgevers waren echter niet bereid zonder slag of stoot akkoord te gaan met dit voorstel. Toen de onderhandelingen vastliepen, maakten de bonden zich op voor een staking.

Bij het Christelijk Nationaal Vakverbond was geen meerderheid te vinden voor een staking, maar wel bij het Nederlands Verbond van Vakverenigingen en de daarbij opgetelde leden van het Nederlands Katholiek Vakverbond. De OR stond volledig achter de eisen van de bonden. De staking begon op 8 maart en werd op zaterdag 10 maart beëindigd. Vrouwen brachten de postende stakers soep en werkwilligen werden begeleid met spottend applaus en gejoel, maar niemand werd echt lastig gevallen. Na twee dagen telde het actiecomité driehonderd-

vijftig stakers op een personeelsbestand van zes-honderd.

OR-secretaris Arie Beckerman was de stakingsleider. De stakers kregen van de bonden een uitkering van f 36,- per dag plus eventueel kinderbijslag voor maximaal twee kinderen. Maar er werd geen overeenstemming bereikt tussen bonden en directie en op 15 maart ging men voor onbepaalde duur opnieuw in staking. Ook bij de Hollandia Wol en de VSW werden stakingen uitgeroepen. SKF-directeur Van den Hoeven toonde begrip voor het doel dat de werknemers nastreefden, maar niet voor het middel dat werd ingezet, omdat dat het bedrijf grote schade toebracht.

Op vrijdag 23 maart trok een stoet van vijfhonderd stakers door Veenendaal. Hij bestond uit werknemers van SKF, VSW en Hollandia en er liepen ook stakers uit Utrecht in mee. Honend gejoel klonk op toen ze de SKF passeerden, bedoeld voor het kantoorpersoneel dat hen van achter de ramen gadesloeg. De staking kreeg steeds meer het karakter van een prestigestrijd. Om de druk van de ketel te halen werden er voor de stakende werknemers activiteiten georganiseerd, zoals een voetbaltoernooi en een klaverjaswedstrijd. Op 5 april ging de tweëntwintigste stakingsdag in. Op voorstel van de voorzitter van de Sociaal-Economische Raad, J.W. de Pous, besloten de bonden tot een 'Paasbestand', waarin het overleg met de werkgevers hervat zou kunnen worden. Vooral bij werknemers van SKF en Hollandia Wol viel dat besluit helemaal verkeerd: zes weken staken en dan aan het werk gaan zonder zicht op inwilliging van hun eisen vonden ze maar niets. Er moest een persoonlijke brief van vakbondsleider Arie Groenevelt aan te pas komen om deze werknemers te overreden weer te gaan werken. Op 20 april, na vijfendertig stakingsdagen, werd het werk hervat.

Knipoog

Een week later bereikten bonden en werkgevers een akkoord over de prijscompensatie. Jaarinkomens tot f 28.000,- kregen volledige prijscompensatie, inkomens tussen de f 28.000,- en f 34.000,- kregen een half procent voor iedere procent prijsstijging en inkomens boven de f 34.000,- kregen een kwart procent. Met dit akkoord was de weg vrij voor onderhandelingen voor een nieuwe cao, die een paar

weken later een feit werd. De bonden kregen op verschillende gebieden hun zin, maar de eis "centen in plaats van procenten" werd slechts gedeeltelijk gehonoreerd. Partijen kwamen namelijk een loonsverhoging overeen van 1,25 procent plus f 465,- op jaarbasis.

Als conclusie wordt het beeld opgeroepen van een bedrijf dat de productie centraal stelde, maar ook begreep dat het de werknemers zijn die voor die productie moeten zorgen. De SKF was een onderneming die veel van haar werknemers vroeg, maar hen ook goed verzorgde. De directie bepaalde het beleid zelf, maar nam de suggesties van de werknemersvertegenwoordiging wel serieus. Kortom, een professioneel geleide onderneming met een sociaal gezicht.

Bij zijn gedegen en interessante verhaal vertoonde de heer Slok dia's, die uiteraard bij het publiek veel herkenning opriepen. Hij werd na afloop hartelijk bedankt voor zijn boeiende betoog door de voorzitter, die met een knipoog naar de titel van de lezing eindigde met: "De HVOV, misschien wel de beste vereniging van Veenendaal, en ook de goedkoopste".

Prins Bertil van Zweden opent de fabriek van de SKF in Veenendaal, 1954. (Anpfoto, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Het laatste woord

Zoals steeds lichten we op deze pagina een tipje van de sluier op van de komende verenigingsavond. De volgende bijeenkomst heeft plaats op donderdag 18 september. Het belooft een heel boeiende avond te worden. Daarvoor staan de spreker, jhr P.A.C. Beelaerts van Blokland, en zijn onderwerp, het kasteel Amerongen, garant. Uw paard, uw kasteel en koning.

DOOR HET BESTUUR

Jhr P.A.C. Beelaerts van Blokland, voormalig Commissaris van de Koningin in de provincie Utrecht, geeft zijn lezing over het kasteel Amerongen een boeiende titel mee en kondigt de inhoud al even spannend aan:

Borre en Diederik van Amerongen hadden een neus voor een profijtelijke locatie. Het waren starters ten tijde van Floris V, mannen van allure. Bij latere bezit-

ters waren er grote schommelingen in de welvaart. Met Goert van Reede (1561) en diens zoon Godard wordt het kasteel befaamd. In 1673 wordt het op last van een hertog verwoest; bezettingslegers zijn nimmer mals. Gelukkig vat een onversaagde echtgenote van de eigenaar, Margaretha Tumor, de herbouw aan. Het levert het begin van een boeiende bouwgeschiedenis op.

Zo ontstaat een indruk van een ontwikkeling van een kasteel door de eeuwen heen. Een gebouw leeft door de bewoners, zelfs de laatste Duitse keizer wijst dit uit! Particulier beheer met een molensteen vormt een aparte kwestie oftewel een bezoeking. Kortom een kasteel, dat lonkt naar de toekomst.

Kom en luister naar deze kenner. U bent van harte welkom op:

- Donderdag 18 september
- Jhr P.A.C. Beelaerts van Blokland
- Uw paard, uw kasteel en koning: het kasteel Amerongen
- De Meent, Grote Beer 10
- Aanvang: 19.45 uur
- Toegang gratis

Kasteel Amerongen

Living History 2001

4 t/m 6 mei

2 t/m 5 juni

18 t/m 21 oktober

© Foto: Blok - Amerongen

Het is 1901. De oudste freule van het kasteel is getrouwd, maar de jongste freule zorgt voor moeilijkheden.

De geschiedenis van Kasteel Amerongen komt wederom tot leven. De prichtige historische nimmern, maar ook de tuinen vormen het decor.

En u kunt een kijkje nemen in het kasteel van anno 1901.

Openingsvrijden

10.00-13.00 uur

14.00-17.00 uur

2 juni: 14.00-17.00 uur

Toegangsrijzen

Volw. f 15,- (65+ f 10,- pp)

Kind 3-18 jr. f 10,-

Kind tot 3 jr. gratis

Kasteel Amerongen

Drostestraat 20 3958 BK Amerongen Tel. 0343 - 454 212

Living history is zelf al geschiedenis geworden.

Oud Veenendaal

December 2003

- 18e jaargang, nummer 4
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Ineke van Schuppen
Johan Slok

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
W. Brands, secretaris
Mr R. Ottens, penningmeester
D.J. Bouwhuis
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
H. Henzen
J.M.J. Pilon

Secretariaat:

Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal,
telefoon 0318 513650

Ledenadministratie:

Mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77,
3904 LE Veenendaal, telefoon 0318 513650

Werkgroepen en commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal,
telefoon 0318 528830

Postbank:

Nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud
Veenendaal

De contributie bedraagt € 15,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 3,40.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met
het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór
het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Grafisch Bureau Steitner, Veenendaal
Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

- 90 Om te beginnen
De redactie
- 91 Een eeuw Van Ginkel: van bloemisterij tot omgevingszorg
N. van Ginkel-van der Vin
- 97 De werkplaats
C. van Silfhout-van Ravenswaaij
- 99 Uit de geschiedenis van een dorpelwachter
J.T. Slok
- 103 Veense ijspret in vroeger tijden
G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
- 105 Bijzonder belicht
H. Henzen
- 109 Meevallers
G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
- 110 Uw paard, uw kasteel, uw koning
G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
- 112 Het laatste woord
Het bestuur

Om te beginnen

Dit nummer wordt grotendeels gevuld door vrouwen. Een goede zaak. Nancy van Ginkel schetst de geschiedenis van het gelijknamige hoveniersbedrijf, Corrie van Silfhout schrijft over het Morgentalenproject van de werkgroep Genealogie en Ineke van Schuppen belicht de ijsbanen. De historie van Veenendaal is en blijft verrassend veelzijdig.

DOOR DE REDACTIE

Of ze nu Van de Bovekamp, Van Dam of Lang heten, gemeenteboden zijn altijd markante figuren. Zeker in een kleine gemeente heeft niet de raad, maar de bode het voor het zeggen. "Ik en de burge-meester", begon ooit ergens een bode steevast zijn verhaal. Op pagina 99 begint het verhaal van de Veenendaalse gemeentebode Hendrik de Kievid, een man die zijn plaats nog kende.

Het onlangs verschenen boek over de geschiedenis van de hervormde scholen is, naar het zich laat aanzien, het eerste van een lange reeks. Op het moment dat u dit leest, trekken andere uitgaven alweer de aandacht. De Historische Vereniging heeft op 20 november in De Meent niet alleen het eerste deel van de Morgentalen in de aanbieding, maar ook het door Teus van Beek geschreven boek

Wij groeiden op in Veenendaal. Geschiedenis van een samenleving die voorgoed voorbij is. Het gaat over de Veense jeugd in tijden van crisis, oorlog en wederopbouw, telt meer dan honderd pagina's, is vlot geschreven en rijk geïllustreerd en kost maar € 9,95.

Dat het de vereniging best voor de wind gaat, kunt u zien in de nieuwe rubriek *Meevallers*. Gelet op de reacties valt de fotorubriek steeds meer in de smaak. Dank u wel en blijft u alstublieft bellen of anderszins reageren!

Voor bijdragen aan het blad houden wij ons graag aanbevolen. Ze mogen kort zijn of lang, handgeschreven of digitaal, met of zonder illustraties, als ze maar over de geschiedenis van Veenendaal gaan. Tot volgend jaar en een hartelijke groet.

Schaatsen op de vijvers langs de Industrielaan, 1972. (Foto: Cord Otting, collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Een eeuw Van Ginkel: van bloemisterij tot omgevingszorg

De geschiedenis van Veenendaal is er een van bedrijvigheid. Na 1840 deed de grootindustrie haar intrede. Met de komst van de industrie vestigden zich ook welgestelden in Veenendaal, waardoor er een markt ontstond voor nieuwe diensten. A.P. van Ginkel, de oprichter van het honderd jaar oude hoveniersbedrijf Van Ginkel, sprong in 1903 in dit gat in de markt. Hij startte een 'bloemisterij'.

DOOR NANCY VAN GINKEL

Oprichter Arris Pieter van Ginkel (1879-1944). (Collectie familie Van Ginkel.)

In het boek *Geschiedenis van Veenendaal* van de Historische Vereniging citeert D. Eickhoff uit een beschrijving van Veenendaal vóór de oorlog. Deze was bedoeld voor "den vreemdeling": "Zoodra hij Veenendaals grondgebied betreedt, zal het hem duidelijk zijn, dat hier, gezien de vele flinke, keurig onderhouden gebouwen, de florissante zaken met

spiegelende winkelruiten ongekende welvaart heerscht. En bovenal treffen hem de welverzorgde etalages, die hem een verscheidenheid aan artikelen bieden, als in een grote stad."

Het citaat illustreert dat Veenendaal al vóór de oorlog een ondernemend, ambitieus klimaat kende. Natuurlijk profiteerde slechts een kleine groep Veenendalers van de welvaart die de industrie naar Veenendaal bracht. Maar juist deze kleine groep woonde in grote huizen met parkachtige tuinen. En juist deze mensen wilden bloemen op tafel, bestelden bruidsboeketten of hadden een tuinman nodig.

Oprichting

Op 24 juni 1921 schreef Arris Pieter van Ginkel, geboren op 1 september 1879 in Zeist, zijn bedrijf in bij de Kamer van Koophandel. Als tijdstip van vestiging van zijn bedrijf gaf hij op: juli 1903. Hij kenmerkte zijn bedrijf als een bloemisterij. Hij noemde twee vestigingsadressen: de Kerkewijk en de Nieuweweg in Veenendaal. Arris Pieter woonde met zijn vrouw bij het bedrijf aan de Nieuweweg.

Waarom hij uit Zeist naar Veenendaal vertrok, is niet terug te vinden in geschriften of aantekeningen. Maar volgens Erris van Ginkel (1935), een van de derde generatie eigenaren, zag hij in Veenendaal commerciële mogelijkheden. Erris: "Hij volgde in het Duitse Erfurt zijn vakopleiding. Vervolgens ging hij op zoek naar een goede vestigingsplaats. Hij ging een poosje in de kost in Veenendaal en besloot toen om te blijven."

Nieuweweg 13, woning en bedrijf van A.P. van Ginkel, met de kinderen Erris, Wim, Cor en Adri en twee personeelsleden, circa 1915. Helemaal rechts de Nieuwewegse school. (Collectie familie van Ginkel.)

Bloemisterij

Vóór de oorlog had het woord 'bloemisterij' een bredere betekenis dan tegenwoordig. Nu denken we vooral aan de verkoop van bloemen en de bloemsierkunst. Aan het begin van de twintigste eeuw echter behoorde ook het *kweken* en het *tuinen* tot de activiteiten van een bloemisterij. De meningen verschillen over welke activiteiten in die eerste jaren het belangrijkste waren voor de Van Ginkels. Een artikel in het *Vakblad voor de bloemisterij* van 29 maart 1968 zegt daarover: "We kunnen veilig aannemen dat in die jaren het hoveniersbedrijf: aanleg en onderhoud van tuinen, verreweg het belangrijkste was, want wie kocht bloemen rond de eeuwwisseling? De rijken hadden hun eigen tuinen en parken rondom hun buitenplaatsen, de middenstand kocht zelden bloemen, de armen konden het niet betalen." Maar een artikel van oktober 1954, uit een *Veense* publicatie, vermeldt een andere visie: "Zijn (A.P. van Ginkels, red.) doel was, zich in de eerste plaats toe

te leggen op het kweken van planten voor kamer en tuin. Wat de tuinen betreft, deze kwamen nog maar sporadisch voor in het dorp."

Hoe dan ook, de activiteiten van Arris Pieter bleven niet beperkt tot de verkoop van bloemen. Hij kweekte, handelde in tuin- en landbouwzaden, legde tuinen aan en onderhield ze. De namen van industriëlen en andere bekende Veenendaalse families staan dan ook al vermeld in de boeken van vóór de oorlog, zoals die van Roessingh, Van Schuppen, Van Leeuwen en Bonnike. Maar ook de gemeente Veenendaal en Patrimoniums Bouwvereniging waren al ruim vóór de oorlog klant. En op 20 september 1937 verzorgde Arris Pieter het bloemwerk voor De Ritmeester. Een foto van deze bloemen vermeldt de jaren 1887-1937, dus waarschijnlijk werd op deze dag het vijftigjarig bestaan van De Ritmeester gevierd.

Nieuweweg 13, gebouwd door Boers in 1934.
(Collectie familie Van Ginkel.)

Bloemenwinkel Kerkewijk

Vermoedelijk is de periode van 1903 tot de Tweede Wereldoorlog voor de Veenendaalse middenstand, en dus ook voor A.P. Van Ginkel, niet gemakkelijk geweest. Toch moet Arris Pieter tussen 1903 en de crisis van de jaren dertig vertrouwen hebben gehad in de Veense koopkracht. Immers, hij opende een nieuwe bloemenwinkel in 1923. Bovendien werkte hij inmiddels met een aantal knechts, die hij een uurloon betaalde van 10 tot 15 cent.

De bloemenzaak aan de Kerkewijk 27 heette Flora. In de jaren zestig werd de zaak compleet vernieuwd. De nieuwe winkel, met een "zelfbedieningskas", werd in het vakblad voor de bloemisterij van 1968 geprezen en minutieus beschreven. Een citaat voor de liefhebber: "Langs de ramen is een 28 cm brede richel van natuursteen voor kleine plantjes, cacteeën e.d., wat bloemstukjes; verder wat lage tafels van onregelmatig gevormde platen leisteel, die van de vorige vloer afkomstig zijn (vóór die leisteel lag er grint in de winkel, maar dat ging niet meer, met de naaldhakken!)." Tot 1994 had de familie Van Ginkel op deze plek een detailhandel in bloemen. In 1994 is de zaak verkocht aan een van de werknemers.

De oorlogsjaren

Over het bedrijf tijdens de oorlogsjaren is weinig bekend. Het enige familielid dat het bedrijf toen bewust heeft meegemaakt, Kemp van Ginkel (een oom van Erris, geboren in 1935), herinnert zich echter dat het tuinwerk doorging, maar wel met minder mensen.

Volgens de overlevering vond aan het eind van de oorlog nog slechts ruilhandel plaats, maar over de aard hiervan is in het

De zaak aan de Kerkewijk, circa 1930, nu Bloembinderij Wout van Manen.
(Collectie familie Van Ginkel.)

beperkte archief van Van Ginkel niets terug te vinden. Wel is er nog een balans over het jaar 1941. Deze vermeldt een kapitaalsvermindering ten opzichte van 1940 van 379,05 gulden en, opmerkelijk genoeg, een zaakwinst van 1799,48 gulden. Dus het bedrijf maakte in het eerste oorlogsjaar nog winst.

In 1944 overleed de oprichter, A.P. van Ginkel. In hetzelfde jaar richtten Erris van Ginkel Sr., Wim van Ginkel Sr. en Kees Hutink de Firma A.P. van Ginkel op, waarmee de continuïteit van het bedrijf weer voor een generatie was gewaarborgd.

Ontwikkeling hovenierstak

Tot 1950 waren de opdrachtgevers van de firma vooral bedrijven en particulieren uit Veenendaal en

A. P. VAN GINKEL
 BLOEMENMAGAZIN „FLORA“ TEL. 128
 KWEKERIJ NIEUWEGWEG TELEFON 28
 ARTISTIEKE BLOEMBINDERIJ
 TUINARCHITECTUUR
 GEDRUMMER 148294

VEENENDAAL, *Aug* 1935

NOTA uit „Flora“

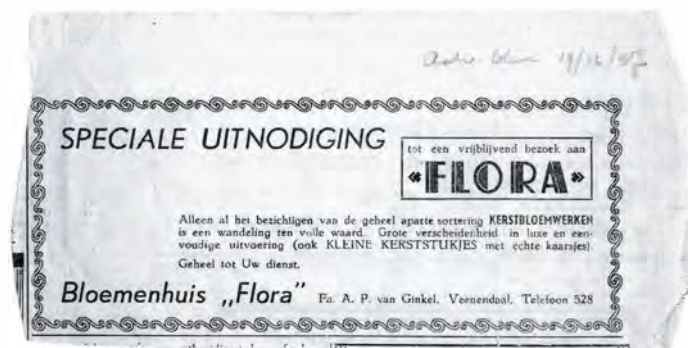
VOOR: *den Heer H. van Schuppen en*
Kerkewijk Veenendaal

Fol. *1435* VAN A. P. VAN GINKEL.

	Zegel . f	0 10
<i>16 Juli Manjellbloesem</i>		<i>80</i>
<i>2 Corsages van witte Anjers</i>		<i>30</i>
<i>10</i>		<i>70</i>
<i>24</i>		
<i>Bruidsboeket van Anjers</i>		
<i>2 Schpenelbloesem en Anjers</i>		<i>12</i>
<i>Een Corsage van d. Bruidgyn</i>		<i>20</i>
<i>Een Voetspeld van d. Bruidgyn</i>		
<i>en 15 Rijkjes Bruidstok van</i>		
<i>Manjellbloesem</i>		<i>5</i>
<i>40 Corsages van Anjers</i>		<i>6</i>
<i>4 Bouquettes van de</i>		
<i>Bruidsmoeders van</i>		
<i>2</i>		<i>9 60</i>
<i>4</i>		
<i>1</i>		<i>90</i>
<i>Heel tot 9.0.35</i>		
<i>15.60</i>		

Midden in de crisisjaren kostte dit bruidsboekje met toebehooren bij Van Ginkel f 35,60. (Collectie Ineke van Schuppen.)

de directe omgeving. Ook de gemeente Veenendaal was klant. In het archief van Erris van Ginkel zit een schriftje met het opschrift "Gemeente 1 Plantsoen-aanleg Valleistraat 1e half jaar 1950". Het bevat aantekeningen over de aanleg van groenstroken in de Valleistraat.

Advertentie uit 1947. Het was bijna kerst. (Collectie familie Van Ginkel.)

Na 1950 ontwikkelde het bedrijf zich snel in het kielzog van de wederopbouw en de stijgende welvaart. De hovenierstak werd steeds belangrijker. Het eerdergenoemde Veense artikel uit 1954 zegt hierover: "Door meer nieuwbouw komt ook het probleem straatbeplanting, parken en plantsoenaanleg naar voren. De plannen der gemeente om hierin verbetering te brengen zijn reeds in verschillende straten en pleinen uitgevoerd. We denken aan de Zandstraat, Julianastraat, Benedeneind, Stationssingel, enz. Steeds meer villa's verzezen er aan de Kerkewijk, die goed onderhouden was. Practisch alle voortuinen aan de Kerkewijk gelegen zijn door de firma Van Ginkel aangelegd en worden door deze firma onderhouden." Overigens heeft W.A. van Ginkel Sr., de zoon van A.P., een groot vraagteken bij de laatste zinsnede gezet. De vraag is dus of het citaat wel helemaal klopt.

Ook na de verbouwing in 1951 nog steeds geheel tot uw dienst. (Collectie familie Van Ginkel.)

Snelle groei sinds 1950

Na de oorlog was de opkomst van de auto de belangrijkste impuls voor het bedrijf. Het werd eenvoudiger opdrachten te verwerven buiten de directe omgeving. Hierdoor breidde het hovenierswerk zich in de jaren zestig snel uit. Bovendien werd het steeds gevarieerder.

Aan het eind van de jaren zeventig droeg de tweede generatie, Wim van Ginkel Sr., de directie van zowel de bloemenwinkel aan de Kerkewijk, het tuincentrum aan de Nieuweweg als het hoveniersbedrijf over aan

zijn beide zoons, Wim en Erris. In 1977 verhuisden tuincentrum en hoveniersbedrijf van de Nieuweweg naar de Castor. Het hoveniersbedrijf, inmiddels Van Ginkel B.V. genaamd, groeide verder. Het werkte voor particulieren, bedrijven, instellingen, gemeenten, de rijksgebouwendienst en provincies. In 1984 telden Van Ginkel B.V. en de firma samen ongeveer zestig medewerkers. Sinds de jaren negentig breidt het bedrijf de activiteiten weer verder uit. Dit gebeurt onder leiding van W.A. van Ginkel, de zoon van Erris, die vanaf 1984 in het bedrijf werkt.

Fa. A. P. van Ginkel - Veenendaal
 Bloemenmagazijn "Flora", Tel. 528 - Bloemenrij Nieuweweg 13, tel. 338
 Giro 148294 Bankrelatie: Amsterdamsche Bank, Veenendaal
 Artistieke Bloembinderij Tuinaanleg en -onderhoud

VEENENDAAL, *Juni* 1953

NOTA voor *den Heer G. Diepeveen*
Salisbury

Fol. 109 van Fa. A. P. VAN GINKEL

	Zeget	G 15
<i>2/10 Floribunda 4 m</i>		
<i>19/12 3</i>		
<i>7</i>	<i>17</i>	<i>12.25</i>
<i>115 Tulpen</i>	<i>9</i>	<i>10.35</i>
		<i>f 22.75</i>

A. Brand
20/1.53

G. Diepeveen betaalde in 1953 voor 7 arbeidsuren en 115 tulpenbollen f 22,75. (Collectie Ineke van Schuppen.)

Economie en Van Ginkel

Zorgde de auto in de jaren zestig voor een enorme groei van het bedrijf, in de jaren negentig dreigde de groei te stagneren door het toenemende fileprobleem. Van Ginkel werkte inmiddels volop in de Randstad, maar zag zijn marges opgaan in de auto-

Fa. A. P. van GINKEL - Veenendaal
 TUIN- EN PLANTSOENAANLEG-TUINCENTRUM - BLOEMENRIJST "FLORA"
 NIEUWEG 13. TEL. 08385-12002 KIRKEWIK 27. TEL. 08385-12927

POSTGIRO 148294
 BANKIER:
 AMRO BANK
 VEENENDAAL

Veenendaal, 30 juni 1969

NOTA voor: de Wed. Heer Diepenveen,
 Eikenlaan 36,
 Veenendaal.

Geleverd in juni volgens bonnr. 4139 f. 40 --

*Betrouwen
 Anna Pank
 30/6 '69*

Verzocht bij betaling nevensstaand nummer te vermelden.
 Betaling netto contant. Over 1 maand disponeren wij met
 verbod van inkoopkosten.

W N° 2164

Zomaar een rekening uit 1969. (Collectie Ineke van Schuppen.)

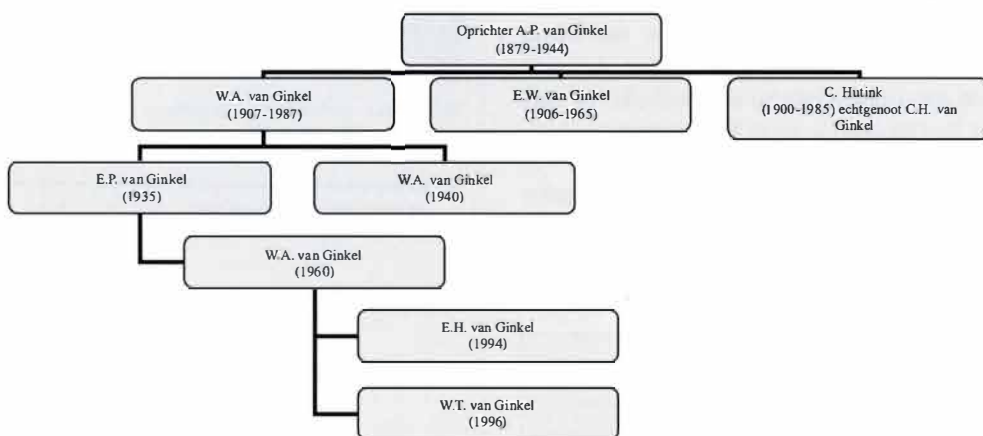
dampen van het verkeer op de A12. Dit was een reden om een vestiging te openen in het Westen en een drietal bedrijven over te nemen. Deze overnames leidden uiteindelijk tot de vorming van een groep bedrijven die tegenwoordig door het leven gaat als de Ginkel Groep.

Van Ginkel heeft landelijke bekendheid verworven door de aanleg of het onderhoud van in het oog springende objecten, zoals de Floriade 2002, de daktuin van de Technische Universiteit in Delft, de tuin van het ministerie van Algemene Zaken, de tuinen van Kasteel Groeneveld en de daktuin bij Schiphol.

Meer dan familie

De geschiedenis van een eeuw familiebedrijf gaat niet alleen over een familie. In feite illustreert de ontwikkeling van Van Ginkel de economische ontwikkeling van Veenendaal. En die heeft op haar beurt alles te maken met de industriële mechanisatie, de Tweede Wereldoorlog, de wederopbouw, de economische bloei in de jaren zestig en de specialistische

Stamboom van de bedrijfsopvolging

Toelichting

- Oprichter A.P. van Ginkel kreeg drie zoons en twee dochters. Twee zoons namen de zaak over met de echtgenoot van een van de dochters.
- W.A. van Ginkel kreeg vijf zoons en twee dochters. Drie zoons kwamen in het familiebedrijf. Noch de kinderen van E.W. van Ginkel noch die van C. Hutink traden in de voetsporen van hun vaders.
- E.P. van Ginkel en W.A. van Ginkel namen de directie van het bedrijf over. Th.P. van Ginkel gaf leiding aan het tuincentrum en later aan de afdeling interieurbeplanting.
- E.P. van Ginkel (1935) kreeg drie kinderen. De oudste zoon, W.A. van Ginkel, nam het bedrijf over van zijn vader en oom.
- W.A. van Ginkel (1960) kreeg twee kinderen. Gezien hun leeftijd is het niet te voorspellen of zij de familietraditie in het bedrijf kunnen of willen voortzetten.

De meeste medewerkers zijn nog steeds hovenier.
(Veenendaal Actueel, zomer 2000.)

kenniseconomie van nu.

Wat begon als een dienst die alleen bereikbaar was voor een kleine groep welgestelde Veenendalers, is uitgegroeid tot een groot bedrijf met honderd zestig mensen dat een totaalpakket aan omgevingszorg aanbiedt. Er is in honderd jaar veel veranderd, maar gelukkig zijn sommige dingen én mensen gebleven. Neem de families Van Kruistum, Van den Dikkenberg en Simonsz. Die werken al drie generaties lang bij Van Ginkel.

De werkplaats

Na enige jaren van noeste arbeid door de leden van de werkgroep Genealogie en mede door een goede samenwerking met het Gemeentearchief van Veenendaal zijn we zover dat de uitgave van de Leggers van de Morgentalen van de Geldersche en Stichtsche Veenen een feit is. We hopen tijdens de bijeenkomst van 20 november 2003 het eerste deel over de periode 1618-1722 te presenteren.

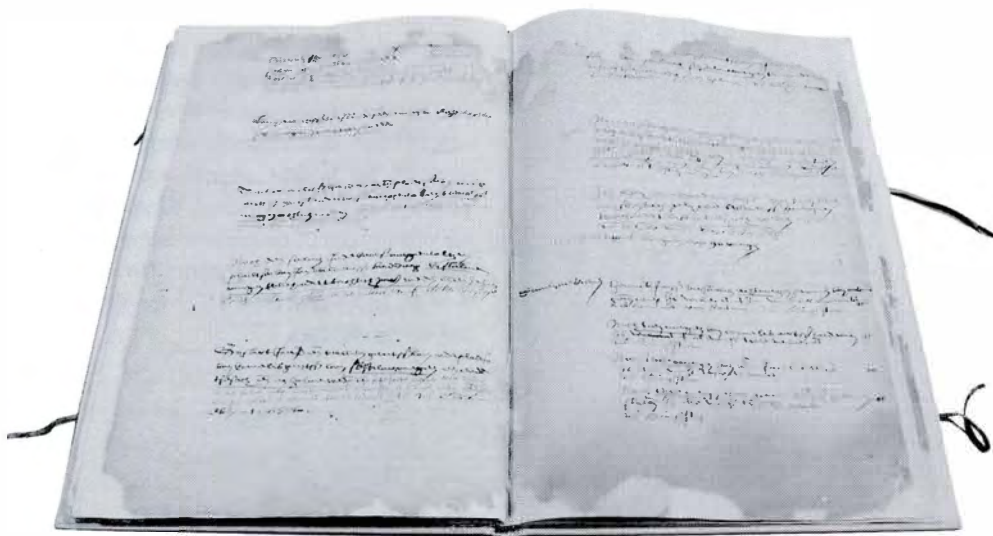
DOOR CORRIE VAN SILFHOUT

Wat moeten we ons voorstellen bij de Leggers van de Morgentalen? Het zijn registers met de namen van eigenaren en pachters die deelnamen aan het onderhoud van de Grift om de turfwinning rendabel te maken. De deelnemers, de zogenaamde veengenoten, betaalden daarvoor contributie over het aantal morgen land dat ze bezaten. Een morgen land is een oude vlaktemaat die verschilt per streek. In deze regio besloeg hij een oppervlakte van 600 vierkante roeden.

Contribuanten

Alleen eigenaren en pachters van gronden die zich verenigden in een soort veencompagnie, werden

genoteerd als contribuanten van de Grift en mochten de turf uit deze "vrije" venen via de Grift afvoeren. Doordat de Grift de scheiding vormde tussen Gelderland en Utrecht, werden de eigenaren van weerszijden opgeschreven. Vrijwel alle Gelderse en maar een gedeelte van de Stichtse venen werden ingebracht. Omdat de samenstelling van de groep grondbezitters regelmatig wisselde, moest een nauwkeurige administratie worden gevoerd. De contribuerende veengenoten besloten in 1618 tot het maken van een Legger van de Morgentalen in verband met het "veralienieren ende splitten van de veenen", oftewel het in andere handen overgaan en het verdelen van de venen bij vererving.

Legger van de Morgentalen, 1638. (Archief van het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen, inv.nr. 297, Gemeentearchief Veenendaal.)

Er is een indeling gemaakt naar de ligging van de gronden die begonnen aan de Gelderse zijde met onder andere de Eder Witte venen en de Maander venen, gevolgd door de Stichtse venen zoals het Ruisseveen. De nieuwe eigenaar of pachter moest het bezit laten overschrijven op zijn of haar naam met vermelding van de datum. Ook werd vaak opgetekend hoe men aan de grond was gekomen, bijvoorbeeld door koop of erfenis. De mutaties die volgden, werden onder het desbetreffende perceel genoteerd. Om het geheel overzichtelijk te houden, kwam er in 1638 een nieuwe legger. De volgorde van de percelen bleef gelijk aan die van de vorige lijst. Grotere percelen werden vaak gesplitst, waardoor de lijst elke keer langer werd.

Rijke bron

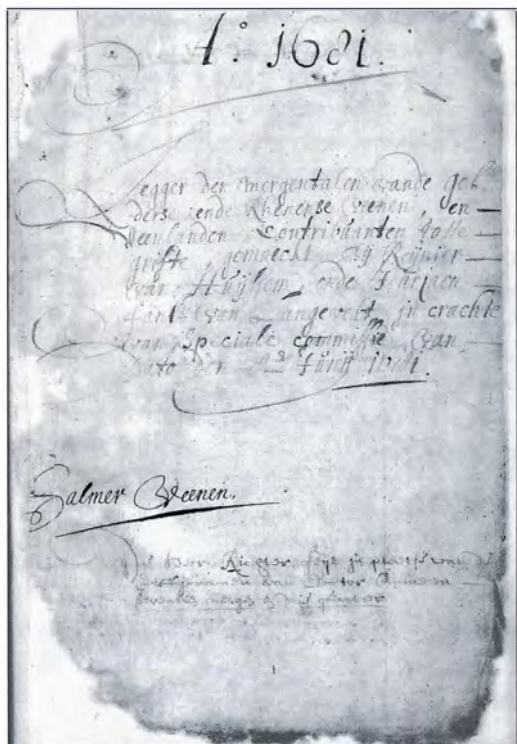
Door de medewerkers van het gemeentearchief zijn kopieën gemaakt van de originele archiefstukken. Ieder lid van de werkgroep kreeg een gedeelte van de kopieën van de niet altijd even leesbare handge-

schreven documenten. Aanvankelijk was het 'vertalen' van de teksten nogal demotiverend. Door vochtinwerking waren grote stukken onleesbaar of gewoon weg. Vooral het register van 1618-1638 verkeerde destijds in slechte staat. Om de teksten enigszins leesbaar te maken, werden de ontbrekende gedeelten, voor zover mogelijk, aangevuld met gegevens uit het manuaal van de cameraar. Dat stuk bevat dezelfde namen als de Leggers van de Morgentalen, aangevuld met de bedragen die de rekenmeester de veengenoten in rekening bracht. Veel onroerend goed bleef door vererving lang in het bezit van één familie. Hierdoor zijn de leggers een rijke bron voor genealogisch onderzoek. Gelukkig zijn de bewaarcondities in het archief aanzienlijk verbeterd en zijn de leggers gerestaureerd, zodat de materiële staat van de stukken niet verder verslechtert. Tekst die vergaan is, zal echter niet meer te achterhalen zijn. Graag nodigen wij u uit de originele archiefstukken eens te komen bekijken om zo de sfeer van lang vervlogen tijden te proeven.

Indexen

Het eerste deel van de Leggers van de Morgentalen is een transcriptie van de jaren 1618-1638, 1681 en 1722. De periode 1751-1810 is nog in bewerking. De leggers bevinden zich in het gemeentearchief van Veenendaal en maken deel uit van het archief van het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen.

Het boek is toegankelijk door middel van indexen op voornamen, familienamen, geografische namen en namen van instellingen en bevat ook een lijst met verklaringen van vreemde woorden. Het telt 180 pagina's en is een uitgave van de Historische Vereniging Oud Veenendaal. Vanaf 20 november is het verkrijgbaar bij de administrateur, H. Brands-van Ravenswaaij te Veenendaal. De prijs bedraagt € 12,50 voor leden en € 15,- voor niet-leden, exclusief verzendkosten.

De eerste bladzijde van de legger van 1681. (Archief van het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen, inv.nr. 297, Gemeentearchief Veenendaal.)

Uit de geschiedenis van een dorpelwachter

“De weg naar de burgemeester ging via de heer De Kievid en de huwelijksweg begon met hem.” Zo typeerde het dagblad De Vallei de man die in de jaren veertig en vijftig gemeentebode was van Veenendaal. In 1959 nam Hendrik de Kievid afscheid. Zijn neef Klaas de Kievid kijkt terug op het leven van oom Hendrik, die door de toenmalige burgemeester Bakker werd getypeerd als de gemeentelijke dorpelwachter.

DOOR JOHAN SLOK

Hendrik de Kievid had er al een heel werkzaam leven opzitten, toen hij als bode in dienst trad van de gemeente Veenendaal. Hij werd geboren op 7 oktober 1898 als jongste van dertien kinderen van Klaas de Kievid (1855-1941) en Johanna de Fluiter (1855-1931). Het gezin woonde in de Achterkerkstraat.

In 1920 vertrok Hendrik als beroepsmilitair naar Suriname. Zijn standplaats was Paramaribo. Hij trouwde daar drie jaar later met een twintigjarige vrouw die de prachtige naam Rosalina Agnes Laurentia Willems droeg. In 1938 kwam het echtpaar, na een dienstverband van achttien jaar, voorgoed naar Nederland. Ze gingen wonen aan de Talmastraat. Korte tijd later kochten ze een huis in de Rozenstraat.

Hendrik solliciteerde in 1938 naar de functie van gemeentebode. Zijn brief viel blijkbaar in goede aarde, want hij werd aangenomen als opvolger van de heer Vreugdenhil. Op 1 januari 1940 kreeg De Kievid een vaste aanstelling. Zijn jaarwedde bedroeg 650 gulden. Geen vetpot, maar samen met het pensioen van het leger was het toch een heel aardig inkomen.

Trouwfoto van Hendrik de Kievid en Rosalina Willems, Paramaribo, 1923.
(Collectie K. de Kievid.)

Het echtpaar De Kievid-Willems, circa 1930. (Collectie K. de Kievid.)

moesten wachten. De - soms onvermijdelijke - loketjesgeest heerste niet in het domein van de heer De Kievid..."

Neef Klaas herinnert zich nog dat Hendrik een kantoortje had in de ruime gang in het gemeentehuis. Bezoekers moesten zich daar melden. Ook de politie was er gehuisvest. Klaas weet nog een paar namen: Stappenbelt, Rijswijk en Wesselo.

Volgens Klaas was zijn oom correct en harmonieus. Ook zijn tante, wier prachtige voornamen waren ingekort tot Roos, maakte indruk op Klaas. "Het was een zwarte vrouw, met heel donkere ogen. Ze was rustig en aardig. Toen ik haar als jongen van twaalf ontmoette, dorste ik haar geen hand te geven, zo verlegen was ik. Oom Hen en tante Roos kwamen vaak bij ons op visite op het Lombok nummer 36 en ik bij hen. Het echtpaar had zelf geen kinderen en deze bezoeken zullen wellicht iets van het gemis hebben goedgemaakt." Roos was een rustige, kalme vrouw. Hendrik daarentegen was altijd druk in de weer als bode. "Hij kon goed Maleis spreken en maakte altijd grappen met ons," herinnert Klaas zich. "Als ik soms een kwartje gevonden had, ging ik dat als gevonden voorwerp aangeven bij oom Hen. Hij zei dan: "Dat kwartje mag je houden, want je weet toch niet van wie het is.

Gemeentelaken

Oudere Veenendalers hebben hem goed gekend, want hij was als bode een begrip in de gemeente. Men kon hem dagelijks, volgens *De Valleij*, in "onberispelijk zwart gemeentelaken gestoken" zien pendelen tussen de drie gebouwen waarin de verschillende gemeentelijke bureaus waren ondergebracht. "We kunnen ons niet voorstellen, dat er mensen klachten zullen hebben over de ontvangst ten gemeentehuize, want er was altijd een vriendelijke en goedgeluimde bode en een stoel in de bodekamer voor degenen doe een ogenblik

Bode Hendrik de Kievid in het gemeentehuis op de stoel van de burgemeester, circa 1940. (Collectie K. de Kievid.)

Bode Hendrik met de eerste vrouw van neef Klaas, Cornelia van de Beek, 1951. (Collectie K. de Kievid.)

Alleen als het in een portemonnee zit, moet je het hier afgeven." Wij gingen vervolgens zoeken, maar zoveel geld lag er niet op straat."

Hendrik stond aan het begin van menig huwelijk dat in het Veense gemeentehuis werd gesloten. Hij zorgde ervoor dat ambtenaar Hille de huwelijksakte ondertekende. Hendrik zorgde overigens ook goed voor zichzelf. Elk jaar vroeg hij opslag, zo blijkt uit het archief van de gemeente. En blijkbaar was men tevreden over zijn diensten, want zijn verzoek werd ingewilligd ook.

Gemeentewapen

"Voor de oorlog was alles veel knusser," vertelde Hendrik de Kievid aan *De Vallei* in 1959 bij zijn afscheid. En gemakkelijker, want het gehele gemeentelijke apparaat was geconcentreerd in één gebouw. De gemeentebode deed zijn dienst in gewone kleren. Slechts bij bijzondere gelegenheden als raadsvergaderingen kwam zijn waardigheid naar voren. Dan droeg hij een groot, metalen gemeente-

wapen op de borst. In 1947 besloot de gemeenteraad om de bode een uniform te laten dragen. Dat stond volgens neef Klaas heel netjes. Als de bode naar buiten ging, had hij ook een pet op.

In de jaren veertig verhuisde de secretarie naar Hoofdstraat 92, door de Veenendalers nog lang met een zekere hardnekkigheid aangeduid met het oude "nummer 100". De dagelijkse bodedienst die De Kievid tussen deze gebouwen onderhield, werd in de jaren vijftig uitgebreid met een derde station: de dienst van gemeentewerken verhuisde naar "het oude postkantoor", op Kerkewijk nummer 4. Iemand heeft eens geturfd dat de bode op drukke dagen tachtig keer heen en weer pendelde.

De oorlog was ook voor de gemeentebode een bijzondere tijd. Vaak moest hij de kastanjes uit het vuur halen. Want als er een storm van de bezetters op til was, verdween alles wat maar enigszins functionaris was uit het gezichtsveld en vormde de gemeentebode het comité van ontvangst. "Ik ben nooit bang geweest," vertrouwde De Kievid *De Vallei* toe, ondanks het feit dat hij drie keer werd "ingesperrt". De Kievid diende drie burgemeesters. Voor zijn laat-

En ook toen was er koffie. (Collectie K. de Kievid.)

De heer H. A. de Kievid ging na twintig jaar gemeentelijke „bodedienst” met pensioen

Er is een figuur uit het Veenendaalse gemeentebestuur verdwenen, n.l. de bekende gemeentebode H. A. de Kievid. Met ingang van 1 februari 1959 heeft de heer De Kievid zijn functie neergelegd om voor de tweede maal met pensioen te gaan. In 1937 ging de heer De Kievid ook reeds met pensioen toen hij er ruim twintig jaar als beroepsmilitair in West-Indië op had zitten.

Een jaar daarna trad de heer De Kievid in Veenendaalse gemeentedienst, waar hij ook weer ruim twintig jaar als gemeentebode „meedraaide”.

Er is een wezenlijk verschil tussen de gemeentebode en de andere functionarissen, die de gemeente Veenendaal dienen. Maar zonder twijfel was de heer De Kievid degene, die het meest met dit personeel in al zijn geledingen in aanraking kwam. En niet minder met de Veenendaalse bevolking.

(De Vallei, 4 februari 1959.)

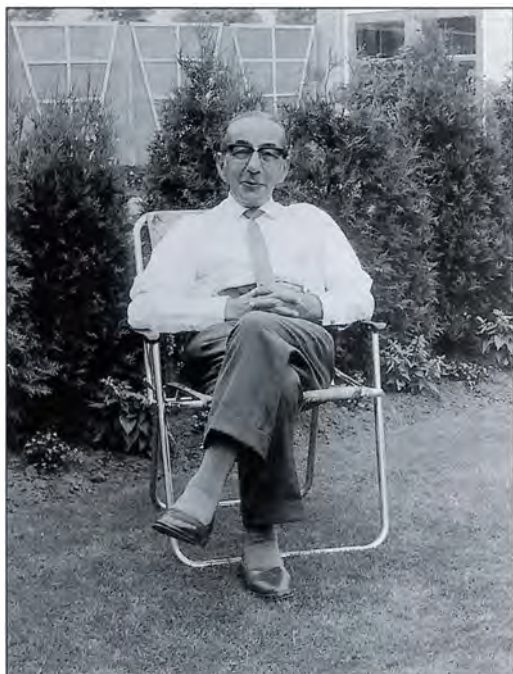
ste “baas”, A. Bakker, werkte hij het langst. Bakker nam in 1959 met roerende woorden en een gevoel voor rangen en standen afscheid van de gemeentebode. “U was niet zoals vele mensen, die hun plaats

niet meer weten en naast hun schoenen gaan lopen. U was een dorpelwachter en u wist welke plaats u in deze functie toekwam. U vervulde uw dienst altijd zeer trouw en u bleef een bescheiden man.”

Een jaar later verhuisde het echtpaar De Kievid van de Rozenstraat naar de Dennenlaan. In mei 1961 overleed Roos. Ze werd 57 jaar. Tien jaar later stierf Hendrik op 72-jarige leeftijd.

Bronnen

Herinneringen van K. de Kievid, Veenendaal
Gemeentearchief Veenendaal, Archieven gemeente
Veenendaal 1942-1990
De Vallei, 1959

Bode in ruste: Hendrik de Kievid in een tuinstoel, 1967.
(Collectie K. de Kievid.)

Veense ijspret in vroeger tijden

De ijsbaan van IJs-in-de-Vallei op het Raadhuisplein zal wel de mooiste en meest luxe in de geschiedenis van Veenendaal zijn, maar is zeker niet de eerste. In een dorp met zoveel water moet eertijds wel veel gelegenheid tot schaatsen zijn geweest. Er is niet veel fantasie voor nodig om de jeugd in vroeger eeuwen joelend van pret over de vele Veense wijken te zien zwieren. En bij thuiskomst had moeder heel misschien een beker slemp of saliemelk klaar.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Op 4 januari 1918 richtte een aantal sportieve jongens in Veenendaal de ijsclub "Vooruit" op. Ze ontwierpen statuten, die op 22 december 1919 koninklijk werden goedgekeurd. Volgens artikel 3 trachtte de vereniging haar doel te bereiken "door te zorgen voor goede ijsbanen enz." Vóór die tijd kende Veenendaal namelijk geen echte ijsbaan, maar werden op ondergelopen weilanden baantjes gereden. Er werden wedstrijden uitgeschreven in hardrijden, schoonrijden en ringrijden. Een van de bekendste banen lag achter het huis van graanhandelaar Hendrik Epskamp. Zijn huis stond bij de Vaartbrug, naast de plek waar in 1923 de Christelijke Ulo werd gebouwd. In die voormalige school is nu het kantoor van notaris Ottens gehuisvest.

Hendrik Epskamp had achter zijn woning genoeg land dat in de wintermaanden benut kon worden als ijsbaan. Het hele jaar door kon men zich abonneren. Was er 's winters geen ijs, dan werd een deel van het vooruitbetaalde geld teruggegeven. De ijsbaan werd geëxploiteerd door een maatschap. Melkboer Van Ravenswaaij en elektriciën Hiensch uit de Zandstraat waren de medevennoten. Zij zorgden respectievelijk voor de chocolademelk en de verlichting. Voor de verkoop van de consumpties werd een tent ingericht.

Benedeneind

Na de oprichting van de ijsclub "Vooruit" werd aan het Benedeneind een mooie ijsbaan aangelegd met kleedkamers, een consumptietent en elektrische verlichting. Jarenlang bleef deze baan bestaan, maar er was één groot bezwaar: zij lag te ver buiten

de bebouwde kom. Op enkele plaatsen, onder meer bij het spoor en in de feestweide, maakten particulieren ijsbaantjes, waar dankbaar gebruik van werd gemaakt. Het kon er zelfs zo druk zijn dat velen teleurgesteld aan de kant moesten blijven: er bleef geen behoorlijke plaats over om te rijden.

In de oorlog was het al spoedig met de ijsbanen gedaan. Vooral de baan aan het Benedeneind moest het ontgelden. De gebouwen werden gesloopt om plaats te maken voor de meer "noodzakelijke" loopgraven en bunkers. Na de bevrijding zat Veenendaal zonder ijsbaan. In 1948 werd het terrein van Arie Ekeris aan het Benedeneind weer gereedgemaakt voor het schaatsen. In de volksmond heette het de baan van Kelderman. Omdat de noordoostenwind er vrij spel had, kon het er nog wel eens koud zijn. In *De Vallei* van 5 december 1952 vinden we een lovend artikel. Hoewel de dooi al begon in te vallen, werd op 4 december van dat jaar voor het eerst geschaatst en was de baan uitstekend berijdbaar: "Zowel baan als gebouwen waren keurig verzorgd en met de geluidsinstallatie van de fa. R. van Eden werd ook de onmisbare muziek over de baan gebracht. Het is zeker niet overdreven als wij zeggen dat de exploitanten van "Vooruit" zich met deze zeer goed geoutilleerde baan aan geheel schaatsend Veenendaal hebben verplicht." Ook hier kon men een abonnement nemen. In februari 1956 werd de baan verbeterd door de bouw van een nieuwe waterpomp. Sindsdien kon het water onder het ijs goed op peil worden gehouden. Voorts werd de verlichting aanzienlijk uitgebreid.

1956 en 1963

Op 16 februari 1956 was Veenendaal het koudste plekje van Nederland: in de Zuivelstraat werd -27 graden Celcius gemeten. De overzetveren van Rhenen, Elst en Amerongen werden uit de vaart genomen wegens zwaar drijfijis op de Rijn en er was kolenschaarste. Gedurende de vorstperiode werd 40.000 kilo zout gestrooid. Maar de ijsbaan was in goede conditie en alleen al op zaterdag 11 februari gingen er 2250 mensen door de controle. Op zaterdag 18 februari werden schaatswedstrijden gehouden. Bij gebrek aan belangstelling gingen de dameswedstrijden niet door. In deze week vonden ook wedstrijden ringsteken op de schaats plaats. Het schaatsplezier op de baan aan het Benedeneind duurde tot het begin van de jaren zestig.

Een bekend schaatsjaar is 1963. In dat jaar won Reinier Paping de Elfstedentocht en vroom de Rijn dicht. Op 4 januari was er al 65.000 kilo zout gestrooid. Maar toen was ijsbaan De Hel aan de Grebbeweg in gebruik. De baan werd onderhouden door een aantal omwonenden en een deel van de opbrengst was voor de actie Open het Dorp. De toegangsprijs was overdag 35 cent en 's avonds 50 cent per persoon. In eerste instantie waren de voorzieningen zeer provisorisch, maar de betrokken houtvester vond het gebaar van de vrijwilligers zo sympathiek dat hij officieel vergunning verleende voor elektrische verlichting, consumptietenten en muziek. Het terrein, een uniek natuurgebied immers, mocht alleen betreden worden als er ijs was. Op zondag kon er ook geschaatst worden, maar zonder muziek. De consumptietenten waren op die dag gesloten.

Op 7 februari 1963 schreef de voorzitter van de raadsfractie van de Christelijk-Historische Unie, M. Bastmeijer, een brief aan burgemeester en wethouders. Hij toonde zich een voorstander van het particulier initiatief, maar als dat zich niet kon ontplooiën moest volgens hem de gemeente een terrein aanwijzen dat als ijsbaan kon dienen. Op 11 maart antwoordde het college dat "het in haar voornemen ligt de geprojecteerde waterpartijen ten westen van de Groeneveldselaan (in het complex "De Engelenburg") zodanig van vorm en afmeting te doen maken, dat deze des winters als ijsbaan kunnen worden gebruikt".

De ijsbaan aan de Dijkstraat, 1970. (Foto: Rob Leenarts, collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Dijkstraat

Toch ontplooiden in 1965 particulieren weer een initiatief. De broers Wim en Henk van Appeldoorn startten met een ijsbaan aan de Dijkstraat. Het gebied was ongeveer één hectare groot en werd jaarlijks onder water gezet. Mede door het groeiende inwonertal van Veenendaal werd de baan drukbezocht. Menigeen heeft er zijn levenspartner gevonden. In 1977 kwam een einde aan deze ijspret, waar Veenendalers van middelbare leeftijd nog steeds met weemoed over praten.

De liefhebbers konden nadien terecht op de vele vijvers die in de nieuwbouwwijken werden aangelegd en ook op Kwintelooyen, doorgaans "het gat van Schoonhoven" genoemd, werd geschaatst. In de jaren negentig richtte schaatsclub "De Greb" een ijsbaan in op het sportpark De Groene Velden. Sinds 2001 wordt door de gezamenlijke Veense serviceclubs een ijsbaan aangelegd op het Raadhuisplein. Het doel is tweeledig. Enerzijds wil men geld inzamelen voor goede doelen, anderzijds is het de bedoeling dat de inwoners van Veenendaal, onafhankelijk van het weer, volop schaatsplezier kunnen beleven. Ook in de komende winter.

Bronnen

Gert van Appeldoorn
Gemeentearchief Veenendaal
Martin Brink, Veranderd Veenendaal

Naschrift redactie

Deze tekst is een bewerking van een artikel dat de auteur in december 2002 schreef voor de speciale IJs-in-de-Valleikrant.

Bijzonder belicht

Historische foto's zijn waardevol, omdat ze een beeld geven van het verleden. Ze krijgen extra betekenis als we weten wie of wat wordt afgebeeld en wanneer ze zijn genomen. Onze vereniging heeft heel veel foto's in haar collectie. In ons blad plaatsen we er een aantal waarvan we niet alle gegevens weten. Weet u die wel?

DOOR HENNIE HENZEN

Ook de afgelopen maanden hebben lezers weer gereageerd op gepubliceerde foto's. In het juni-nummer stond een foto van een schoolklas. Volgens mevrouw W. van de Kraats-Hak uit Baarn is de foto genomen op de oude Gereformeerde Gemeenteschool (Kokse school). Haar reactie plaatsten we in het vorige nummer. Op zijn beurt reageert nu Bert Hardeman. Volgens hem gaat het niet om de Kokse school, maar om de Nieuwewegse school. Hij her-

kende geheel rechts op de foto meester Prins. Hij is in het bezit van een foto van het docentencorps van deze school. Daarop staan meester Prins en de onbekende juffrouw die voor hem zit. Ook wees hij op de ramen van het gebouw. Die versterken bij hem het vermoeden dat het om de Nieuwewegse school gaat. De foto is waarschijnlijk in 1917 of 1918 genomen.

Het vermoeden van Bert Hardeman wordt bevestigd door mevrouw W.A. van Silfhout-Jansen uit Ermelo. Ook zij herkende meester Prins, die later hoofd van de Ulo werd, dus de voorganger van J.G. Thoomes. Het jongetje links van de juffrouw is J.H. (Hennie) Jansen, haar vader. Hij werd geboren op 13 augustus 1911 en had later een drogisterij aan de Zandstraat. Zijn vader, dus haar grootvader, had een kruidenierszaak in de Hoofdstraat. Volgens haar is de foto omstreeks 1918 gemaakt op het plein achter de school.

Mevrouw J.C. Sauveur uit Ede reageerde op de onderste foto van pagina 82 in het septembernummer. Daarop zijn drie meisjes te zien met een gemeentewerkman. Ons vermoeden dat de foto is gemaakt op Boomplantdag, is juist. Mevrouw Sauveur denkt dat de foto door haar vader is ge-

maakt. Ze staat zelf links op de foto. Ze heette toen nog Jorien van Ooststroom. In het midden zien we Letty Bos en rechts Marjan de Gooijer. Mevrouw Sauveur weet ook nog hoe het boompje heette: Marjolet, naar de eerste letters van hun namen. En de gemeentewerkman? Dat is, volgens Peter Will, opzichter Heimen Kleijer. Volgens het Veenendaalse adresboek van 1953 woonde hij op Rozenstraat 2.

Job van Hardeveld herkende de foto op pagina 81. Die is van een klas van de Koningin Julianaschool van J.G. Thoomes. Volgens Van Hardeveld staan op de foto in elk geval Hugo Thoomes, Hans van der Meyden (broer van Lia Buys), Berend van de Wolf en Jan van de Bosch.

Ook voor Hetty Anbeek was het een bekende foto. De juf is mevrouw Hommerson (nu Thijs-Hommerson). Helemaal rechts achter: Jacques van Beek en daarnaast Huug (Hughes) Thoomes (de zoon van ...). Het meisje vooraan met de witte trui is Margreet Kroes/Croes. De jongen vooraan met het witte kraagje en de pullover is Gert Jan de Haas. Helemaal links zit Jan van de Bosch. Hetty Anbeek noemde verder: Albert Brouwer, Daan van Leeuwen (?), Hans van der Meyden (?), Geurt Cornelissen, Wilma Cornelissen, Wouter Adèr, Berend van de Wolf, Sjaantje Drost en Harrie van Schoonhoven. De foto op pagina 82 van de optocht op Koninginnedag of tijdens de vierdaagse is uit dezelfde tijd. Als je goed kijkt, zie je dat daar dezelfde jongetjes op staan: Hans van der Meyden en Hugo Thoomes.

We hebben ook deze keer weer een paar zoekplaatjes voor u. De eerste foto is opnieuw van de Julianaschool. We zien een aantal stoere jongens in het wit met gekleurde shawls voorbij marcheren. Is de foto wellicht tijdens een avondvierdaagse genomen? De wandelende meisjes zijn zo te zien tijdens dezelfde gelegenheid op de gevoelige plaat vastgelegd. Gelet op de kleding zijn ook dit leerlingen van de Julianaschool. Wie kent wie?

Op deze groepsfoto met op de achtergrond de Ulo is het lastiger om gezichten te onderscheiden. Maar misschien weet iemand ons wel te vertellen wanneer deze foto is genomen.

Ten slotte een foto van een geheel andere orde. Wie herkent zich niet in de jongen die vol ontzag kijkt naar Sinterklaas? Het is een foto van alle tijden. Wat staat er in het Grote Boek? En wat gaan die vervaarlijke Pieten straks doen? Grote vragen waar ieder van ons wel eens mee geconfronteerd is. We zijn benieuwd of we er na al die jaren achter kunnen komen wie op de foto staan.

Weet u meer over een van de foto's? Bel dan Gert Groenleer overdag (0318 538203) of 's avonds (0318 518204) of Johan Slok 's avonds (0318 518764).

Meevallers

De Stichting Veenendaal Promotie heeft in de maand mei de HVOV een aangename verrassing bereid. Het bestuur van de stichting heeft besloten zijn activiteiten te beëindigen en de stichting op te heffen. Tevens heeft genoemd bestuur besloten om, in de geest van de statuten van de stichting, de Historische Vereniging Oud Veenendaal voor vijftig procent te laten delen in het liquiditeitssaldo. Dat betekent dat een bedrag van € 8000,- op onze rekening is overgemaakt. Bij deze schenking horen ook zes zilveren Veenendaalders.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Het zal duidelijk zijn dat met een eigen documentatiecentrum in zicht dit bedrag meer dan welkom is. Wij zeggen de Stichting Veenendaal Promotie dan ook hartelijk dank voor deze prachtige gift.

Van de Verpakings Industrie Veenendaal ontvingen wij het jubileumboek *50 jaar Verpakings Industrie Veenendaal 1953-2003*. In ons vorige nummer is reeds een recensie van dit boek geplaatst.

De heer Anbeek van der Meijden uit Huizen schonk de vereniging de scriptie van Jeroen Wielaert en Adrie van Dijk *Kirkroaje en Dundamme* en de uitgave *Concordia, een Veenendaals leesgezelschap*.

Van postzegelvereniging Frimäket ontving de HVOV vier eerstedag enveloppen die betrekking hebben op Veenendaal.

Van de heer Roelofsen ontvingen wij een overzichtsfoto van D.S. van Schuppen en het Bijvoegsel bij het Weekblad voor Veenendaal, Renswoude, Scherpenzeel, Leusden, Woudenberg en Stoutenburg. De krant is van 4 september 1897 en werd gevonden achter een schilderij.

De heer H. Bos (van de Boordenbos) bedacht ons met rouwbrieven en foto's die betrekking hebben op zijn familie.

We zijn erg blij met deze giften en stellen het erg op prijs dat bovengenoemde gevers aan onze vereniging hebben gedacht.

Het Utrechts Archief

Wie regelmatig op het wereldwijde web surft, kan ook een bezoek brengen aan www.hetutrechtsarchief.nl. Daar zijn de eerste dertig van de ruim dui-

zend inventarissen van de archieven van Het Utrechts Archief in hun geheel in te zien. Het gaat hierbij om inventarissen van veelgeraadpleegde archieven, zoals die van het Huis Amerongen, de Utrechtse Brandweer, het Ooglijdersgasthuis en de familie Martens.

De uitbreiding van de website met de inventarissen van de archieven is een belangrijke stap voor het digitaal toegankelijk maken van de zeventien kilometer archieven en collecties die bij Het Utrechts Archief in beheer zijn. Elk kwartaal zullen er inventarissen bijgeplaatst worden, totdat alle archieven op deze manier toegankelijk zijn.

In deze papieren inventaris van het Rijksarchief Utrecht uit 1985 vinden we onder nummer 51 de beschrijving "Stukken betreffende de versterking van de zondagsrust door het houden van marktdagen te Veenendaal en Barneveld, 1639-1671". (Bibliotheek Gemeentearchief Veenendaal.)

Uw paard, uw kasteel, uw koning

Voorzitter Henk van 't Veld opende de HVOV-bijeenkomst op 18 september met een warm welkom aan jhr drs P.A.C. Beelaerts van Blokland, die deze avond een lezing hield met als titel: Kasteel Amerongen, uw paard, uw kasteel, uw koning. Het was niet de eerste keer dat de heer Beelaerts van Blokland aan onze uitnodiging gehoor gaf: ook bij ons eerste lustrum op 21 november 1990 was hij in ons midden.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

De heer Van 't Veld vroeg eerst aandacht voor de activiteiten van de werkgroepen. De werkgroep Dialect, Veldnamen, Straatnamen en Bijnamen liet in de laatste aflevering van Oud Veenendaal al van zich horen. Documentatie en Beeldmateriaal is druk met de totstandkoming van ons documentatiecentrum op het toekomstige Cultuurplein, Industriële Geschiedenis werkt hard aan het SKF-boek en Genealogie voltooide met succes een eerste bewerking van de Leggers van de Morgentalen, registers met namen van eigenaren en pachters van Gelderse en Stichtse veengrond uit de jaren 1618-1722. Dit boek zal tijdens de novembervergadering worden gepresenteerd.

Een miljoen stenen

Vervolgens keeg de heer Beelaerts van Blokland het woord voor zijn voordracht over kasteel Amerongen. Al in de tiende eeuw werden in Amerongen de kaden versterkt. In 1286 verklaarde Floris V dat Borre en Diederik van Amerongen zijn mannen van leen waren van "den huise dat si doen timmeren te Amerongen". Waarschijnlijk stamt kasteel Amerongen dus uit die tijd. Bij een latere verbouwing werden in de kelder inderdaad stenen uit de dertiende eeuw aangetroffen. De kelder is toch een interessant onderdeel van het huis. Daar werd huisgehouden, het echte werk gedaan. Er was een aparte ingang voor de bedienden, maar dat vonden zowel de bewoners als de bedienden prettig. Beide partijen hadden zo hun vrijheid.

In 1557 kwam het huis definitief in handen van Goert van Reede. Hij is bekend geworden door zijn rol bij de afzwering van Philips II als heer der Nederlan-

den. In die hoedanigheid staat hij afgebeeld op het grote hervormingsmonument in Genève. De oudste kaart waarop ook de tuin staat afgebeeld, stamt uit 1597. In het park is een duidelijke ontwikkeling te zien van voedseltuin naar bloementuin.

Met zijn afstammeling Godard Adriaan, die het huis in 1641 in handen kreeg, brak een nieuwe tijd aan. Hij was getrouwd met Margaretha Tumor en een figuur van betekenis, genoemd in een gedicht van Joost van den Vondel. Hij was gezant van de Nederlanden in het buitenland en uit dien hoofde verbleef hij in Denemarken, Zweden, Polen en Spanje.

Het huis werd in het rampjaar 1672 door de Fransen in brand gestoken. Zeven jaar later werd op de oude fundamenten een nieuw kasteel betrokken. Het bestond uit een miljoen stenen. De brieven van Margaretha Turnor aan haar man zijn bewaard gebleven, waardoor we veel over de verbouwing

weten. Zij was een kloeke vrouw, die veel respect verdiende. Haar brieven begon zij onveranderlijk met "Mijn Heer en lieste hartgen" en zij eindigde met "U.H. Ed. getrouwe Wijff".

Margaretha Turnor. (Heimerick Tromp, Kasteel Amerongen, 1978.)

Het huis kreeg een classicistisch uiterlijk en men bereikte de ingang vanuit het oosten via een dubbele stenen brug. De plattegrond was Engels georiënteerd met een lange dwarsgang.

Door vererving kwam het huis in 1879 in bezit van Godard John Charles George, graaf van Aldenburg Bentinck.

Net als veel andere kastelen was het oorspronkelijk een donjon. Wat wordt nu een kasteel genoemd? Een kasteel moet duidelijk de functie van een verdedigingswerk hebben. De provincie Utrecht telt meer dan 150 kastelen en het merendeel daarvan is gebouwd tussen 1250 en 1350. Utrecht lag ingeklemd tussen het machtige Gelderland en het even machtige Holland. Daardoor was Utrecht een kwetsbaar gewest dat kastelen hard nodig had. Aan de hand van de gevonden voorwerpen is vaak na te gaan waar de diverse ruimten in het kasteel zich bevonden. Gebroken voorwerpen vindt men vaak op de plaats waar het sekreet zich bevond en op de plaats van de vroegere keuken treft men regelmatig kapot vaatwerk en beenderen aan.

Reddingsplan

Amerongen is een van de weinige kastelen waarbij de opening niet naar het dorp is gericht. Het dorp Amerongen was een typisch kasteeldorp, dat in 1775 al op bestrating kon bogen. De grote laan staat haaks op het kasteel. Het is niet bekend hoe het kasteel er in de begintijd uitzag. Een opvallend detail op afbeeldingen uit de zestiende eeuw is het duifhuis, waarin 960 duiven konden nestelen. Duivenmest zou goed zijn voor de tabakscultuur, jarenlang een van de bestaansmiddelen van de inwoners van Amerongen, maar de vraag is of daar in dit geval rekening mee was gehouden. Het duifhuis bevond zich boven de gracht en de mest kon dus niet worden opgevangen. Het kasteel, met weiden en boomgaarden, voorzag volledig in de eigen huishoudelijke behoeften.

Graaf Bentinck heeft zich intensief met details bemoeid. Voordat men het huis binnengaat, passeert men twee kanonnen met het wapen van de familie De Geer. Op het plafond van de hal bevindt zich het wapen van Margaretha Turnor met de spreuk: *Quid reddam Domino*, hetgeen betekent *Hoe zal ik het de Heer vergelden*.

Op de begane grond treft men een prachtige hal

aan, met rechts de eetkamer die, evenals de grote bovenzaal, door de bekende architect Cuypers in opdracht van graaf Bentinck danig onderhanden werd genomen. Links bevindt zich de bibliotheek met daarachter de kleine bibliotheek, die fungeerde als werkkamer van graaf Bentinck. Achter de lange gang ligt de grote zaal, waar de gasten werden ontvangen. Langs de muren hangen veel portretten. Vandaar komt men in de mooie gobelinzaal, ook door Cuypers rond 1900 opnieuw ingericht. De plattegrond heeft een soort u-model, waarbij het patroon van beneden zich boven herhaalt.

Indrukwekkend is de schilderijengalerij op de tweede verdieping. Hier bevindt zich ook het oudste meubel: een schrijfkistje dat Godard Adriaan van Reede in 1660 gebruikte tijdens zijn verblijf in Spanje.

In november 1918 vroeg de Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht, mr F.A.C. graaf van Lynden van Sandenburg, namens de regering of de graaf voor een dag of vijf, zes de uit Duitsland gevluchte Keizer Wilhelm II op Amerongen wilde herbergen. Op aandringen van zijn zoon stemde de graaf toe, maar pas op 15 mei 1920 vertrok de keizer naar Huize Doorn.

In 1940 stierf graaf van Aldenburg Bentinck en zijn erfgenamen bezaten Amerongen tot 1976 als onverdeelde boedel. Op 3 januari 1977 verkochten zij het huis en de gehele inboedel aan de Stichting Utrechtse Kastelen. In 1982 werd een aparte stichting opgericht om het kasteel te runnen en te zorgen dat de inboedel intact bleef. Onderhoud van huis en tuin, het personeel en de verzekeringen kosten enorm veel geld, evenals het onderhouden van de collecties en het inrichten van tentoonstellingen. Er is minstens een half miljoen per jaar nodig en daarom moeten het rijk en de provincie het reddingsplan financieel steunen. Maar ook moet getracht worden eigen inkomsten te genereren, zoals bijvoorbeeld door de mogelijkheid tot het geven van feesten. Men is druk doende plannen te maken om dit doel te bereiken.

Het laatste woord

Een historische vereniging heeft als taak het verleden te onderzoeken en op te helderen. Dat kan inhouden dat allerlei legenden worden ontzenuwd, zodat de echte geschiedenis aan het licht kan komen. Dit zal ook gebeuren op de volgende ledenbijeenkomst op donderdag 20 november. Dan houdt de heer H.S. Kok een Powerpointpresentatie met als titel: Bevlogen door bijen: het fokken van zwermen voor boekweit en heide.

DOOR HET BESTUUR

Jaarlijks, na de derde dinsdag in juli, staat in de plaatselijke kranten een bekend verhaal over de bijenmarkt. De bijenmarkt van Veenendaal zou haar ontstaan te danken hebben aan de trek van imkers met bijenvolken in het voorjaar van de zandgronden naar de kleistreken in het rivierengebied en in juli in omgekeerde richting. Doel van de trek in het voorjaar zou het bloeiende fruit zijn en in het najaar de bloeiende heide.

Dit verhaal nu blijkt een beperkt waarheidsgehalte te hebben. Over het ontstaan van de markt is veel meer te vertellen. Ook is het verhaal over de bemoeienis van de bisschop van Utrecht waarschijnlijk onjuist.

Honing en was

De aanvoer op de markt vertoont verrassende relaties met ontwikkelingen in de landbouw en de bijenhouderij, maar ook met wijzigingen in de afzet van

bijenproducten zoals honing en was. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw wordt de markt op verschillende plaatsen gehouden. De marktmeesters kwamen voort uit de families Van Kessel en Van den Bosch/Hupkes.

De bijenvereniging van Veenendaal viert dit jaar haar honderdjarig bestaan en is voortgekomen uit het Genootschap van Landbouw en Kruidkunde, dat in de winter van 1902/1903 een cursus bijenteelt organiseerde. Op 18 augustus 1903 werd de bijenvereniging van Veenendaal opgericht en vanaf 1904 looft zij prijzen uit op de bijenmarkt, verdeeld over negen categorieën. Een ervan is de prijs voor de grootste aanvoer. Die wordt sinds 1969 in de vorm van de Zilveren Korf door de burgemeester uitgereikt.

Kom kijken, kom luisteren naar het ware verhaal door een bevlogen spreker. Hartelijk welkom op:

- Donderdag 20 november
- De heer H.S. Kok
- Bevlogen door bijen: het fokken van zwermen voor boekweit en heide
- De Meent, Grote Beer 10
- Aanvang: 19.45 uur
- Toegang gratis

Woensdag 14 juli 1999

Veenendaalse Krant *Cultuur*

Bijen, honing en folklore op de Bijenmarkt

VEENENDAAL - Op Sportpark Panhuis aan de Verlengde Sportlaan wordt dinsdag 20 juli in alle vroegte weer de jaarlijkse Bijenmarkt opgebouwd. Vanaf 6.00 uur 's ochtends gaat de markt open voor publiek.

Naast bijenvolken, -kasten en honingcentrifuges, staat de markt bol van oude ambachten en folklore. Tevens worden er allerlei producten verkocht van honing en was, waarvoor het bijenvolk weer hard heeft gewerkt. De imker met de grootste aanvoer bijenvolken krijgt de traditionele Zilveren Korf uitgereikt van de gemeente Veenendaal. Andere prijzen zijn te winnen voor onder meer de beste stal kasten met volk en bouw en de beste stal korven met volk en bouw. De prijsuitreiking vindt plaats om 11.00 uur. Rond 13.00 uur is de markt afgebroken.

Levendige handel

De Bijenmarkt ontstond zo'n tweehonderd jaar geleden uit ontmoetingen van Veluwe boeren die met schapenwol naar Veenendaal kwamen, en imkers uit de Betuwe die in juli hun bijenvolken verplaatsten naar de boekweitakkers op de zandgronden om daar honing te halen. De zogenaamde bijentrek van de Betuwe naar de Veluwe verliep 's nachts met paard en wagen.

Na een nachtritje stopte men buiten Veenendaal bij een boerderij en herberg, waar paard en voerman konden rusten. Op de wei naast de boerderij werden de bijenkorven opgesteld zodat de bijen overdag konden vliegen. Veluwe boeren kwamen daar ook om wol te verkopen en kochten van hun verdiende geld een paar bijenvolken, in de hoop thuis ook honing te kunnen oogsten. Zo ontstond een levendige handel die met Veenendaal als centrum steeds belangrijker werd. De gemeente kreeg als halteplaats voor imkers uiteindelijk Europese bekendheid.

De laatste tijd neemt de aanvoer van bijenvolken af, deels door de vergrijzing van de imkers en deels door het teruglopen van het aantal bijenvolken. De Bijenmarkt is echter nog steeds een trefpunt voor imkers uit het hele land. Elk jaar komen ook vele toeristen deze unieke markt bezoeken.

Het bekende verhaal in de Veenendaalse Krant van 14 juli 1999. (Documentatieverzameling Gemeentearchief Veenendaal.)

Onderstaande uitgaven zijn als 'eindejaarsgeschenk' aan de leden toegezonden met het laatste nummer van de erachter vermelde jaargang van *Oud Veenendaal*

verkrijgbaar bij de adminstrateur (adres: zie binnenzijde vooromslag);
alle genoemde prijzen zijn exclusief verzendkosten

• *Tekening van de 'Nieuwe Molen' te Veenendaal (1986)*

door J.W. van Hardeveld (formaat A3; hxb 43x30 cm)
Prijs: € 2,27 (kan niet per post worden toegezonden)

• *Verkleind model van de bovenstaande tekening (formaat A4)*

Prijs: € 2,27

• *Kaart van de gemeente Veenendaal uit de Gemeente-atlas van J. Kuijpers van 1865 (1987)*

Plattegrond op chamois karton (formaat A4)
Prijs: € 2,27

• *Vier pentekeningen van tot gemeentelijk monument verklaarde gebouwen (1988)*

door E. Ooms - in envelop met tekening van de Oude Kerk; Marechausseekazerne; Frisia villa; voormalige pastorie (thans museum) op de Markt en arbeiderswoningen Parallelweg (ansichtkaartformaat)
Prijs: € 2,27

• *Twee reproducties van kaarten en twee van ansichtkaarten van Veenendaal (1992)*

kaart ± 1600, anoniem; detail van de 'Caarte van den Slaperdijk' uit 1705 van Justus van Broeckhuijsen; ansicht Markt met Hervormde Kerk, begin 1900 en Benedeneind, rond 1900 (ansichtkaartformaat)
Prijs: € 2,27

• *Twee reproducties van tekeningen van A.P. de Kleuver (1993)*

De Molenbrug te Veenendaal ca. 1800 en Fazantehaan (ansichtkaartformaat)
Prijs: € 1,13

• *Kleurenreproductie schilderij 'Vluchtelingen uit Veenendaal in de Geertekerk te Utrecht'*

door W.C. van Dijk, 1856 (formaat hxb 20x23 cm)
Reproductie is opgenomen geweest als middenpagina in het jubileumnummer van *Oud Veenendaal* van november 1995
Prijs: € 2,27

Publicaties over de geschiedenis van Veenendaal

verkrijgbaar bij de administrateur (adres: zie binnenzijde vooromslag);
alle genoemde prijzen zijn exclusief verzendkosten

• *dr R. Bisschop, Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafse-Franse tijd 1795-1813 (62 pagina's)*

Prijs: € 2,25

• *dr R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, Het veen, de veenraden en het Veenraadschap. De historische wortels van de gemeente Veenendaal, toegelicht aan de hand van oude teksten en de transcripties daarvan, 1546-1847 (152 pagina's; leerboek paleografie). Prijs: leden € 9,08; niet-leden € 11,34*

• *Werkgroep Genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, Eigenaren van graven in de Kerk te Veenendaal - deel 1 (40 pagina's; inventarisatie van de eigenaren van graven uit 1690, met veel voor genealogen interessante gegevens; transcripties van de oorspronkelijke registraties)*

Prijs: leden € 4,54; niet-leden € 6,81

• *Werkgroep Genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, Eigenaren van graven in de Kerk te Veenendaal - deel 2 (33 pagina's; aanvullingen op de leggers van graven uit 1683 en transcripties van de leggers 1710-1754, 1754-1818 en 1790-1858. Bevat tevens gegevens betreffende de ligging van graven in de Oude of Salvatorkerk)*

Prijs: leden € 4,54; niet-leden € 6,81

• *P.G. Doolaard, Tot tijd en wijle... Een bloemlezing uit een eeuw Gereformeerd kerkelijk leven in Veenendaal, 1887-1987 (179 pagina's)*

Prijs: € 6,81

• *J.C. Meeuse, De laatste oorlogsdagen in Veenendaal (24 pagina's; verslag van de laatste oorlogsdagen in Veenendaal weergegeven voor familie in Zeeland door J.C. Meeuse, onderwijzer te Veenendaal). Prijs: € 1,59*

• *Selectie van illustraties van A.P. de Kleuver (bevat reproducties van 15 tekeningen die dienden als illustraties bij kranten- en tijdschriftartikelen en in boeken van De Kleuver (1911-1980), amateur-bioloog, -historicus, -archeoloog, -musicus enz.)*

Prijs: leden € 2,27; niet-leden € 3,40

• *Werkgroep Genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, Luid- en begraaftelden te Veenendaal, 1574-1812 (312 pagina's; met veel voor genealogen interessante gegevens)*

Prijs: leden € 22,69; niet-leden € 27,23

• *P. Will, Veenendaal, straat in straat uit. Betekenis en geschiedenis van Veenendaalse straatnamen (96 pagina's). Prijs: € 6,81*

• *R. Valkenburg, Toen de vloed over het land raasde. Verhalen, tekeningen, foto's, impressies en documentatie over de watersnood van 1855 (191 pagina's)*

Prijs: leden € 3,40; niet-leden € 4,31

• *Gert Groenleer, Veenendaal en de ramp van 1953 (32 pagina's)*

Prijs: € 4,95

Historische Vereniging Oud Veenendaal

